

O‘zbekiston Respublikasida
parvarishlash tizimini takomillashtirish:

**iqtisodiy o‘shish, kambag‘allikka qarshi
kurashish va turmush darajasini oshirish
yo‘li to‘g‘risida hisobot**

I qism

Mazkur hisobotda bildirilgan fikrlar Birlashgan Millatlar Tashkiloti, jumladan, BMTTD yoki BMTga a'zo davlatlar nuqtayi nazarini majburiy tarzda aks ettirmaydi. Mazkur nashrda keltirilgan ma'lumotlarning haqqoniyligini tekshirish uchun barcha oqilona ehtiyotkorlik chorolari ko'rilgan. Shunday bo'lsa-da, nashr etilgan materiallar aniq yoki nazarda tutilgan kafolatlarsiz tarqatilmoqda. BMTTD har qanday tashqi veb-saytdagi ma'lumotlar mazmuni uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olmaydi. Foydalanilgan belgi va atamalar Birlashgan Millatlar Tashkiloti amaliyotiga mos kelmasligi mumkin va ular Tashkilot tomonidan biron-bir fikr bildirilishini anglatmaydi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi (BMTTD) kambag'allik, tengsizlik va iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelgan adolatsizlikka qarshi kurashuvchi BMTning yetakchi tashkilotidir. 170 mamlakat va hududlarda ekspert va hamkorlarning keng tarmog'i bilan ishlagan holda, biz odamlar va sayyora uchun kompleks, uzoq muddatli yechimlarni yaratishga yordam beramiz.

Biz to'g'rimizda ko'proq ma'lumotni undp.org/uzbekistan sahifasidan oling yoki ijtimoiy tarmoqlarda @UNDPUzbekistan sahifasini kuzatib boring. © BMTTD, 2023-yil.

Barcha huquqlar himoyalangan. Mazkur hisobotning mazmuni va unda keltirilgan ma'lumotlardan boshqa joyda manbaga havola berilgan holda to'liq va/yoki qisman takroran foydalanish mumkin. Manbaga havola: "O'zbekiston Respublikasida parvarishlash tizimini takomillashtirish: iqtisodiy o'sish, kambag'allikka qarshi kurashish va turmush darajasini oshirish yo'li" to'g'risidagi hisobot, BMTTD, 2023-yil

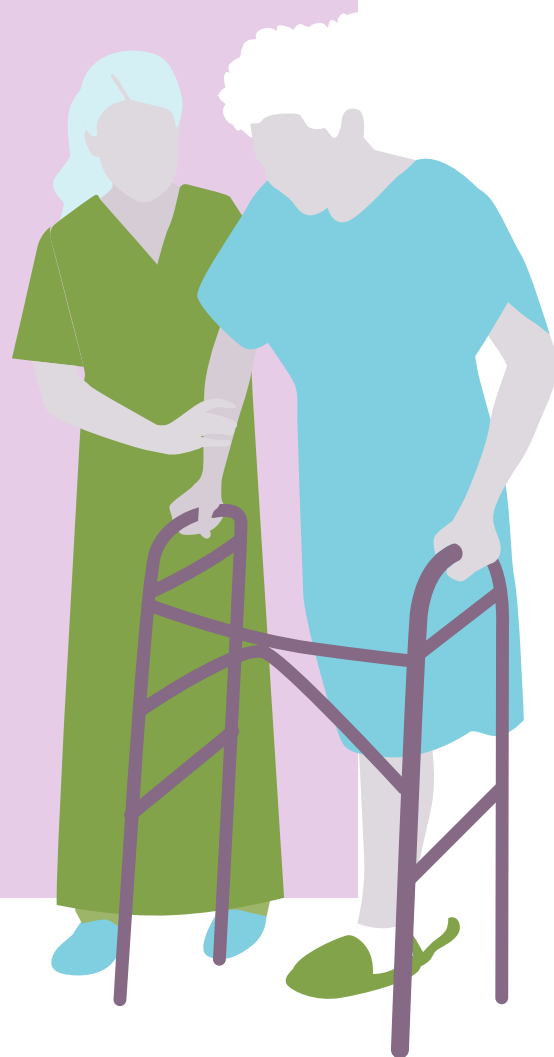
Mualliflar va tadqiqotchilar guruhi:

Maygul Nugmanova, dotsent, iqtisod fanlari nomzodi, Narxoz universiteti Gender iqtisodiyoti tadqiqotlari markazi direktori, Qozog'iston, Olmaota

Adiba Nuruddinova, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi qoshidagi Ijtimoiy himoyani rivojlantirish instituti direktori o'rinbosari

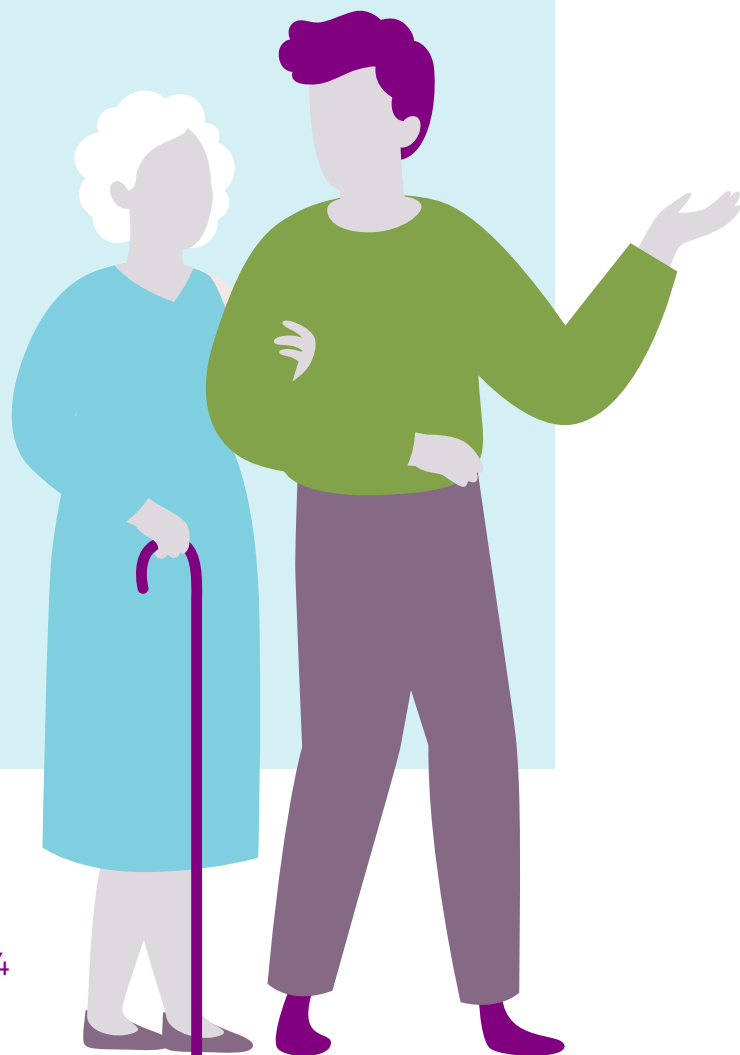
Minnatdorlik so‘zlari

Mazkur hisobot BMTTDning “Global va mintaqaviy beqarorlik muammolari davrida ijtimoiy-iqtisodiy tafovutni bartaraf etish” loyihasi doirasida Lyuksemburg va Koreya Respublikasi hukumatlari tomonidan BMT Taraqqiyot dasturining “Moliyalashtirish oynasi” orqali taqdim etgan moliyaviy ko‘magida tayyorlangan. Hisobot BMT Taraqqiyot dasturining O‘zbekistondagi vakolatxonasi Inklyuziv o‘sh klasteri tomonidan tayyorlangan. Hisobot BMTTDning parvarishlash iqtisodiyoti bo‘yicha ekspertlari guruhi (*dotsent, iqtisodiyot fanlari nomzodi, Narxoz universiteti Gender iqtisodiyoti tadqiqotlari markazi direktori Maygul Nugmanova, Qozog‘iston; iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent, Ijtimoiy himoya milliy agentligi qoshidagi Ijtimoiy himoyani rivojlantirish instituti direktori o‘rinbosari Adiba Nuritdinova*) tomonidan Nargiza Xamidova boshchiligida hamda Diana Kurbanbaevaning katta tashkiliy ko‘magida tayyorlangan. Bahtiyor Rajabov (BMTD O‘zbekiston) Ilaria Mariotti (BMTTD Istanbul mintaqaviy markazi), Gregori Maktaggart (BMTD Istanbul mintaqaviy markazi) o‘zlarining qimmatli fikrlari bilan hissa qo‘shdi. Vizual kontent va dizayn Aleksandra Povarich tomonidan ishlab chiqilgan va tayyorlangan.

Umumiy Xulosalar

Mazkur tadqiqot O'zbekiston Respublikasida parvarishlash iqtisodiyotidagi mavjud vaziyatning umumiy ko'rinishi bo'lib xizmat qiladi, mamlakatimizda parvarishlash tizimiga oid barcha mavjud ma'lumotlar tahlilini taqdim etadi, mutaxassislar va hududlardagi aholi bilan chuqur suhbatlar o'tkazilish natijasida, uy xo'jaligida haq to'lanmaydigan ishni teng taqsimlashga va parvarish qiluvchilarni munosib ish bilan ta'minlashga to'sqinlik qiluvchi parvarish tizimining kuchli tomonlarini va kamchiliklarini aniqlaydi.

Parvarishlash iqtisodiyoti ("care economy") – bu kattalar, bolalar, keksalar, yoshlar, zaif va jismoniy sog'lom odamlarning turmush darajasini ta'minlash uchun ularning jismoniy, psixologik va hissiy ehtiyojlarini qondirish uchun amalga oshiriladigan barcha to'lanadigan va to'lanmaydigan faoliyat va munosabatlar (*XMT, 2022-yil*). Bu inson va uning turmush darajasini birinchi o'ringa qo'yadigan iqtisoddir.

Gender tengligini ta'minlash, ayollarning iqtisodiy istiqbollarini kengaytirish, kanbag'allikka qarshi kurashish va mamlakat iqtisodiy rivojlanishini rag'batlantirishda parvarishlash tizimini takomillashtirish muhim rol o'ynaydi. Himoya tizimini takomillashtirish Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlari, jumladan, O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lgan iqtisodiy masala bo'lib, asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar, kanbag'allik darajasi, daromadlar, bandlik va ishsizlik, iqtisodiy o'sish va boshqalarga ta'sir ko'rsatadi. mehnatni tartibga solish va qulay bandlik sharoitlarini yaratish.

COVID-19 pandemiyasi sabab bo'lgan parvarish inqirozi butun dunyo bo'ylab ayollar aholisiga nomutanosib ta'sir ko'rsatdi, chunki ayollar ijtimoiy xizmatlar va davlat yordamiga, birlamchi vasiylar va boshqa haq to'lanmaydigan uy xo'jaligi xodimlariga ko'proq tayanib, ularning munosib ishga kirish imkoniyatini kamaytiradi.

Mazkur tadqiqot kontekstida O'zbekiston Respublikasida parvarishlash iqtisodiyoti, barcha ishtirokchilar va manfaatdor tomonlarning uyda va tashkilotlarda, oila a'zolari, korxonalar va davlat tomonidan ko'rsatiladigan, haq to'lanadigan va to'lanmaydigan, xizmatlar va mehnat sohasidagi o'zaro munosabatlarini ko'rib chiqamiz. Biz 3 yoshgacha bo'lgan bolalar va 70 yoshdan oshgan keksalarni parvarishlashga alohida e'tibor qaratamiz, negaki bu – mamlakatda eng kam o'rganilgan, ammo eng ko'p talab qilinadigan parvarishlash sohasidir. Bundan tashqari, hisobotda O'zbekistondagi parvarishlash tizimini tizimlashtirish va institutsional parvarishlash (maktabgacha ta'lim muassasalari, qariyalar uylari, keksalar uchun kunduzgi parvarishlash markazlarini o'z ichiga olgan), uydagi haq to'lanadigan parvarishlash (enagalar, parvarishlovchilar) va oiladagi haq to'lanmaydigan parvarishlashga ajratishga harakat qilib ko'rildi.

O'zbekistonda aholining qarish sur'atlarining tezlashishi, tug'ilishning yuqori darajasi va hozirda muhokama qilinayotgan pensiya yoshini oshirish parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabni oshiradi, ularni qondirish parvarishga davlat investitsiyalarini ko'paytirishni, xizmatlarni institutsionalizatsiyasini kuchaytirishni, infratuzilmani rivojlantirishni, kadrlar tayyorlash va provayderlarga yordam ko'rsatish. Davlat byudjyetiga bosimning bashorat qilinayotgan kuchayishini kamaytirish va mamlakatda ijtimoiy muammolarning kuchayishiga yo'l qo'ymaslik uchun g'amxo'rlik tizimini takomillashtirish bo'yicha zudlik bilan chora ko'rish nihoyatda muhim.

Uy xo'jaligida haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlari asosan ayollar tomonidan amalga oshiriladi, ularning intensivligi oilada parvarishga muhtoj bolalar va qariyalar sonining ko'payishi bilan birga ortib boradi.

Bolalarni parvarishlash

Maktabgacha ta'lim tizimini kengaytirish 2017-yildan boshlab davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Davlat 3 yoshdan katta bolalarni parvarishlash xizmatlarini institutlashtirishni kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirdi. Ammo 3 yoshgacha bo'lgan bolalarni institutlashgan tarzda parvarishlashni rivojlantirish, shuningdek uyda ko'rsatilayotgan haq to'lanadigan va to'lanmaydigan parvarishlash xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar ko'rilishi zarur.

Mamlakat qonunchiligida ta'tillar va bolalarni parvarishlash xizmatlari, shu jumladan, 2 yilgacha bo'lgan uzoq muddatli ta'til, bolani parvarishlash bo'yicha haq to'lanadigan ta'til, homiladorlik va tug'ish nafaqalarining davlat tomonidan qoplanishi, mazkur yuklamaning nodavlat tashkilotlaridagi ish beruvchilar zimmasidan olinishi, ko'krak suti bilan boqish bo'yicha ikki yillik tanaffuslar, 6 yoshdan boshlanadigan umumiy bepul majburiy maktabgacha ta'lim bo'yicha sezilarli yutuqlar bor bo'lishiga qaramay, **parvarishlash tizimida hali ham kamchiliklar saqlanib turibdi.**

Bolalarni parvarishlash tizimidagi kamchiliklar:

- **homiladorlik va tug'ish ta'tili** paytidagi nafaqalar **faqat rasman band bo'lganlarga nisbatan amal qilib, o'zini-o'zi band qilgan va norasmiy band** bo'lgan ayollarga nisbatan amal qilmaydi;
- **homiladorlik va tug'ish ta'tili**, shuningdek, band ayollarning deyarli yarmini tashkil qiladigan **o'zini-o'zi band qilgan va norasmiy band** bo'lgan ayollarga nisbatan amal qilmaydi;
- bola 2 yoshga to'lgunga qadar to'lanadigan nafaqalar faqat kam ta'minlangan oilalar uchun kafolatlanib, rasman band bo'lganlarga nafaqalar ish beruvchi tomonidan to'lanadi (byudjet tashkilotlaridan tashqari);
- milliy qonunchilikda otalar uchun bolani parvarishlash ta'tili muddati alohida belgilanmagan, ishdan bo'shatilishdan himoya esa faqat onalar uchun belgilangan;
- maktabgacha ta'lim muassasalariga qabul qilishning rasmiy yoshi 3 yosh qilib belgilangan bo'lib, faqat istisno holatlarida 2 yoshdan qabul qilishga ruxsat beriladi, ammo bog'chalar yetishmovchiligi mavjud;
- bolani parvarishlash bo'yicha haq to'lanadigan ikki yillik ta'til tugashi bilan 6 yoshdan boshlanadigan majburiy umumiy bepul maktabgacha ta'lim o'rtasida bolani **parvarishlash siyosatida 4 yillik** bo'shliq bor. Maktabgacha ta'lim muassasalarining yetishmovchiligi va uy xo'jaliklari daromadlarining pastligi bois barcha xohlovchilar farzandini 2 yoshidan sifatli bog'chaga joylashtirish imkoniyatiga ega emas.

- **2-3 yoshli farzandlari bor bo'lgan oilalar uchun ham jiddiy bo'shliq bor bo'lib, oilalar bolani bog'chaga bera olmaslik bilan bir qatorda, ularga bolani parvarishlash uchun nafaqalar to'lanishi ham to'xtatiladi.**
- Ayniqsa, 3 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun institutsional parvarishlash xizmatlarining yetishmasligi/yo'qligi.
- Maktabgacha ta'lim muassasalariga kiritiladigan davlat investitsiyalari darajasining pastligi (YAIMning 1,17 foizi).
- Davlatga qarashli maktabgacha ta'lim muassasalarining yetishmasligi va xususiy maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari malakasining pastligi, ularning mehnatiga past haq to'lanishi.
- Haq to'lanmaydigan parvarishlash xizmatlarini ko'rsatayotgan ayollarni qo'llab-quvvatlash darajasining pastligi, bolani parvarishlash/homiladorlik va tug'ish nafaqalari miqdorining munosib parvarish bilan ta'minlash uchun yetarli emasligi.
- Uy xo'jaligida haq to'lanmaydigan parvarishlashning notekis taqsimlanishi.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga ko'ra, keksalarga g'amxo'rlik qilish oila va farzandlarning majburiyati hisoblanadi. Bu, shubhasiz, O'zbekistonning ustun jihati. Shunday bo'lsa-da keksalarni parvarishlash bo'yicha asosiy yuk yosh avlod yelkasiga tushib, aksariyat holatlarda ayollarning oila ichidagi haq to'lanmaydigan mehnati bilan to'ldiriladi va bu aholi katta qismining iqtisodiy salohiyati o'sishiga to'sqinlik qiladi.

Milliy an'analarni parvarishlar xizmatlarini ko'rsatayotgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash orqali kuchaytirish maqsadga muvofiq bo'lar edi, negaki bu orqali keksalarning munosib parvarishi ta'minlangan bo'lar edi.

Mamlakatda keksalarni uzoq muddatli parvarishlash tizimi yo'q

Bor yuk to'laligicha oila a'zolarining yelkasiga tushadi. Kam ta'minlangan oilalar xususiy xizmatlarni to'lashga qurbi yetmaydi. Uzoq muddatli parvarish bilan shug'ullanayotgan shaxslar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga muhtoj (moliyaviy yordam, sifatli parvarishlash ko'nikmalarini o'rgatish va hokazo).

Uzoq muddatli parvarishlash bilan ta'minlash oilalarga sifatli davlat ijtimoiy xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini berish, ijtimoiy xodimlar bilan ta'minlash, ijtimoiy sug'urta mablag'lari hisobidan uzoq muddatli parvarish bilan bog'liq xarajatlarning qoplanishi, xizmat ko'rsatuvchilarga yo'qotilgan ish uchun kompensatsiya to'lash orqali davlatning mas'uliyatiga aylanishi kerak. Keksalarni parvarishlash bo'yicha kunduzgi markazlarni tashkil etish mazkur muammoni hal qilishdagi ilk bosqichlardan biri bo'lishi mumkin edi.

Keksalarni parvarishlash tizimidagi kamchiliklar:

- parvarishlashning institutsional xizmatlari yetishmasligi/yo'qligi: pensionerlarning atigi 1 foizi internatlarda istiqomat qilib, ijtimoiy xodimlar xizmatlaridan uyda foydalanadi; pensionerlar umumiy sonidan bor-yo'g'i 0.2 foizi internat-uyalarida istiqomat qiladi;
- institutsional va haq to'lanadigan parvarish xizmatlari sifatining pastligi (yagona sifat standartlari yo'q);
- bepul davlat xizmatlari bilan, asosan, yolg'iz yashovchi va yolg'iz qariyalar qamrab olingan, negaki keksalar to'g'risida g'amxo'rlik qilish qonun bilan oila/bolalar zimmasiga yuklatilgan;
- oilada, asosan ayollar tomonidan bajariladigan haq to'lanmaydigan mehnat ustun (gender rollari);
- ijtimoiy xodimlar institutining rivojlanmagani, parvarishga muhtoj bo'lganlarning ijtimoiy xodimlar xizmatlari bilan qamrab olinish darajasi pastligi, mehnat sharoitlari yomonligi, maosh pastligi, norasmiy parvarishlash xodimlarining ustunligi. Ijtimoiy xodimlar sanoqli universitetlar tomonidan tayyorlanadi;
- uzoq muddatli parvarish tizimi, uzoq muddatli parvarishni sug'urtalash yo'qligi;
- keksalarga kunduzgi xizmatlarni ko'rsatish tizimi yo'q;
- o'zgalarning parvarishiga muhtoj keksalar va 80 yoshga yetganlarni parvarishlash muddati mehnat stajiga qo'shiladi, ammo mazkur huquqdan foydalanish parvarish muddatini isbotlash bilan bog'liq bo'lgan byurokratik tartiblar bilan qiyinlashadi;
- keksalarni parvarishlash sohasiga kiritiladigan davlat investitsiyalari darajasi pastligi;
- haq to'lanmaydigan mehnatning uy xo'jaligida notekis taqsimlanishi.

Parvarishlash sohasida aniqlangan kamchiliklar haq to'lanmaydigan mehnat hisobiga qoplanadi. Parvarishlash tizimidagi mazkur kamchiliklar oila, mehnat bozori va jamiyatdagi gender tengsizlikni kuchaytirib, bu esa oila farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, mamlakat iqtisodiy o'sishini sekinlashtiradi.

Mamlakatda parvarishlash bilan norasmiy tarzda band bo'lgan ayollar sonining ko'pligini inobatga olib, ilk bosqichlarda ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, sifatli parvarish ko'nikmalariga o'rgatish va ularni rivojlantirish bo'yicha tegishli choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Norasmiy band bo'lganlarda pensiya jamg'armalarining yo'qligi kelajakda davlat ijtimoiy ta'minot va pensiya tizimlari zimmasiga potensial yuk bo'lib tushadi. Demakki, **norasmiy ishchilarga bugunning o'zida yordam ko'rsatish iqtisodiy jihatdan foydaliroq, negaki bu orqali ularga ijtimoiy kafolatlardan foydalanish imkoniyati beriladi hamda ularning mehnat faoliyatini rasmiylashtirish va professional o'sishi uchun sharoitlar yaratiladi.**

Uy xo'jaligida ko'rsatilayotgan haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlarini chuqurroq o'rganish uchun aholining parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabi, uy xo'jaligi a'zolari orasidagi ish taqsimoti, asosiy parvarish bilan shug'ullanuvchi shaxslarning ehtiyojlari, uy xo'jaligi a'zolarining asosiy parvarishlash bilan kim shug'ullanishi hamda parvarish shakli (institutSIONal parvarish, haq to'lanadigan parvarish yoki uydagi haq to'lanmaydigan parvarish) to'g'risidagi qarorlari va muayyan parvarish turini tanlash bilan bog'liq sabablar to'g'risida qo'shimcha ma'lumotlarni olish uchun uy xo'jaliklari orasida so'rov o'tkazish lozim bo'ladi. Shu maqsadda, mazkur tadqiqot doirasida uy xo'jaliklari orasida so'rov o'tkazilib, u mazkur tadqiqotni to'ldiradi. Surov doirasida shuningdek, maktabga ta'lim sohasidagi vaziyat, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati, MTTlarning real ehtiyojlarini aniqlash bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarni olish mumkin bo'ladi. Shu asnoda tadqiqotning ikkinchi bosqichi **maktabgacha ta'lim va keksalari parvarishlashning samarali dasturlarini ishlab chiqish** maqsadida, maktabgacha ta'limni rivojlantirish, maktabgacha ta'lim sifatini ta'minlash, keksalarni sifatli parvarishlash, parvarishlash tizimi uchun kerakli moliyalashtirish hajmlarini aniqlash bo'yicha samarali maqsadli ko'rsatkichlarni aniqlashga hissa qo'shadi.

TAVSIYALAR

Bolalarni parvarishlash sohasidagi kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar:

- Haq to'lanmaydigan mehnat va uyda parvarishlash vazifalarini adolatli taqsimlashga ko'maklashish uchun huquqiy asos yaratish.
- Ijtimoiy sug'urta fondi hisobidan barcha ayollarga homiladorlik va tug'ish nafaqasi hamda bola parvarishi nafaqasini to'lash.
- Bola parvarishi hamda homiladorlik va tug'ish nafaqalari miqdorini ko'tarish.
- Maktabgacha ta'lim xizmatlari ko'lamini kengaytirish, ayniqsa 3 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun.
- Maktabgacha ta'lim sifatini oshirish.
- Maktabgacha ta'lim sohasida yagona sifat standartlarini joriy etish.
- Ham davlat, ham nodavlat muassasalarida ko'rsatiladigan xizmatlar sifatiga bir xil talab qo'yilishini ta'minlash.
- Oilada bola parvarishi bilan shug'ullanayotgan ayollar parvarishlash borasidagi vazifalarini asosiy haq to'lanadigan ish bilan birga olib borishi uchun qulay sharoitlar yaratish, shu jumladan moslashuvchan ish jadvali va haq to'lanadigan/to'lanmaydigan ta'tillar berish orqali.
- Uyda parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchilarning ish haqini ko'tarish va mehnat sharoitlarini yaxshilash.
- Professional sertifikatlangan enagalar tizimini yaratish; uyda parvarishlash bilan shug'ullanayotgan aholining ijtimoiy zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlash uchun bolalar parvarishi bilan shug'ullanadigan xodimlar xizmatlarini rivojlantirish.
- MTT pedagoglarining malakasini oshirish, ularning mehnat sharoitlarini yaxshilash.

Keksalarni parvarishlash sohasidagi kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar:

- Oila daromadi, qariyaning yoshi va sog'ligi, oiladagi ta'minotga muhtojlar sonidan kelib chiqqan holda differensiyallashgan nafaqa va imtiyozlarni o'z ichiga olgan keksalarni parvarishlayotgan oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish.
- Parvarishga muhtoj qariyalarning nafaqalari miqdorini oshirish va uyda parvarishlash tizimini kengaytirish.
- Og'ir kasallikka chalingan keksa oila a'zosini parvarishlayotgan xodimga ish beruvchi tomonidan ish joyini saqlab qolish sharti bilan bir yilgacha bo'lgan muddatga haq to'lanmaydigan/to'lanadigan ta'til berish; keksa qarindoshini parvarishlash bilan shug'ullanayotgan shaxslarga davlat nafaqalarini to'lash.
- Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun mo'ljallangan internat-uylariga bo'lgan yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish; "keksa odam" va "nogironligi bo'lgan shaxs" toifasidagi maxsus ijtimoiy xizmatlardan foydalanuvchilarga maqsadli yondashuvni ta'minlash.
- Pensiya yoshiga yetgan qariya, o'zgaralar yordamiga muhtoj/80 yoshli qariyani parvarishlash vaqtini mehnat stajiga qo'shish to'g'risidagi qoidani amalga oshirish tartibini soddalashtirish.
- Keksalarni ijtimoiy xodimlar xizmatlari bilan qamrab olish ko'lamini kengaytirish.
- Uzoq muddatli parvarish tizimini rivojlantirish va keksalarga parvarishlash bo'yicha kunduzgi markazlarni tashkil etish.
- Keksalikdagi daromadlar barqarorligini ta'minlash maqsadida, uzoq muddatli parvarishni sug'urtalash.
- Aholining ijtimoiy yordam dasturlari to'g'risidagi xabardorligini oshirish.

Parvarishlash sohasidagi kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha umumiy tavsiyalar:

- Parvarishlash tarmog'iga davlat investitsiyalarini ko'paytirish.
- Aholini Ijtimoiy himoya yagona reestri, "temir daftar" yoki "ayollar daftari"ga kiritilish tartiblarini soddalashtirish,
- Haq to'lanadigan va to'lanmaydigan parvarish xizmatlarini ko'rsatayotgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash,
- Parvarishlash xizmatlarining institutsiyalashtirilishini, ayniqsa, 3 yoshgacha bo'lgan bolalar va keksalar uchun kengaytirish,
- Institutsional va haq to'lanadigan parvarish xizmatlari sifatini yaxshilash, sifatning yagona standartlarini ishlab chiqish va joriy etish.
- Qishloq hududlaridagi infratuzilmani rivojlantirish (suv, issiqlik, gaz ta'minoti, kanalizatsiya, yo'llar, transport).
- Aholining kam ta'minlangan qatlamlari va qishloq aholisi uchun parvarishlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash.
- Aholi turmush darajasini yaxshilash, kam ta'minlangan shaxslar uchun xususiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash.
- Ijtimoiy xodim institutini rivojlantirish, parvarishga muhtoj aholi ijtimoiy xodimlar xizmatlari bilan qamrab olinishi darajasini oshirish, ularning mehnat sharoitlarini yaxshilash, shu jumladan, maoshlarini oshirish.
- Jamiyatda gender stereotiplarini yengib o'tish dasturlarini rivojlantirish hamda uy xo'jaligida haq to'lanmaydigan parvarish bilan bog'liq vazifalarning teng taqsimlanishiga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish.
- Qishloq joylarni rivojlantirish va shahar/qishloq va viloyatlar/Toshkent kesimidagi tengsizlikni yengib o'tish dasturlarini rivojlantirish.

Parvarish sohasidagi norasmiy bandlikni rasmiylashtirish:

- Uyda haq to'lanadigan norasmiy ishchilar hamla haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlarini bajarayotgan oila a'zolariga imtiyoz/nafaqalar berish. Bunda to'lovlar miqdori kundalik xarajatlar va munosib turmush darajasini ta'minlashdan kelib chiqqan holda belgilanishi lozim.
- Imtiyoz olish borasida o'zini-o'zi band qilgan shaxslarga oddiy ishchilar bilan teng bo'lgan huquqlarni taqdim etish.
- Norasmiy parvarish bilan shug'ullanadigan ishchilarni o'qitish, xususiy sektordagi ish beruvchilar yordamida ularni rasmiy ish bilan ta'minlash. Bu orqali bandlik ortishi, kam-bag'allik qisqarishi va nafaqalarga bog'liq bo'lganlar sonining kamayishiga erishiladi.
- Norasmiy ishchilarni ijtimoiy shartnomalarni imzolashga rag'batlantirish. Bu parvarish sohasidagi norasmiy ishchilarning vazifalarini aniq belgilash, majburiyatlari, mas'uliyati va ish uslublarini tartibga solishga yordam beradi.

Parvarishlash sohasidagi xizmatlarni tijratlashtirish:

- Ijtimoiy yo'nalishga ega bo'lgan xususiy va notijorat korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash va parvarish sohasida raqobat bozorini yaratish; shaffof va samarali soliq siyosatini rivojlantirish; byudjet tizimi shaffofligi va hisobdorligini ta'minlash; kichik va o'rta korxonalarga tushadigan soliq bosimini pasaytirish; davlatning iqtisodiyotdagi ulushini kamaytirish va sog'lom raqobatni ta'minlash; qonun ustuvorligi va hokimiyat qonuniyligini ta'minlash.
- Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan parvarish oluvchilarga parvarish xizmatlarini ko'rsatuvchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etilishi orqali ularga zarur xizmatlarni mustaqil ravishda tanlash imkoniyatini yaratish.
- Parvarish xizmatlarini ko'rsatuvchilarni vaucher asosida moliyalashtirish tizimiga o'tish. Bu aholiga "pul iste'molchi ortidan boradi" tamoyilidan foydalangan holda sifatli xizmatlarni tanlash imkoniyatini berib, parvarish xizmatlarini ko'rsatuvchi muassasalar o'rtasida raqobatni keltirib chiqaradi.
- Parvarishlash xizmatlarining investitsiyaviy jozibadorligini ta'minlash va xususiy sektor uchun investitsion xatarlarni minimallashtirish.
- Xususiy kapitalni parvarishlash sohasiga jalb qilish uchun rag'batlar va xususiy tashkilotlar rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratish (barqaror normativ-huquqiy va institutsiyaviy baza, soliq va kredit siyosati, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash).
- Natijalar nazorati va baholanishi, parvarish sohasida xizmat ko'rsatuvchi nodavlat provayderlarining davlat va jamiyat oldidagi hisobdorligini ta'minlash.

Sifat standartlari:

- Parvarish sohasidagi xizmatlar sifatining samarali tizimlari/standartlari (ham davlat, ham xususi tashkilotlar uchun) hamda moliyalashtirish monitoringi (akkreditatsiya/baholash/audit) tizimlarini ishlab chiqish.
- Ijtimoiy yordam va nafaqalarning oluvchilar kundalik xarajatlari hamda uy xo'jaligi a'zolarining soni va tarkibiga moslashtirilgan milliy standartlarini belgilash.
- Aholini parvarishlash xizmatlari bilan shaffofroq va kengroq qamrab olish hamda xizmat ko'rsatuvchilarni jalb qilishni ta'minlash uchun raqamli platformalarni rivojlantirish.

Parvarishlash sohasi to'g'risidagi sifatli ma'lumotlarni ishlab chiqish:

- Aholining parvarishga bo'lgan ehtiyojlarini baholash uchun ma'lumot to'plashning tizimli jarayonlarini ilgari surish; aholining parvarishlashga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash uchun uy xo'jaliklari orasida so'rov o'tkazish,, parvarishlash xizmatlarini ko'rsatayotgan shaxslar va tashkilotlarning ehtiyojlarini aniqlash, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini aniqlash.
- Uy xo'jaligi a'zolari vaqtining taqsimlanishini aniqlash uchun uy xo'jaliklari orasida xalqaro metodologiyaga asoslangan so'rov o'tkazish.
- Xizmatlarning milliy va xalqaro darajada baholanishini hamda ularning jamoatchilik uchun ochiq bo'lishini ta'minlash maqsadida, ta'lim muassasalari rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risidagi sifatli va taqqoslanuvchi ma'lumotlarni ishlab chiqish.
- Byudjet va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda aholi ehtiyojlarini baholash.

Mundarija

Minnatdorlik soʻzlari	3
Umumiy Xulosalar	4
Kirish	16
Parvarishlashning ijtimoiy jihatlari: demografiya, mehnat bozori, infratuzilma	19
1. Bolalarni parvarishlash tizimi	27
1.1. Institutsional parvarishlash	28
Maktabgacha taʼlim muassasalarining rivojlanish tarixi	28
Bolalarni parvarishlash sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar	28
Maktabgacha taʼlim qamrov darajasi	33
Maktabgacha taʼlim sifati	38
Moliyalashtirish	41
1.2. Uyda haq toʻlanadigan parvarishlash	43
1.3. Uyda haq toʻlanmaydigan parvarishlash	46
2. Keksalarni parvarishlash tizimi	50
2.1 Keksalarning demografik xususiyatlari	51
2.2 Keksalarni institutsional parvarishlash	52
2.3 Keksalarni haq toʻlanadigan va haq toʻlanmaydigan tarzda parvarishlash	57
3. Parvarishlash tizimini rivojlantirish sohasidagi xalqaro tajriba	62
3.1 Bolalarni parvarishlash sohasidagi xalqaro tajriba	63
3.2 Keksalarni parvarishlash sohasidagi xalqaro tajriba	67
3.3 Parvarishlash xizmatlarining bozor iqtisodiyotiga asoslangan modellari: xalqaro tajriba	74
4. Tijoratlashtirish	81
5. Xulosa	88
6. Ilova	89
Foydalanilgan adabiyotlar	92

Kirish

Parvarishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan siyosat gender tengligiga erishish, ayollarning iqtisodiy huquq va imkoniyatlarini kengaytirish, kambag'allikka barham berish va mamlakatning iqtisodiy o'sishiga ko'maklashishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Gender tengligi BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida (BRM) mustahkamlangan va barcha BRMlarning o'zaro bog'liq mavzusidir. Mazkur tadqiqot hamma joyda kambag'allikning barcha shakllariga barham berishga qaratilgan 1-BRM, gender tengligiga erishish va ayollarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan 5-BRM hamda davlat xizmatlarini ko'rsatish, infratuzilma va ijtimoiy himoya sohasidagi siyosatni amalga oshirish orqali uy xo'jaligidagi va parvarishlash bilan bog'liq haq to'lanmaydigan mehnatni e'tirof etish va baholash quyi maqsadiga hamda barqaror iqtisodiy o'sishni, samarali bandlikni va barcha uchun munosib mehnatni ta'minlashga qaratilgan 8-BRM maqsadlariga mos keladi (*BRM, 2015-yil*).

COVID 19 pandemiyasi ijtimoiy muammolarni yanada kuchaytirdi va parvarishlash inqirozi birinchi navbatda ayollarning jamiyatdagi va oiladagi ijtimoiy-iqtisodiy holatiga ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi, chunki ular ijtimoiy xizmatlar va davlat yordamiga ko'proq bog'liq, ammo bu ular oilada yaqinlariga g'amxo'rlik qilishning asosiy yukini o'z zim-malariga olishlarini anglatadi va bu ularning munosib ish bilan ta'minlanishini kamaytiradi.

Parvarishlash iqtisodiyoti ("care economy") – bu kattalar, bolalar, keksalar, yoshlar, zaif va jismoniy sog'lom odamlarning turmush darajasini ta'minlash uchun ularning jismoniy, psixologik va hissiy ehtiyojlarini qondirish uchun amalga oshiriladigan barcha to'lanadigan va to'lanmaydigan faoliyat va munosabatlar (XMT, 2022-yil). **Bu inson va uning turmush darajasini birinchi o'ringa qo'yadigan iqtisoddir.**

Mazkur tadqiqot kontekstida O'zbekiston Respublikasida parvarishlash iqtisodiyoti, barcha ishtirokchilar va manfaatdor tomonlarning uyda va tashkilotlarda, oila a'zolari, korxonalar va davlat tomonidan ko'rsatiladigan, haq to'lanadigan va to'lanmaydigan, xizmatlar va mehnat sohasidagi o'zaro munosabatlarini ko'rib chiqamiz. Biz 3 yoshgacha bo'lgan bolalar va 70 yoshdan oshgan keksalarni parvarishlashga alohida e'tibor qaratamiz, negaki bu – mamlakatda eng kam o'rganilgan, ammo eng ko'p talab qilinadigan parvarishlash sohasidir. Bundan tashqari, hisobotda O'zbekistondagi parvarishlash tizimini tizimlashtirish va **institutsional parvarishlash** (maktabgacha ta'lim muassasalari, qariyalar uylari, keksalar uchun kunduzgi parvarishlash markazlarini o'z ichiga olgan), **uydagi haq to'lanadigan parvarishlash** (enagalar, parvarishlovchilar) va **oiladagi haq to'lanmaydigan parvarishlashga ajratishga harakat qilib ko'rildi.**

Parvarishlash tizimini takomillashtirish Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlari, jumladan, O'zbekiston uchun ham dolzarb masaladir. Bu – monetar kambag'allik va daromadlari darajasi, bandlik va ishsizlik, muvozanatlashgan iqtisodiy o'sish va boshqa shu kabi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir qiluvchi iqtisodiy muammodir. Davlatga qarashli har bir yangi maktabgacha ta'lim muassasasida ayollar uchun 23 ga yaqin yangi ish o'рни yaratilayotgan bo'lsa, xuddi shunday xususiy bolalarni parvarishlash muassasasida 5 ga yaqin yangi ish o'рни yaratiladi. Umuman olganda, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim muassasalari doirasida qamrov darajasini kengaytirish orqali 2023-yilda ayollar uchun kamida 72 mingta yangi ish o'рни yaratilgan bo'lishi mumkin (JB, *Gender baholash, 2023-yil*). Binobarin, parvarishlash tizimiga kiritiladigan investitsiyalar bandlikni ta'minlash, mehnatni rasmiylashtirish va munosib ish sharoitlarini yaratishga qaratilgan umumiy siyosatning bir qismi bo'lishi mumkin.

O‘zbekistonda aholi qarish sur‘atlarining tezlashgani, shuningdek, tug‘ilishning yuqori darajasini hisobga olgan holda, parvarishlash xizmatlariga talab ham o‘shishi kutilmoqda. Ushbu talabni qondirish parvarishlash iqtisodiyoti, infratuzilmani rivojlantirish va parvarishlash sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashga katta investitsiyalar kiritishni talab qiladi. **Byudjetga kutilayotgan moliyaviy yuklamani yumshatish va mamlakatda ijtimoiy tanglikning oldini olish uchun parvarishlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlarini hozirdanoq ishlab chiqish zarur.**

“2022–2026–yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” va “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, kambag‘allikni qisqartirish, aholini ish o‘rinlari va kafolatlangan daromad manbai, malakali tibbiy va ta‘lim xizmatlari, munosib turmush sharoiti bilan ta‘minlash, shuningdek, yuqori sifatli maktabgacha ta‘limdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan (*PF-60*). Mazkur ustuvor yo‘nalishlardagi tadbirlarning amalga oshirilishi mamlakatimizda g‘amxo‘rlik sohasidagi islohotlarni jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi hamda BMTTDning qo‘shma tashabbusi bo‘lgan “Global va mintaqaviy beqarorlik sharoitida ijtimoiy–iqtisodiy tengsizlik muammolarini hal qilish” loyihasi doirasida amalga oshirilgan bo‘lib, loyiha maqsadlari inklyuziv, barqaror iqtisodiy o‘shishga ko‘maklashish va davlat muassasalari hamda xususiy korxonalarining inklyuziv va gender jihatdan muvozanatlashgan o‘shishga yo‘naltirilgan parvarishlash iqtisodiyotini rivojlantirish bo‘yicha innovatsion siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish salohiyatini oshirish hamda “Mehnat kelajagi” tizimli yondashuvi prizmasi orqali yangi ish o‘rinlari yaratish va ishga joylashish imkoniyatlarini qo‘llab–quvvatlash orqali mintaqaviy tengsizlikni qisqartirishdan iborat. Mazkur tadqiqot O‘zbekiston Respublikasida parvarishlash xizmatlarini ko‘rsatishga doir mavjud ma‘lumotlarni tahlil qilish, joriy vaziyatdagi asosiy va muhim jihatlarni ajratib ko‘rsatish, shuningdek, parvarishlash iqtisodiyotini takomillashtirish bo‘yicha qator tavsiyalar taqdim etishga qaratilgan.

Parvarishlashning ijtimoiy jihatlari: demografiya, mehnat bozori, infratuzilma

Demografiya

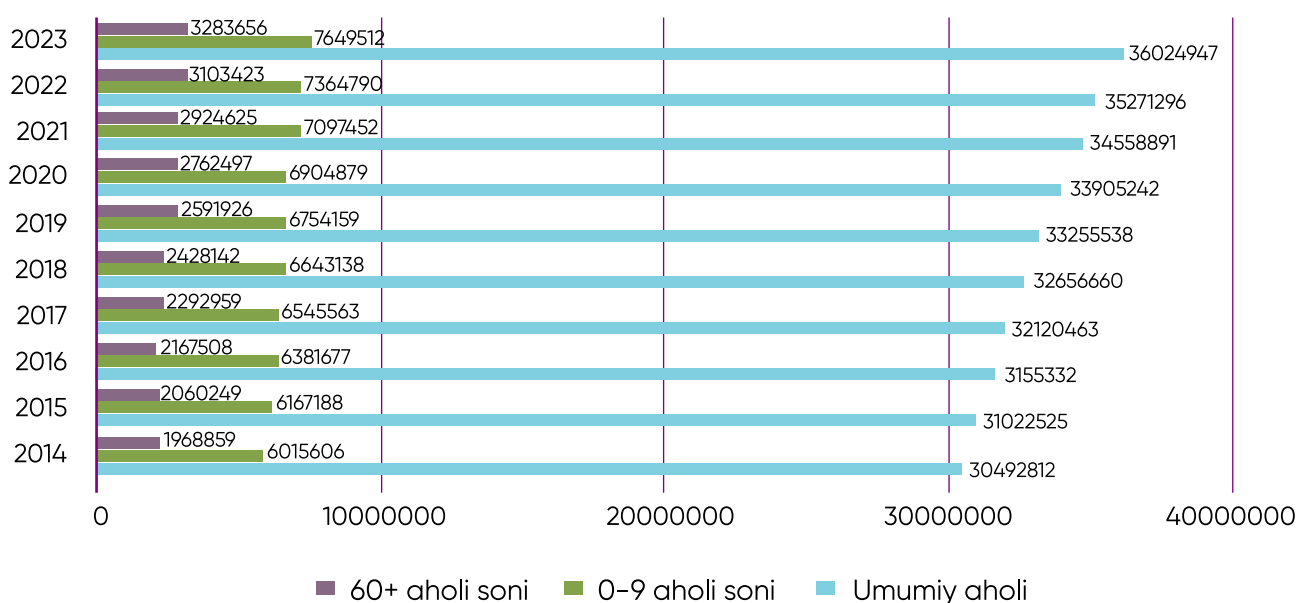
Parvarishlash iqtisodiyoti aholining turmush darajasini ta'minlashga qaratilgan barcha faoliyat yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Bular jamiyat va oilada shakllanadigan, o'zgaralar yordamiga muhtoj shaxslarning farovonligini ta'minlash uchun ularning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan munosabatlardir.

Markaziy Osiyoning beshta davlati orasida O'zbekiston Respublikasi aholisi eng ko'p (37 million kishi) bo'lib (*UZSTAT, demografiya, 2023-yil*), bu butun mintaqa aholisining yarmidan ko'pini tashkil etadi. Bundan tashqari, O'zbekistonda tug'ilish darajasi MDH davlatlari orasida eng yuqori bo'lib, 2022-yilda tug'ilishning umumiy koeffitsiyenti (har 1000 nafar aholiga nisbatan tug'ilgan

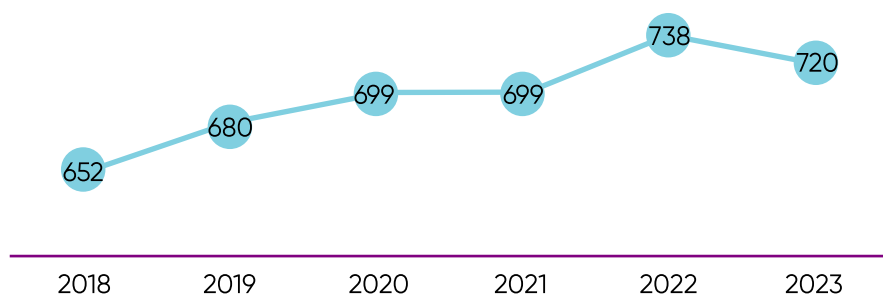

bolalar soni) 26,2 promilleni, xuddi shu davrda aholi sonining umumiy o'sishi 932 217 nafarni tashkil etdi. Oltmish yoshdan oshgan aholi soni jami aholining 9,1 foizini tashkil etdi. O'zbekistonda o'rtacha umr ko'rish erkaklar orasida 72,1 yosh, ayollar orasida 76,6 yoshni tashkil etgan. 2022-yilda har bir ayolga nisbatan tug'ilishning umumiy koeffitsiyenti 3,308 ni tashkil etdi (UZSTAT, 2023-yil).

Maktabgacha yoshdagi bolalar va keksalar, shu jumladan alohida ehtiyojli shaxslar parvarishlash iqtisodiyoti xizmatlarining asosiy foydalanuvchilari hisoblanadi. Mamlakatning yosh bo'yicha demografik tarkibi shuni ko'rsatadiki, 0 dan 9 yoshgacha va 60 va undan katta yoshdagi aholining umumiy ulushi mamlakat aholisining uchdan bir qismidan ko'prog'ini (30,3%) tashkil qiladi (UZSTAT, demografiya, 2023-yil). Ushbu ko'rsatkichlar o'sish tendensiyasiga ega bo'lib (1-rasm), shunga mos ravishda parvarishlash xizmatlariga talab ortib boradi.

1-rasm. 0-9 yosh va 60 va undan katta yoshdagi aholining umumiy aholi soniga nisbati
Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

2-rasm. Demografik yuklama koeffitsiyenti (yiliga 1000 nafar mehnatga layoqatli aholi, kishi) Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi demografik yuklama koeffitsiyentini (2-rasm) mehnatga layoqatli yoshga to'lmagan (15 yoshgacha) va undan katta yoshdagi (ayollar – 55, erkaklar – 60) aholining 1000 nafar mehnatga layoqatli yoshdagi (ayollar – 16–54, erkaklar – 16–59) aholi soniga nisbati sifatida aniqlaydi (*UZSTAT, O'zbekiston Respublikasidagi demografik vaziyat, 2023 yil*). O'zbekistonda demografik yuklama koeffitsiyenti (dependency ratio) dinamikasi 2018 yildagi 652 dan 2023 yilda 720 gacha (1000 kishiga) barqaror o'sib borayotganini ko'rsatmoqda.

Bu ko'rsatkich shuni anglatadiki, agar 2018–yilda mamlakatning mehnatga layoqatli har bir fuqarosi qaramog'ida 0,65 nafar kishi bo'lgan bo'lsa, oradan 5 yil o'tib, ya'ni 2023–yilda bu raqam 0,72 ni tashkil etdi. Koeffitsiyent qanchalik yuqori bo'lsa, mamlakatda yosh nuqtayi nazaridan mehnatga layoqatsiz aholini parvarishlash uchun ijtimoiy ehtiyojlarga bo'lgan iqtisodiy yuklama shunchalik yuqori bo'ladi. Ko'rsatkich qanchalik past bo'lsa, davlat byudjeti mablag'lari davlatning boshqa ehtiyojlari uchun shunchalik ko'p ajratiladi. Shu bilan birga, parvarishlash iqtisodiyotining samarali modeli mehnatga layoqatli aholiga nisbatan yuklama darajasini yanada kamaytirishga yordam beradi.

Shunday qilib, biz 2023–yilda va yaqin kelajakda (kamida, keyingi bir necha yilda) aholi qarishining jadal o'sishi va yuqori tug'ilish ko'rsatkichlari parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabni oshiradi deb hisoblaymiz. Bu qulay infratuzilmani yaratish va rivojlantirish hamda parvarishlash sohasidagi xodimlarni tayyorlashga qo'shimcha investitsiyalar kiritishni talab qiladi. **Davlat byudjetiga prognoz qilinayotgan yuklamani qanday kamaytirish, ko'rsatilayotgan yordamning manzilli bo'lishini yaxshilash va, shu bilan birga, parvarishlash sohasidagi muammolarni keskinlashtirmaslik masalalarini hozirdanoq hal qilish zarur.**

Kambag'allik

"O'zbekiston – 2030" strategiyasi, shuningdek, "2022–2026–yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" 2026 yilga borib kambag'allikni ikki baravar qisqartirish (*JB MHD, 2022–2026 yillar*), shuningdek, 2030–yilga borib o'rtadan yuqori daromad darajasiga (aholi jon boshiga 4000 AQSH dollari) ega mamlakat maqomiga erishishga qaratilgan. 2022–yilda O'zbekistonda monetar kambag'allik darajasi 2021–yildagi 17 foizdan 14 foizgacha tushdi (milliy kambag'allik chegarasini baholash asosida). 2023–yilga kelib mamlakatda kambag'allik darajasi biroz pasayib, 12 foizga yetishi prognoz qilinmoqda (*ITIM, 2023 yil*). 2021–yilda Jini koeffitsiyenti (umumiy iqtisodiy tengsizlik va adolatli daromad taqsimotining o'lchovi) xuddi 2003–yildagi kabi 0,330 ni tashkil etdi. BMT ta'rifiga ko'ra, bu indeks mamlakatdagi adekvat tenglikka mos keladi.

Kam ta'minlangan uy xo'jaliklarida foydalanish imkoniyati mavjud bo'lmagan xizmatlar, mahsulotlar va tovarlarning o'rnini bosish zarurati tufayli haq to'lanmaydigan uy ishlariga ko'proq vaqt sarflanadi.

Ayollar o'rtasida to'lanmagan parvarish bo'yicha vazifalarning tengsiz taqsimlanishi, ko'pincha ularni mehnatdan chetlashtirishga majburlash kambag'al uy xo'jaliklarining iqtisodiy cheklovlaridan kelib chiqadi. Bu uy xo'jaliklari tashqi parvarish xizmatlarini to'lashga qodir bo'lmagan holda, ayollarning asosiy g'amxo'r bo'lishlarini talab qiluvchi gender me'yori tufayli vaziyatni yanada og'irlashtiradi. Binobarin, bu hodisa nafaqat qashshoqlikning ayovsiz aylanishini davom ettiribgina qolmay, balki iqtisodiy nochor oilalarga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, chunki ish kuchida ayollarning yo'qligi ushbu uy xo'jaliklarini qo'shimcha daromadidan mahrum qiladi.

Mamlakat aholisining rasmiy kambag'allik chegarasidan pastda yashaydigan ulushi sifatida hisoblanadigan qishloq joylaridagi kambag'allik darajasi shaharlardagiga qaraganda yuqori va 2022 yilda mos ravishda 14,1% (qishloq joylarda) va 11,9% (shaharda). tashkil etgan (*UZSTAT, 2023 yil*). Ayni paytda BMTDning O'zbekistondagi vakolatxonasi ko'magida mamlakatdagi ko'p o'lchamli kambag'allik, jumladan, gender kesimida ajratilgan ma'lumotlarni to'plash bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

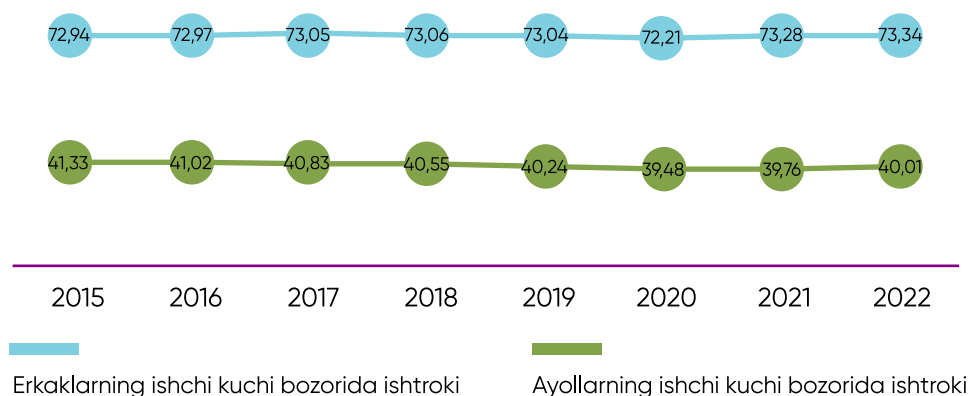
Ijtimoiy me'yorlar va tizimli tengsizliklar ayollarni ko'proq qiyinchiliklarga duch keladigan vaziyatlarga qo'yishini tan olish juda muhimdir. Noto'g'ri sharoitlarda beqaror va vaqtinchalik ish bilan bog'liq to'lovsiz parvarish majburiyatlarining keng tarqalganligi ayollarning zaiflashishiga yordam beradi. Ayollar zimmasiga yuklangan aniq yuk ajralmas mas'uliyat emas, balki ularni ko'pincha haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlarida asosiy rolni o'z zimmasiga olishga majbur qiladigan, ko'pincha ularni ish kuchidan chiqarib yuborishga majbur qiladigan ijtimoiy umidlarning natijasidir. Bu holat uy xo'jaliklari a'zolari va qarindoshlariga g'amxo'rlik qilish zarurati kabi omillar bilan og'irlashadi, bu esa ba'zan ta'limni to'xtatishga olib keladi. Asosan, qiyinchiliklarga duch kelganlar orasida ayollarning haddan tashqari ko'pligi tizimli muammolarga bog'liq bo'lib, gender tengsizligini davom ettiruvchi omillarni hal qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Statistika agentligi tomonidan har yili o'tkaziladigan Uy xo'jaliklari byudjetini o'rganish natijalariga ko'ra, mamlakatda uy xo'jaliklari xarajatlari tuzilmasining yarmidan ko'pi (2022-yilda 52,2 foiz) oziq-ovqat mahsulotlariga sarflanadi (*UZSTAT, 2023-yil*). Uy xo'jaliklari xarajatlarning bunday tuzilmasi daromadlar darajasi pastligi; aholining aksariyat qismi uchun noqulay yashash sharoitlari; shuningdek, ko'p o'lchamli kambag'allikka qarshi kurash sohasida katta muammolar mavjudligiga dalolat qiladi. Shu munosabat bilan ko'p o'lchamli kambag'allikni bartaraf etish hamda bu sohada samarali dastur va siyosiy choralarini ishlab chiqish masalalariga salmoqli hissa qo'shadigan, **xalqaro ma'lumotlar bilan taqqoslanadigan yuqori sifatli ochiq ma'lumotlarni to'plash va ulardan foydalanishni** yo'lga qo'yish juda muhim.

Mehnat bozori

Daromadlarning barqaror o'sishi uchun mehnat bozorida kamchiliklar mavjud bo'lib, bu asosan aholining aksariyat qismi uchun munosib ish o'rinlaridan foydalanish imkoniyati cheklanganligi va munosib ish o'rinlari bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi bilan bog'liq. Ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda O'zbekistonda (15 yosh va undan yuqori) ishchi kuchi bozorida ayollar ishtiroki ko'rsatkichi (LFPR) 40,01% ni tashkil etgan bo'lib, bu – erkaklar ishtiroki ko'rsatkichidan (73,34%) deyarli ikki baravar past (3-rasm). Statistika agentligining o'sha yildagi ayollar va erkaklarning ishchi kuchi bozorida ishtirokiga oid ma'lumotlari mos ravishda 66,9% va 80% ko'rsatkichlari bilan ijobiyroq ko'rinishni namoyish etib, bu – ko'rsatkichni hisoblashning turli metodologiyasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, mehnatda faollik koeffitsienti va ayollarning ish kuchi ishtiroki o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor berish juda muhim, chunki tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollarning ish kuchi ishtiroki ko'rsatkichlari ularning g'amxo'rlik va uy vazifalari bilan belgilanadi. Bu murakkab bog'liqlik, ayniqsa, erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishsizlik darajasidagi tengsizlikni hisobga olgan holda sezilarli bo'ladi. 2022 yil holatiga ko'ra, ayollar o'rtasidagi ishsizlik darajasi erkaklarnikidan ikki baravar ko'p, ayollarda 13,4 foiz, erkaklarda esa 5,4 foiz (SDG, 2023). Bu keskin qarama-qarshilik nafaqat gender iqtisodiy tengsizligini ta'kidlabgina qolmay, balki ishlayotgan ayollarning muhim qismi ularning to'lovsiz parvarishlash mas'uliyatida ishtirok etishi bilan chegaralanganligi haqidagi hukmron haqiqatni ham ta'kidlaydi. Ayollar o'rtasida ishsizlikning ortishi va ularning to'lovsiz parvarishlash ishlariga nomutanosib jalb etilishi o'rtasidagi bog'liqlik mehnatda gender tengligini rag'batlantirish uchun ham iqtisodiy, ham parvarishlash jihatlarini hisobga oladigan integratsiyalashgan siyosat zarurligini ko'rsatadi. Shaharlarda ishsizlik darajasi qishloq joylarga qaraganda yuqori. O'zbekistonda erkaklar bilan ayollar o'rtasidagi ish haqi farqi 34,0 foizni tashkil etadi. Ishlamaydigan, ta'lim olmayotgan yoki kasbiy tayyorgarlikdan o'tmayotgan (NEET) 15-25 yoshdagi ayollarning ulushi o'sha yoshdagi erkaklarnikiga qaraganda ancha yuqori bo'lib, mos ravishda 42% va 8,8% ni tashkil qiladi (BRM, 2023-yil).

3-rasm. Ishchi kuchi bozorida ishtirok.

Manba: Jahon banki ma'lumotlariga asoslangan holda, <https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan>

Mehnat bozoridagi mazkur tendensiyalarning barchasi ayollarga ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatadi, negaki mehnat bozorida gender kamsitishlari mavjud bo'lib, ular mehnat uchun haq to'lashdagi gender tafovut va kasbiy ajratish, ayollarning kam haq to'lanadigan kasblar va iqtisodiyot tarmoqlarida ishlashida namoyon bo'ladi, bu esa ayollar iqtisodiy rivojlanishning foyda va afzalliklaridan foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Ushbu dinamika nafaqat gender ish haqi tengsizligini kuchaytiradi, balki kasbiy segregatsiyaning kengroq muammosini va an'anaviy ravishda ayollar bilan bog'liq bo'lgan mehnatni kam baholaydi. O'zbekistonda ayollarning xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligida kontsentratsiyasi va kam ish haqi bo'lgan sohalarni kengroq feminizatsiya qilish o'rtasidagi bog'liqlikni tan olish iqtisodiy tengsizlikka hissa qo'shayotgan tizimli omillarni tushunish va ishchi kuchidagi gender tengsizligini bartaraf etish bo'yicha maqsadli strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. (*JB, Gender baholash strategiyasi, 2023-yil*).

2022-yilda **o'zini-o'zi band qilgan** ayollarning umumiy band ayollar sonidagi ulushi 46,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, erkaklarda bu ko'rsatkich 33,6 foizni tashkil etgan (*UZSTAT, 2023 yil*). Ayollar orasida **norasmiy bandlikning** ulushi ham yuqori bo'lib, 2022 yilda umumiy bandlikning 47,4 foizini, erkaklar orasida 34,0 foizini tashkil etgan (kichik korxonalar va mikrofirmalarni hisobga olmagan holda taqdim etilgan ma'lumotlar) (*BRM, 2023 yil*). Ya'ni, band bo'lgan barcha ayollarning deyarli yarmi norasmiy sektorda ishlaydi va, ko'pincha, bular parvarishlash, ta'lim va tibbiy xizmatlar, shuningdek, qishloq xo'jaligidagi ishlardan (qishloq joylarda mavsumiy ishlar va boshqalar) iborat. Ayollarning norasmiy sektordagi bandligi pensiya jamg'armalarining yo'qligi, ijtimoiy sug'urta, tibbiy sug'urta, tug'ish ta'tillari va ayollar ko'proq bog'liq bo'lgan boshqa imtiyozlardan foydalanish imkoniyati cheklanishi bilan tavsiflanadi. **Norasmiy bandlik parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchi shaxslar uchun xavfsiz bo'lmagan, ammo jozibadorroq bandlik turi hisoblanadi, negaki, birinchi navbatda, u daromad keltiradigan ishni uy ishlari va parvarishlash ishlari bilan birlashtirish imkoniyatini beradi.**

Qishloq joylarda yashovchi parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchi shaxslar davlat resurslari, tibbiy va ta'lim xizmatlari, shuningdek, suv resurslari, jumladan, markazlashtirilgan suv ta'minoti va ichimlik suvidan foydalanish imkoniyati cheklanganligi sababli eng himoyasiz guruh bo'lib qolmoqda (ikkinchisi "infratuzilma" bo'limida batafsilroq muhokama qilinadi).

Kichik va o'rta biznes

2018-yilda kichik va mikro korxonalarining 31 foiziga ayollar rahbarlik qilgan. 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 40% dan oshdi (*JB, Gender baholash strategiyasi, 2023-yil*). Mamlakatda tadbirkor ayollar sonining o'sishiga turtki bergan omillardan biri ayollar tadbirkorligi uchun subsidiyalangan kreditlar taqdim etish orqali mahallalarni faol qo'llab-quvvatlash va ko'maklashish, shuningdek, ayollarni qayta tayyorlash maxsus dasturlarini amalga oshirish bo'ldi (*JB, Gender baholash strategiyasi, 2023-yil*). 2022-yilda O'zbekiston Jahon bankining "Doing business" reytingida biznes yuritish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha 190 davlat orasida 69-o'rinni egalladi (*Doing business, 2022-yil*).

O'zbekistonda xotin-qizlarning mikro- va kichik biznesda, yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyati bilan mashg'ul bo'lishi, ko'p jihatdan, kichik biznes ochish uchun kamroq miqdordagi boshlang'ich kapital, garov ta'minoti, hujjatlar va zarur ko'nikmalar talab qilinishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, bu kamroq daromad keltiradigan biznesdir. Ayollar uchun o'rta va yirik biznes ochish va yuritish hali ham qiyin bo'lib qolmoqda. Jamiyatdagi ustunlik qiluvchi gender stereotiplari sababli, ayollar erkaklar tomonidan ishonchli biznes sheriklari sifatida qabul qilinmaydi. Va, eng asosiysi, **uy xo'jaligi a'zolari o'rtasida vaqtning notekis taqsimlanishi tufayli uy xo'jaligidagi ish yuklamasining yuqoriligi na biznes yuritish, na ta'lim olishga vaqt qoldiradi.** Bu holat parvarishlash bo'yicha sifatli xizmatlar hamda davlat ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining cheklangani bilan yanada chuqurlashadi.

Shaffof va samarali soliq tizimi, sog'lom raqobat muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirishga ko'maklashuvchi huquqiy me'yorlar kichik biznesni rivojlantirish va o'rta biznesga o'tishni qo'llab-quvvatlashning asosiy omillari bo'lishi mumkin. Mamlakatda gender tengligini ta'minlash va parvarishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan siyosat ayollar tadbirkorligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga hissa qo'shadi.

O'zbekistonda ayollar, biznes va huquq indeksi, ayollar huquqlarini cheklovchi normativ-huquqiy hujjatlar tahlili. 2020-yilni hisobga olmaganda, O'zbekiston 2019-yildan buyon doimiy ravishda reytingda jami 70,6 ball to'plamoqda (1-jadval). Umuman olganda, O'zbekistonda meros va mulkka egalik qilish, butun mamlakat bo'ylab harakatlanish erkinligi, shuningdek, tadbirkorlik sohasida teng imkoniyatlar namoyish etilmoqda. Ushbu baholashga ko'ra, mamlakat ayollar uchun nafaqa to'lash, ota-onalik va mehnat imkoniyatlari sohalarida teng huquqlilik masalalarida ortda qolayotgan bo'lib, bu – ayollarning ishchi kuchi bozorida ishtiroki reytingida ham o'z aksini topmoqda.

Biroq teng huquqlilik yo'lidagi barcha muhim islohotlar ham turli baholashlar doirasida hisobga olinmagan. Masalan, ularda gender zo'rvonligiga qarshi kurashish, ish joyida tenglikni ta'minlash, mehnat uchun teng haq to'lash, homiladorlik va tug'ish bo'yicha nafaqalar to'lash yuklamasini xususiy sektor ish beruvchilaridan davlat zimmasiga o'tkazishga (mamlakatning yangi mehnat kodeksiga kiritilgan) qaratilgan yangi qonun hujjatlari hisobga olinmagan), mos ravishda – O'zbekistonning reytingi tushirilgan.

Yil	Harakatlanish erkinligi	Ish imkoniyatlari	To'lovlar	Nikoh	Ota-onalik	Tadbirkorlik	Resurslar	Pyensiyalar	Ballar
2019	100	50	50	80	60	75	100	50	70.6
2020	100	50	50	80	60	75	100	25	67.5
2021	100	50	25	80	60	100	100	50	70.6
2022	100	50	25	80	60	100	100	50	70.6
2023	100	50	25	80	60	100	100	50	70.6

1-jadval. Women, Business and Law hisobotidagi baholar, O'zbekiston

Infratuzilma

Aholining iqtisodiy ahvolini tahlil qilishda qulay infratuzilmaning (kommunal, transport, ijtimoiy va boshqalar) holati yoki uning yoʻqligi muhim ahamiyatga ega. Suv taʼminoti tizimlari, issiqlik va gaz taʼminoti, elektr energiyasi, yoʻllar, kanalizatsiya – garchi bu dinamika barchaga taʼsir qilsa-da, u turli va oʻzaro bogʻliq zaifliklarga duch kelganlarga sezilarli darajada salbiy taʼsir koʻrsatadi. Oʻzbekiston hududlarida ichimlik suvi taʼminoti va suv taʼminoti infratuzilmasi muammolariga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Eskirgan suv taʼminoti infratuzilmasi ichimlik suvidan foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Asosiy infratuzilmaning katta qismi sovet davrida barpo etilib, ishga tushirilgan va hozirgi kunda yaroqlilik muddati tugagan (*MHD, JB, 2022 yil*). Mazkur sohani moliyalashtirish hajmining bosqichma-bosqich oshirilishiga qaramay, eskirgan infratuzilma, xalqaro tashkilotlarning maʼlumotlariga koʻra, yiliga 635 million AQSH dollari yoki YAIMning 1,3 foizi miqdorida toʻgʻridan-toʻgʻri va bilvosita davlat xarajatlariga olib kelmoqda (*MHD, JB, 2022-yil*). Toza va ichimlik suvidan doimiy foydalanish imkoniyatining yoʻqligi bilan bogʻliq gigiyena, sanitariya va maishiy xarajatlar mamlakatning asosiy iqtisodiy markazlaridan rivojlanish darajasida farq qiladigan hududlarda iqtisodiy yoʻqotishlarga olib kelmoqda. Uy xoʻjaliklarida suv zaxiralari toʻldirish uchun kunlik mehnat va vaqt xarajatlari asosan ayollar va bolalar zimmasiga tushib, bu ularning iqtisodiy salohiyatini pasaytirmoqda. Shu bilan birga, bu holat aholi salomatligiga salbiy taʼsir koʻrsatib, hududlarda ijtimoiy keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin. Mamlakatda gaz taʼminoti ham dolzarb masala hisoblanadi. 2022-yil dekabr oyida 79 ming uy xoʻjaligida gaz taʼminoti qisman yoki toʻliq uzilishi kuzatilgan. Toshkent, Andijon, Namangan, Fargʻona va Samarqand viloyatlari boshqalarga qaraganda “xavf zonasi”da boʻlish ehtimoli yuqori boʻlgan (newshub.uz, 2022-yil). 2023-yilda mamlakatda suyultirilgan gaz quyish shox-obchalariga moratoriy joriy qilina boshladi (newshub.uz, 2022-yil). Hududlarda vaqti-vaqti bilan elektr taʼminotida uzilishlar kuzatilmoqda. (anhor.uz, 2023-yil). Bu faktlar mamlakat infratuzilmasidagi mavjud muammolarni oʻzida aks ettiradi.

Maʼlumotlarning xalqaro qiyoslanishini, yuqori sifatli, taqqoslanadigan va xolis maʼlumotlardan foydalanish imkoniyatini taʼminlash hamda jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni yanada samarali tahlil qilishga koʻmaklashish, samarali siyosiy choralarni ishlab chiqish maqsadida xalqaro metodologiyalarni hisobga olgan holda milliy statistikani yanada takomillashtirishni taʼminlash maqsadga muvofiq boʻladi.

1. Bolalarni parvarishlash tizimi

1.1. Institutsional parvarishlash

Maktabgacha ta'lim muassasalarining rivojlanish tarixi

Umumiy bandlik, ta'lim olishda teng imkoniyatlar, shubhasiz, mustaqillikka qadar mamlakat taraqqiyotining yutug'i bo'lgan. 1991 yilda O'zbekistonda boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim doirasidagi qamrov 98–99,8 foizni tashkil etgan (*BRM, 2023 yil*). Biroq maktabgacha ta'lim doirasida qamrov darajasi sezilarli darajada past bo'lgan. 1991 yil boshida bu ko'rsatkich 9834 ta muassasa bilan 35,1 foizni tashkil etadi (*UZSTAT, ijtimoiy soha, 2023-yil*) Ta'lim sohasidagi mavjud muammolar, jumladan, yetarli darajada moliyalashtirilmaganligi sababli (*Abdullayev va boshqalar, 2019*), 80-yillarning oxirida O'zbekiston maktabgacha ta'lim qamrov darajasi bo'yicha ittifoq respublikalari orasida oxirgi o'rinlardan birini egallagan. Markazlashgan sovet iqtisodiyotining qulashi bu muammoning yanada keskinlashishiga va O'zbekistonda bolalarni parvarishlash institutsional tizimi inqiroziga olib keldi. Mavjud bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalari soni 90-yillarning boshlarida keskin kamayishni boshladi. Maktabgacha ta'lim sohasini davlat tomonidan moliyalashtirishning qisqarishi hamda mahalliy mablag'larning yetishmasligi tufayli ko'plab maktabgacha ta'lim muassasalari o'z faoliyatini to'xtatib, ularning soni 2016-yilgacha qisqarishda davom etdi. 1991-yildan buyon maktabgacha ta'lim muassasalari soni **47 foizga qisqarib, 2016-yilda 5138 ta muassasani tashkil etdi** (*UZSTAT, ijtimoiy soha, 2023-yil*).

2022-yilga kelib, mamlakatda maktabgacha ta'lim muassasalari soni bo'yicha 1991-yildagi ko'rsatkichlarga erishilmadi: 2022-yilda aholi soni va tug'ilish darajasining sezilarli o'sishi fonida maktabgacha ta'lim muassasalari soni 8412 tani (1991-yilda 9834 ta muassasa) tashkil etdi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasi statistikasida mavjud bo'lgan ijobiy tendensiyalar maktabgacha ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan 2016-yilda boshlangan keng ko'lamli islohotlar bilan bog'liq. (*"Реформы Мирзиёева в Узбекистане – новый курс на пути к свободному рынку?", 2016-yil*).

Bolalarni parvarishlash sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ayollar bilan erkaklar teng huquq va imkoniyatlarga ega ekanini kafolatlaydi. 50-moddaga ko'ra, davlat maktabgacha ta'limni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi va qo'llab-quvvatlaydi (*O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023 yil*).

Maktabgacha ta'lim tizimini kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

2018 yilda Prezidentning "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rag'batlantirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (*2018 yil, PQ-3651-son*) qabul qilinib, davlat boshqaruvi tizimini tubdan isloh qilish va takomillashtirish chora-tadbirlarini amalga oshirish

hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida moddiy-texnika bazasini oshirishga qaratilgan dastur tasdiqlandi. Qaror maktabgacha ta'lim sohasining nodavlat sektoriga ham taalluqli bo'lib, ularga sezilarli imtiyozlar, masalan, yer uchastkalari va mavjud maktabgacha ta'lim muassasalari bepul ijaraga berildi. Shuningdek, "Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj oilalardagi tarbiyalanuvchilarning ma'lum qismi uchun" ota-ona to'lovlarining imtiyozli miqdorini belgilash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj oilalar farzandlarini davlat maktabgacha ta'lim muassasalariga ustuvor asosda joylashtirish ko'zda tutilgan.

"Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonunda davlat o'rta-majburiy ta'limga tayyorlashning bir yillik majburiy kursini kafolatlashi belgilanadi. Ushbu kurs olti yoshli barcha bolalar uchun majburiy bepul maktabgacha ta'limni ta'minlaydi. 2020-yilda tahrir qilingan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunda (O'RG-595-son, 2019-yil) har bir bolaning maktabgacha ta'lim olish huquqlarini ta'minlash sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida maktabgacha ta'lim doirasida 100% qamrovni ta'minlash uchun sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim olishda oilalarga yordam berish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, maktabgacha ta'limning muqobil shakllarini izlash va rivojlantirish, maktabgacha ta'limni rivojlantirishda qo'llab-quvvatlashni ta'minlash; maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish maqsadida, DXSH mexanizmlarini joriy etish va rivojlantirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, bolalarni rivojlantirish uchun AT vositalarini joriy etish belgilangan. Qonun bilan **maktabgacha ta'lim yoshi – 2 yoshdan 7 yoshgacha** etib belgilandi, lekin **3 yoshgacha bo'lgan bolalarni qabul qilish qo'shimcha shartlar**, shu jumladan, masalan, oilada boquvchisini yo'qotish; maktabgacha ta'lim muassasasining to'liq bo'lmagan "yuklama" sharoitida ota-onalar (vasiylar) va davlat bolalar bog'chalari o'rtasidagi o'zaro kelishuv asosida bolalar bog'chasiga ro'yxatga olish shartlari **bilan cheklanadi** (2022-yil PF-87-son).

Bolani tarbiyalashning dastlabki 2-3 yili, ayniqsa, gender nuqtai nazaridan juda muhim. Agar uy xo'jaliklarida arzon parvarish xizmatlari yo'q bo'lsa, ayollar maktabgacha yoshdagi bolalarga g'amxo'rlik qilish uchun mehnat bozorida chetda qolishi mumkin. Tug'ilishdan bir necha oy oldin va tug'ilgandan keyin 2-3 yil o'tgach, tug'ruq ta'tilini o'z ichiga olgan ishsizlikning bu uzoq muddati uch yildan oshishi mumkin. Bu uzoq vaqt ishlamay qolish ayollarning mehnat bozoriga qayta kirishga urinishlari sababli ularning iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarini kengaytirishda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi.

Shuningdek, Prezidentning alohida farmoni bilan Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etilib, keyinchalik u Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligiga aylantirilib, viloyatlarda hududiy boshqarmalar tashkil etildi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining yetishmasligi muammosini hal qilish uchun davlat xususiy sektorni bolalarni parvarishlash xizmatlarini ko'rsatishga jalb qilish jarayonini boshladi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimining jihatlaridan biri DXSH shakllaridan biri bo'lgan jismoniy shaxslarning yakka tartibdagi tadbirkor sifatida cheklangan bolalar soniga ega oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish imkoniyati ko'rib chiqilishi mumkin. Oilaviy nodavlat MTM faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziya talab qilinmaydi.

2023 yil sentyabrda qabul qilingan Prezident qaroriga ko'ra, Maktabgacha ta'lim agentligiga **xususiy maktabgacha ta'lim tashkiloti tomonidan shartnoma shartlarining tegishli darajada bajarilishini nazorat qilish** huquqi berildi (2023 yil, PQ-316-son).

2022-yil oxirida davlat tomonidan **yangi Mehnat kodeksi** tasdiqlanib, imzolandi, unga ko'ra bolalarga parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchi ishchilarning huquq va imkoniyatlari kengaytirildi (*O'RG-798, 2022 yil*). Ushbu Kodeks bolali ishchilarning huquqlarini mustahkamladi va to'ldirdi. Davlat organlarida ishlaydigan uch yoshga to'lmagan farzandi bo'lgan ayollar ish haqining to'liq miqdorini saqlab qolgan holda umumiy ish vaqtini haftasiga 40 soatdan 35 soatgacha qisqartirish huquqiga ega bo'ldi. Ish vaqtini faqat onalar uchun qisqartirish amaliyoti haq to'lanmaydigan ish va g'amxo'rlik majburiyatlarining gender bo'linishini kuchaytiradi. Otalar uchun bunday imtiyozlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish, g'amxo'rlik mas'uliyatini yanada adolatli taqsimlashni rag'batlantirish juda muhimdir.

398-moddada homilador ayollar, oilaviy majburiyatlar bilan band shaxslar va kasal oila a'zolarini parvarishlash uchun to'liq bo'lmagan ish kunini belgilash to'g'risida so'z yuritiladi. Ta'tillar taqvimini tuzishda homilador ayollar va oilaviy majburiyatlar bilan band bo'lganlar uchun imtiyozlar mavjud. Tug'ish va homiladorlik ta'tildan tashqari, bevosita ushbu ta'tildan keyin yoki undan avval ta'til olishga ruxsat beriladi. Ish beruvchi xodimni bunday ta'tildan chaqirib olishga haqli emas.

Ishlayotgan **erkaklarga** ularning xohishiga ko'ra har yilgi ta'til xotining homiladorlik va tug'ish ta'tilida bo'lgan davrida, ishning birinchi yili uchun – ishlagan vaqtdan qat'i nazar; keyingi yillar uchun – ta'til jadvalidan qat'i nazar taqdim etiladi. Otalarga g'amxo'rlik qilish mas'uliyatini yanada muvozanatli taqsimlashni rag'batlantirish uchun bu imkoniyatlarni kengaytirish juda muhimdir. Bunday qayta taqsimlashni targ'ib qilishning bir misoli – “foydalanish yoki yo'qotish” tamoyili bo'yicha ota-ona ta'tilini joriy etish. Ko'pincha “foydalanish yoki yo'qotish” ta'tillari yoki “otalik kvotalari” deb ataladigan o'tkazilmaydigan kvotalar erkaklarning ta'tildan foydalanishda ishtirok etishini rag'batlantirish va g'amxo'rlik majburiyatlarida teng ishtirok etishni rag'batlantirishning muhim omili sifatida ta'kidlangan.

Homiladorlik va tug'ish ta'tili eqonun hujjatlarida belgilangan nafaqalar to'langan holda bola tug'ilgunga qadar yetmish kun va tug'ilgandan keyin ellik olti (og'ir tug'ilganda yoki ikki va undan ortiq bola tug'ilganda – yetmish) kun muddatga beriladi. Ushbu ta'til jamlangan holda hisoblanadi va tug'ishdan avval amalda ishlatilgan kunlar sonidan qat'i nazar, ayolga to'liq miqdorda beriladi.

Homiladorlik va tug'ish bo'yicha nafaqalarni tayinlash va to'lash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi va yangi kodeksga ko'ra, ushbu nafaqani **rasmiy ish bilan band bo'lgan barcha homilador va tuqqan ayollar oladi. Ushbu tuzatish ayollarning nodavlat muassasalarida ishga joylashishidagi to'siqlarni olib tashladi** (2022 yil sentyabridan). Eslatib o'tamiz, 2023 yilning apreliga qadar nodavlat muassasalarida ishlayotgan ayollarga homiladorlik va tug'ish nafaqalarini to'lash ish beruvchiga yuklangan edi. Natijada, ish beruvchilar ayollarni ishga olishdan manfaatdor bo'lmay, bu – ayollarning xususiy sektorda ishlash imkoniyatlarini cheklab qo'ygandi. Bugungi kunda davlat tomonidan majburiy 4 MIX (minimal iste'mol xarajatlarining to'rt baravari miqdori) to'lanib, bu 2 272 000 so'mni tashkil etadi. **Shu bilan birga, ish beruvchi ayol xodimning ishga qabul qilingan kundan boshlab haqiqiy ishlagan vaqtiga, mos ravishda bir yilgacha va bir yildan ortiq ishlagan vaqtiga qarab, 4 MIX va o'rtacha oylik ish haqining 75% yoki 100% o'rtasidagi farqni to'lashi kerak.** Ushbu nafaqalarni (4 MIX) moliyalashtirish manbai ijtimoiy sug'urta jamg'armasi hisoblanadi.

Ikki yoshgacha bo'lgan bola parvarishi bo'yicha nafaqa miqdori O'zbekiston Respublikasi Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2002–yil 14–martdagi 1113–sonli qarori bilan tasdiqlangan nizom bilan tartibga solinadi. Bola ikki yoshga to'lgunga qadar bola parvarishi bo'yicha oylik nafaqa **ish beruvchining hisobidan ishlaydigan onalarga to'lanadi.** Biroq, nizom davlat sektorida ishlaydigan onalarga nisbatan qo'llanmaydi. **Ishsiz, o'zini-o'zi band qilgan va norasmiy ish bilan band bo'lgan ayollar kam ta'minlangan oilalardan bo'lgan taqdirdagina ushbu nafaqani olishi mumkin.** 2021–yil 1–sentyabrdan boshlab ikki yoshgacha bo'lgan bola parvarishi bo'yicha nafaqa miqdori eng kam ish haqining (EKIH) 60 foizi miqdorida belgilanib, bu 2023–yil 1–dekabr holatiga ko'ra 630 ming so'mni tashkil etdi. (*Miqdor 08.11.2021–yildagi PF-6277–son farmonning 1–ilovasida belgilangan*). O'zbekistonda o'rtacha ish haqi 2023–yil 5–sentyabr holatiga ko'ra 4 332 700 so'm yoki 356,99 AQSH dollarini tashkil etgan. Prezident qarori bilan 2023–yil 1–dekabrdan O'zbekistonda ish haqi, pensiya va nafaqalar o'rtacha 7 foizga oshirildi. Eng kam ish haqi miqdori 1 million 50 ming so'mga (ilgari 980 ming) oshdi.

Homiladorlik va tug'ish bo'yicha ushbu ikki yillik ta'til tugagach, ayollar, **bola uch yoshga to'lgunga qadar, yana bir yil davomida haq to'lanmaydigan ta'til** olishi mumkin. **Ish beruvchi ish stajiga kiritiladigan,** lekin jami olti yildan ortiq bo'lmagan **ushbu davr uchun** ayolning ish joyini saqlab turishi shart (qoida erkaklarga nisbatan qo'llanilmaydi).

Otalar ham qonun bo'yicha bola parvarishi uchun haq to'lanadigan yoki to'lanmaydigan ta'til olishi mumkin bo'lib, bu – oilada parvarishlash bilan bog'liq haq to'lanmaydigan ishlarni qayta taqsimlashga **yordam beradi.** Biroq ishlaydigan erkaklar tug'ish ta'tilini olishdan manfaatdor emas. Asosiy sabablar gender stereotiplari, shuningdek, ta'til bo'yicha to'lovlar miqdorining kamligi va asosiy ish joyida olinadigan eng kam ish haqining atigi 60 foizini tashkil etishi hisoblanadi. Bundan tashqari, "otalik kvotalari" qonuniy ravishda belgilanmagan, ya'ni otasi onaga o'tkaza olmaydigan pullik ta'til muddati va foydala-

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 25.07.2022–yildagi PF-175–son, 03.07.2022–yildagi PF-87–son farmonlarini bajarish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 20.09.2022–yildagi 515–son qaroriga muvofiq belgilangan yangi tartib ishlab chiqilgan.

nilmagan taqdirda, ta'til "yoqib ketadi". Ko'pincha "foydalanish yoki yo'qotish" varaqlari yoki "otalik kvotalari" deb ataladigan boshqa o'tkazilmaydigan kvotalar ota-onalarning g'amxo'rlik mas'uliyatida yanada teng ishtirok etishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Mehnat kodeksida bolali ishlaydigan ayolning ish vaqtini qisqartirish huquqi mustahkamlangan, **ammo buni faqat tomonlar kelishuvi asosida qilish mumkin va ish beruvchining qaroriga bog'liq. Joylardagi qoidabuzarliklarning oldini olish uchun onalar va otalarga moslashuvchan ish vaqtini ta'minlash mexanizmlari ishlab chiqilishi kerak.**

Mamlakat qonunchiligiga ko'ra, ish beruvchi, shuningdek, ikki yoshga to'lmagan bolaning ota-onasi/vasiylaridan biriga **bolani ovqatlantirish uchun ish vaqtiga kiritiladigan qo'shimcha haq to'lanadigan tanaffuslar** berishi shart. Ikki yoshga to'lmagan ikki yoki undan ortiq bolasi bo'lsa, xodim uchun tanaffusning davomiyligi kamida bir soat etib belgilanadi.

Ish beruvchining tashabbusi bilan homilador ayollar bilan mehnat shartnomasini bekor qilishga yo'l qo'yilmaydi, tashkilot tugatilgan holatlar bundan mustasno. Homilador ayol bilan mehnat shartnomasi bekor qilingan taqdirda, ayol homiladorlik va tug'ish nafaqasini olish huquqini saqlab qoladi.

Shunday qilib, mamlakat qonunchiligida ta'til va bola parvarishi bo'yicha xizmatlar, jumladan, bola parvarishi uchun uzoq muddatli, 2 yilgacha, haq to'lanadigan ta'til, homiladorlik va tug'ish bo'yicha nafaqalarning davlat tomonidan qoplanishi va nodavlat tashkilotlari ish beruvchilaridan ushbu yuklamani olib tashlash, ikki yil davomida ovaqtlantirish tanaffuslari, 6 yoshdan boshlab majburiy umumiy bepul maktabgacha ta'lim kabi mavjud yutuqlarga qaramasdan, **bolalarni parvarishlash tizimida hanzuz kamchiliklar saqlanib qolmoqda:**

- **homiladorlik va tug'ish** ta'tillari davridagi nafaqalar faqat rasmiy ish bilan band bo'lgan shaxslarga beriladi va **o'zini-o'zi band qilgan va norasmiy ish bilan band bo'lgan ayollarga nisbatan** tatbiq etilmaydi;
- ish bilan band ayollarning deyarli yarmini tashkil etuvchi **o'zini-o'zi band qilgan va norasmiy ish bilan band ayollarga nisbatan homiladorlik va tug'ish** ta'tillari taqdim etilmaydi;
- bola 2 yoshga to'lgunga qadar bola parvarishi bo'yicha nafaqalar faqat kam ta'minlangan shaxslarga davlat tomonidan kafolatlanadi, rasman band bo'lgan shaxslarga esa ish beruvchi tomonidan to'lanadi (byudjet tashkilotlari bundan mustasno). **Ishsizlar, o'zini-o'zi band qilganlar va kam ta'minlangan toifaga kirmagan norasmiy ish bilan band bo'lgan shaxslar bola parvarishi bo'yicha nafaqa olmaydi;**
- otalar uchun bola parvarishi bo'yicha alohida ta'tilning davomiyligi milliy qonunchilikda belgilanmagan va ishdan bo'shatilishdan himoya faqat onalar uchun belgilangan, "otalik kvotalari".

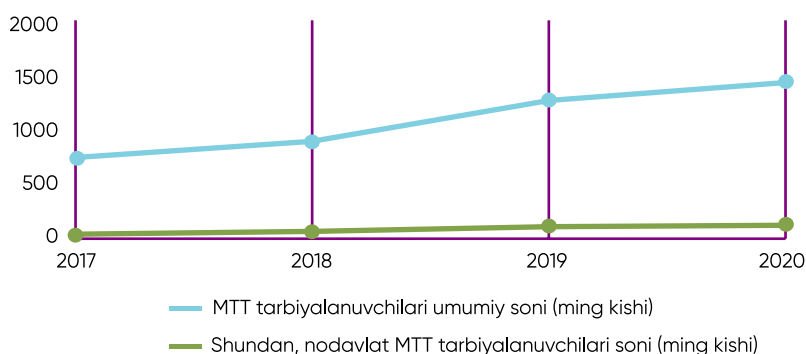
Ijtimoiy nafaqalarning asosiy turlari, asosan, Ijtimoiy himoya yagona reestriga (IHYAR), “temir” yoki “ayollar” daftariga kiritilgan kam ta’minlangan oilalardan bo’lgan shaxslarga beriladi. Shu bilan birga, ushbu ma’lumotlar bazalariga kirishda bir qator byurokratik muammolar mavjud. Shuningdek, ushbu ma’lumotlar bazalariga kirgandan so’ng, ushbu imtiyozli tizimning benefitsiarlari ishga joylashishdan manfaatdor bo’lmaydi, negaki ma’lumotlar bazasidan avtomatik ravishda chiqarib tashlash xavfi mavjud, ular topgan ish esa vaqtinchalik bo’lib chiqishi mumkin. IHYARga kirish uchun ish haqi qonunda belgilangan me’yordan past bo’lishi kerak (2022-yilda – 390 000 so’mdan kamroq). Agar turmush o’rtog’i bo’lsa, u ish joyidan ma’lumotnoma taqdim etishi kerak; turmush o’rtog’i norasmiy ish bilan band bo’lgan taqdirda, u mehnat birjasidan ma’lumotnoma taqdim etishi kerak. Bundan tashqari, nafaqalar miqdori kichik va oilaning asosiy ehtiyojlarini qoplamaydi.

Aholining kam ta’minlangan qatlamlari uchun, shuningdek, homiladorlik va tug’ish, shuningdek, bolalarga g’amxo’rlik qilish uchun yordam vositasi bo’lgan IHYARga kiritish tartibini optimallashtirish tavsiya etiladi. aholining kam ta’minlangan qatlamlarini, shuningdek, to’liq haq to’lanadigan, boshqa o’tkazilmaydigan ota-ona ta’tilini berishni ta’minlash, bu esa Ijtimoiy sug’urta jamg’armasi orqali barcha ayollarga parvarish bo’yicha mas’uliyatni yanada kengroq taqsimlashga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim qamrov darajasi

2016-yildan boshlab maktabgacha ta’lim qamrovi davlat tomonidan ustuvor yo’nalish deb belgilandi. Ushbu muammoni hal qilish uchun mamlakat hukumati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bolalar parvarishi xizmatlarini ko’rsatish sohasiga xususiy sektorni, shu jumladan, DXSH mexanizmlari orqali jalb qilish jarayonini boshladi. 2017–2020-yillarda nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog’i qamrovining jadal o’sishi kuzatildi. Bu davrda xususiy maktabgacha ta’lim muassasalaridagi bolalar soni 15,8 mingdan 98,1 ming nafarga (6,2-marta) oshdi (4-rasm). Shu bilan birga, davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi tarbiyalanuvchilarning umumiy soni xuddi shu davrda atigi ikki baravar ko’payib, 2017-yildagi 732,8 ming kishidan 2020-yilda 1444,3 ming nafarga yetdi (UZSTAT, 2023).

4-rasm. MTT tarbiyalanuvchilari soni dinamikasini nodavlat MTT tarbiyalanuvchilari dinamikasi bilan solishtirish (ming kishi). Manba: UZSTAT ma’lumotlari asosida, 2023-yil

2019–yildan boshlab, O‘zbekiston Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining statistik ma’lumotlarida oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari (MTT) tarbiyalanuvchilari DXSH asosida hisobga olina boshladi (2-jadval).

Yil	2019	2020	2021
Oilaviy nodavlat MTTni hisobga olmaganda MTTdagi bolalar soni	1115400	1196400	1321400
Oilaviy nodavlat MTTni hisobga olganda MTTdagi bolalar soni	1276904	1444328	1779002

2-jadval. Oilaviy nodavlat MTTni hisobga olgan va olmagan holatda MTTdagi bolalar soni.

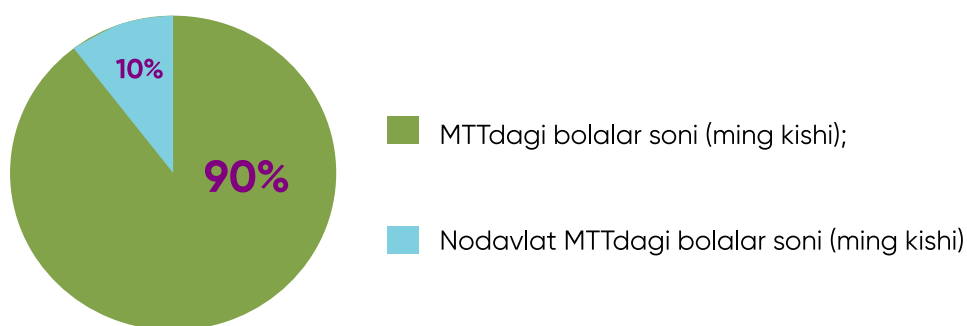
Manba: UZSTAT ma’lumotlari asosida, 2023-yil

Shunday qilib, 2022-yil yakuni bo‘yicha nodavlat MTTning ulushi qariyb 22 foizni tashkil etgan bo‘lsa, ulardagi bolalar soni MTT tarbiyalanuvchilari umumiy sonining atigi 10,4 foizini tashkil etdi (5-rasm, 3-jadval) (UZSTAT, 2023 yil).

Yil	2018	2019	2020	2021	2022
MTTdagi bolalar soni (ming kishi)	874.4	1115.4	1196.4	1321.4	1455.8
Nodavlat MTTdagi bolalar soni (ming kishi)	27.9	69.1	98.1	115.1	151.3
(Nodavlat MTTdagi bolalar ulushi (%))	3.2	6.2	8.2	8.7	10.4

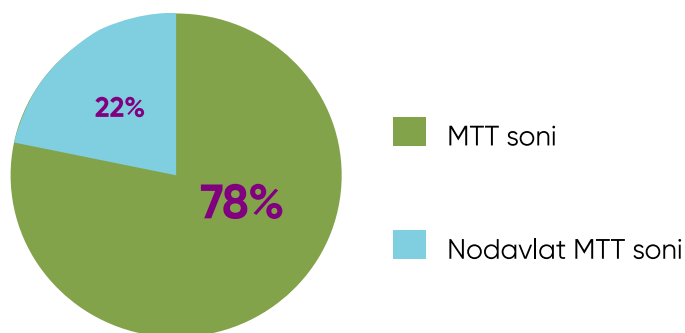
3-jadval. Yil yakuniga (2023-yil boshiga) davlat/nodavlat MTTdagi bolalar soni

Manba: UZSTAT ma’lumotlari asosida, 2023-yil

5-rasm. 2023-yil boshiga nodavlat MTTdagi bolalar ulushi, (%)

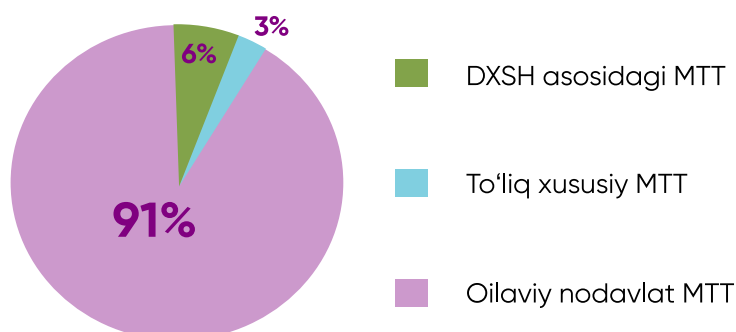
Manba: UZSTAT ma’lumotlari asosida, 2023-yil

6-rasm. 2023-yil boshiga nodavlat MTTning ulushi, (%)

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yil iyun holatiga ko'ra, 30792 ta MTT faoliyati tashkil etilgan bo'lib, ulardan atigi 6734 tasi (22%) davlat va 24058 tasi (78%) nodavlat tashkilotlaridir (6-rasm). Shu bilan birga, nodavlat MTTning umumiy soni 789 tani (yoki MTT umumiy sonining 3 foizini va nodavlat MTT sonining 3 foizini) to'liq xususiy muassasalar tashkil etadi; 21941 ta (yoki MTT umumiy sonining 71 foizi; nodavlat MTT sonining 91 foizi) oilaviy nodavlat MTT; va 1328 ta (yoki MTT umumiy sonining 4 foizi va nodavlat MTT sonining 6 foizi) DXSH asosidagi nodavlat tashkilotlardir (7-rasm) (Yangi O'zbekiston, 2023-y.).

7-rasm. 2023-yil iyun holatiga nodavlat MTTning tashkil etilish turi bo'yicha nisbati

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

Shuni ta'kidlash kerakki, oilaviy nodavlat MTTda sanitariya-gigiyena talablariga muvofiq bolalar soni 8 dan 12 kishigacha chegaralangan (SanQvaM, 2018-yil).

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining umumiy sonidagi ulushi kamroqligiga qaramay, tarbiyalanuvchilarning katta qismi davlat bolalar bog'chalariga to'g'ri keladi, **bu, ehtimol, nodavlat oilaviy MTTning sifati pastroqligi, oilaviy MTTda tarbiyalanuvchilar sonining cheklangani va aholining kam ta'minlangan qatlamlari uchun xususiy bolalar bog'chalaridan foydalanish imkoniyati yo'qligi bilan bog'liq.** 2022-yilda xususiy bolalar bog'chalarida o'rtacha narx 2 million so'mdan 3 million so'mgachani (yoki 200–300 AQSH dollari) tashkil etib, o'sha yildagi o'rtacha ish haqi 2,78 million so'mni (yoki 250,18 AQSH dollarini) tashkil etgan, deyiladi Davlat soliq qo'mitasi hisobotida (cabar.asia, 2022).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda MTTdagi jami 1 million 455,8 ming nafar boladan atigi 151 ming 300 nafari nodavlat MTT ga to‘g‘ri kelgan, bu esa atigi 9 foizni tashkil etadi/Shu bilan birga, 2023-yilda MTT umumiy soniga nisbatan nodavlat MTTning ulushi 78% ni tashkil etgan.

Yosh bo‘yicha qamrov ham turlicha. Uch yoshgacha bo‘lgan bolalarning maktabgacha ta‘lim xizmatlari doirasida qamrovi yarim foizdan kam (0,4%). Bolalar bog‘chalariga rasmiy qabul qilish yoshi bo‘lgan uch yoshga to‘lgan bolalar ushbu tanlanmaga kiritilganda, qamrov darajasi 11,7% gacha o‘zgaradi. (Jadval 4)

Qayd etish joizki, 2022-yil 1-sentyabrdan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-322-son qaroriga asosan, uch yoshgacha bo‘lgan bolalarni alohida shartlarda ota-onalar to‘lovi miqdorini mustaqil ravishda belgilagan holda qabul qilishga ruxsat berilgan.

Yil	2018	2019	2020	2021	2022
3 yoshgacha bo‘lgan bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi (%)	0.1	0.3	0.4	0.3	0.4
3 yoshgacha bo‘lgan bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi (3 yoshga to‘lganlar qo‘shib hisoblanganda) (%)	8.1	9.7	9.5	10.5	11.7
3-6 yoshdagi bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi, oilaviy MTTni hisobga olmaganda (%)	32.4	40.1	41.6	46.6	50.7
1-6 yoshdagi bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi (%)	21.0	26.6	27.7	30.3	32.5
3-6 yoshdagi bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi, 2019 yildan boshlab oilaviy MTTni hisobga olgan holda (%)	32.0	46.6	50.9	62.0	68,3
1-6 yoshdagi bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi (%)	21.0	26.3	27.3	29.4	31,3

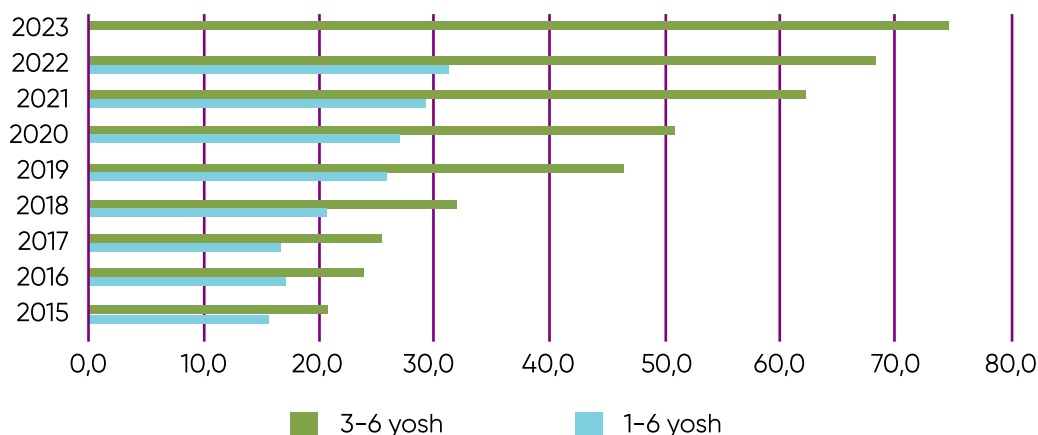
4-jadval. O‘zbekistonda yosh kesimida maktabgacha ta‘lim qamrovi.

Manba: UZSTAT ma‘lumotlari asosida, 2023-yil. Ko‘k rang bilan – Narxoz gender iqtisodiyoti tadqiqotlari markazi (GERC) tomonidan O‘zbekiston Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari asosida hisoblangan. To‘q sariq rang bilan – O‘zbekiston Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari*..

*2023-yilda 3-6 yoshli bolalar qamrovi 74,4 foizni tashkil etishi kutilmoqda.

Statistik ma‘lumotlarda tafovutlar borligi tufayli turli yosh guruhlarida, shu jumladan bir yoshlilar guruhida maktabgacha ta‘lim qamrovining to‘liq va batafsil holatini aytish qiyin. Mavjud ma‘lumotlarga ko‘ra, mamlakat uchun yosh guruhlari bo‘yicha qamrov ko‘rsatkichlarida “bo‘shliqlar” bo‘lishi xos holatdir: 1 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar qamrovi ko‘rsatkichi 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar qamrovidan ikki baravar kam va mos ravishda ya‘ni 31,3 va 68,3 foizni tashkil etadi. GERC hisob-kitoblariga ko‘ra, 3 yoshgacha bo‘lgan bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovi 0,4 foizni, oilaviy bog‘chalarni hisobga olmaganda 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar qamrovi 50,7

foizni tashkil etgan. Biroq 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar qamrovi bo'yicha rasmiy ma'lumotlar yo'q (8-rasm). **1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar bo'yicha maktabgacha ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabni aniqlash uchun hukumat tomonidan ushbu yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olishning maqsadli ko'rsatkichlarini aniqlash, shuningdek MTTni moliyalashtirishning zarur miqdorlarini aniqlash uchun qo'shimcha so'rov o'tkazish talab etiladi.**

8-rasm. Turli yoshdagi bolalarning maktabgacha ta'lim doirasida qamrovi (%)

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

Shuningdek, 3-4 yoshli bolalarning maktabgacha ta'lim xizmatlari bilan notekis qamrab olinishi bilan bog'liq nomutanosibliklar aniqlangan bo'lib, bu maktabgacha ta'lim xizmatlari bilan o'g'il bolalarning (51%) qizlarga (41%) nisbatan; shahar bolalarining (51%) qishloq bolalariga (42%) nisbatan; shuningdek, eng boy oilalar bolalarining (55%) eng kambag'al oilalar bolalariga (29%) nisbatan ko'proq qamrab olinishida namoyon bo'lgan (BRM, 2022 yil).

Shunday qilib, mamlakatning maktabgacha ta'lim sohasida nodavlat MTT soni ko'p bo'lsa-da, ulardagi tarbiyalanuvchilar soni kamroq.

Xususiy MTT sonining kamligi, ya'ni nodavlat MTT umumiy sonining atigi 3 foizini tashkil etishi ular o'rtasida raqobatni rag'batlantirmaydi, balki ularga, odatda, daromadlari o'rtachadan yuqori bo'lgan aholining oylik ish haqiga tenglashtirilgan yuqori narxlarni belgilashga sharoit yaratadi.

Oilaviy nodavlat MTTni tasniflashda turli idoralar, ko'pincha, ularni davlat va nodavlat MTTga ajratib tasniflaydi. Tarbiyalanuvchilarining 75 foizi oilaviy MTTga davlat bog'chalari narxi bo'yicha qatnashi, qishloq joylarda esa bu ko'rsatkich ko'pincha 100 foizga yetib borishi, xodimlarning ish haqi davlat byudjeti hisobidan qoplanishi sababli oilaviy bolalar bog'chalari davlat muassasalari qatoriga kiritiladi. (*Maktabgacha ta'lim vaziri, 2022*). Oilaviy MTT DXSH asosida tashkil etilganligi sababli ular nodavlat hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi vaziyat haqida obyektiv va to'liq tasavvurga ega bo'lish uchun hududlar, jins va MTTning mulkchilik turi kesimida bir yoshli bolalar qamrovi va soni bo'yicha aniqroq statistik ma'lumotlarga ega bo'lish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, **maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi vaziyat to'g'risida obyektiv ma'lumotlarni olish va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining haqiqiy ehtiyojlarini aniqlash uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mustaqil so'rov o'tkazish oqilona yondashuv hisoblanadi. Mazkur so'rov maktabgacha ta'limni rivojlantirishning samarali dasturlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.**

Davlat tomonidan maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish bo'yicha ko'rilayotgan muhim choralarga qaramay, **bolalar bog'chalarida o'rinlar yetishmasligi muammosi hamon saqlanib qolmoqda. Aholining bolalar bog'chalariga bo'lgan ehtiyoji bo'yicha rasmiy ochiq statistika mavjud emas.** 2018-yilda mamlakatda bolani bolalar bog'chasiga joylashtirish uchun navbatga qo'yish imkonini beruvchi onlayn tizim – yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (YAIDXP) joriy etildi (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yildagi 244-sonli qarori). Biroq ushbu tizim bolalar bog'chasidan joy olish muammosini hal qilmadi, shuningdek, **aholining real talabini/maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'rinlar taqchilligini aniqlash imkonini bermayapti** (CABAR.asia, 2022).

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mavjud taqchilik, shuningdek, mamlakatdagi tug'ilishning yuqori darajasi (2022-yilda 932,2 ming, 2023-yilda 753 ming bola tug'ilgan) hisobga olinsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'rinlar yetishmovchiligi yanada oshishi shubhasiz.

Maktabgacha ta'lim sifati

Bolalarni parvarishlash xizmatlarining sifati pastligi bolalarni parvarishlash tizimidagi jiddiy muammodir. Sifatni ta'minlashning yagona standartlari yo'qligi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati sifatini baholashning mustaqil tizimi yo'qligi, shuningdek, litsenziyalash tartibining yo'qligi va oilaviy bolalar bog'chalariga qo'yiladigan talablarning pastligi va buning natijasida ularning davlat va aholi tomonidan yetarlicha nazorat qilinmasligi ushbu sohada ko'rsatilayotgan xizmatlar darajasining pasayishiga sharoit yaratdi. **Maktabgacha ta'lim sifatini baholashning aniq belgilangan, hujjatlashtirilgan majburiy mezonlarini jamoatchilik e'tiboriga havola etish hamda maktabgacha ta'lim muassasalarining ham davlat, ham jamiyat oldidagi hisobdorligini oshirish tavsifa etiladi.**

Mustaqillikdan keyingi davr sharoitida ham MTT tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati, shuningdek, hududlar kesimida juda o'zgaruvchan ko'rinishga ega. 2000-yillarning boshidan boshlab mamlakatning turli mintaqalaridagi ko'plab maktabgacha ta'lim muassasalari oziq-ovqat mahsulotlarining yetarli miqdori va sifatini ta'minlash muammosiga duch keldi. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim sohasidagi pedagog, tarbiyachi va boshqa mutaxassislarining malakasi yetarli darajada emas edi. Kerakli uslubiy materiallar ham yetishmas edi. Maktabgacha ta'lim sohasi xalqaro standartlardan orqada qolib ketdi.

2016-yil sentyabr oyida ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalarida boshlangan keng ko'lamli islohotlar maktabgacha ta'lim sohasiga ham ta'sir ko'rsatdi. Mavjud bolalar bog'chalarini ta'mirlash, yangilarini qurish ishlari boshlab yuborildi.

2018–yildan Maktabgacha ta’lim va tarbiya standarti, erta va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari, “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi, 6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash bo’yicha “Ilm yo’li” moslashuvchan dasturi, ekologiya, matematika bo’yicha qismlarga ajratilgan dasturlar, pedagoglar uchun mo’ljallangan dasturlar bo’yicha o’quv qo’llanmalar, bolalar uchun didaktik materiallar ishlab chiqilib, joriy etildi.

Maktabgacha ta’lim sohasida malakali kadrlar yetishmasligi muammosini hal etish maqsadida respublika oliy o’quv yurtlarida sirtqi bo’limlar qayta ochildi va qizlarga magistraturada o’qish uchun davlat grantlari taqdim etildi. 2022–yilga mo’ljallangan Barqaror rivojlanish sohasidagi milliy ko’rsatkichlarga erishish to’g’risidagi hisobotga ko’ra, eng kam talab qilinadigan malakaga ega bo’lgan maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglarining ulushi 96,1 foizni tashkil etgan; bundan tashqari, mazkur ko’rsatkich davlat muassasalarida yuqoriroq bo’lib, 97,2 foizni, nodavlat tashkilotlarida 87,4 foizni tashkil etgan (*BRM, 2022–yil*).

Shu bilan birga, 2022–yilda maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarining atigi 34,5 foizi oliy ma’lumotga ega bo’lgan (*Maksad, 2022–yil*). 2023–yil holatiga ko’ra, maktabgacha ta’lim muassasalarida 152 897 nafar rahbar va mutaxassis pedagoglar faoliyat yuritmoqda (2022–yilda 151 746 nafar). Shundan: 115 130 nafari (75,3 foizi) davlat sektorida, 37 767 nafari (24,7 foizi) nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ishlaydi. 2023–yilning birinchi yarmida maktabgacha ta’lim muassasalarining 7828 nafar xodimi, shuningdek, pedagogika kolledjlarining 71 nafar o’qituvchisi malaka oshirish kursini o’tadi (*“O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi”, 2023–yil*).

Maktabgacha ta’lim tizimi uchun kadrlar tayyorlaydigan asosiy o’quv yurtlari – Puchon universiteti, A. I. Gersen nomidagi pedagogika universiteti, shuningdek, mamlakatning boshqa pedagogika universitetlaridir. (*Maktabgacha ta’lim agentligi matbuot xizmati, 2023–yil*).

Shunga qaramay, o’qituvchilarning malakasini oshirish va ularning mehnatiga haq to’lash maktabgacha ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko’rsatayotgan va shu bois o’z yechimini kutayotgan jiddiy muammo bo’lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi farmoniga (2023–yil, *PF-79–son*) muvofiq, 2024–yildan boshlab davlat bolalar bog’chalari, maktablar va maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari pedagoglariga malaka toifasini berishning yangi tartibi joriy etiladi; hamda 2024–yil iyun oyidan boshlab bolalar bog’chalari tarbiyachilarining ish haqi oshirilib, maktab o’qituvchilarining ish haqiga tenglashtiriladi. Bu maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarning mavqeini hamda ushbu kasbning jozibadorligini oshirishga yordam beradi.

Bandlik va kambag’allikni qisqartirish vazirligi huzurida tashkil etilgan “Ishga marhamat” monomarkazlarining qisqa muddatli kurslari bitiruvchilari oilaviy bolalar bog’chalarida, ya’ni oliy va hatto o’rta maxsus ma’lumotga ega bo’lmagan holda tarbiyachi bo’lib ishlashi mumkin, bu esa ushbu muassasalarda past sifatli xizmatlar ko’rsatilishi xavfini tug’diradi.

Qishloq/shahar kesimida moliyalashtirish xarajatlaridagi katta tafovut qishloq joylarida maktabgacha ta'lim sifatining pasayishiga olib keldi. Shahardan olis qishloqlarda davlat bolalar bog'chalarini yetarli emas. Infratuzilmaning rivojlanmaganligi va transport yo'qligi olis qishloqlardagi aholining tuman markazlarida joylashgan bolalar bog'chalariga qatnashini qiyinlashtirmoqda.

Respublikada maktabgacha ta'lim sifatini oshirish maqsadida ta'lim sifatiga alohida e'tibor qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, ta'limdan teng foydalanishni ta'minlash va ta'lim tizimining jamoatchilik oldida hisobdorligini oshirish ta'lim sifatini umummilliy tizimli baholashni joriy etish va milliy darajada ta'lim sifatini baholashning yagona mezonlarini belgilash kabi qator tavsiyalar taklif etilmoqda (*JB, 2022-yil*).

2023-yil aprelegacha **maktabgacha ta'lim sifatini nazorat qilish Ta'lim vazirligining o'zi tomonidan amalga oshirildi**. 2023-yil aprel oyida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga qarashli bo'lmagan, Prezident Administratsiyasiga bo'ysunuvchi tuzilma – **Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tashkil etilgani** va unga maktabgacha ta'lim sifatini nazorat qilish funksiyalari o'tkazilgani mamlakatda maktabgacha ta'limni rivojlantirishdagi ijobiy qadam bo'ldi.

Mamlakatda maktabgacha ta'lim xizmatlari sifatini baholash bo'yicha milliy tadqiqot o'tkazilmagan. Maktabgacha ta'lim sifatini rivojlantirishga 2023-yilda boshlangan, erta ta'lim sifati va natijalarini baholashga yo'naltirilgan, tanlanma hajmi 100 ta maktabgacha ta'lim tashkilotidan iborat bo'lgan **«MELQO»** xalqaro vositasi asosidagi tadqiqot katta hissa qo'shishi mumkin. **Biroq tadqiqot metodologiyasi hali jamoatchilik foydalanishi uchun ochiq emas.**

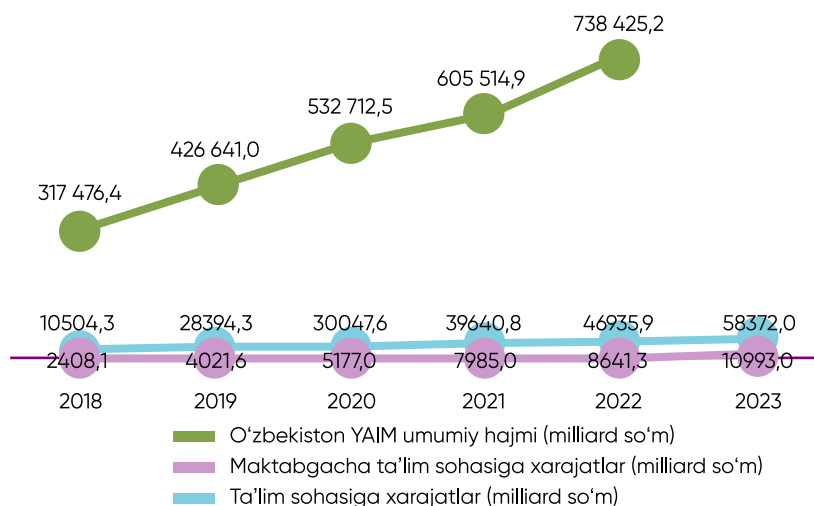

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim sifatining hududiy jihatlar ham hisobga olingan yagona standartlari mavjud emas, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati sifatini doimiy monitoring qilish va maktabgacha ta'lim muassasalarini mustaqil akkreditatsiyadan o'tkazish amaliyoti yo'q. Respublikada maktabgacha ta'lim muassasalari sonining ortishida muhim rol o'ynagan oilaviy bolalar bog'chalarini ochish bo'yicha talablarning yengillashtirilgani va litsenziya olish talabining yo'qligi ular ko'rsatayotgan xizmatlar sifatining pastligiga sabab bo'ldi.

Moliyalashtirish

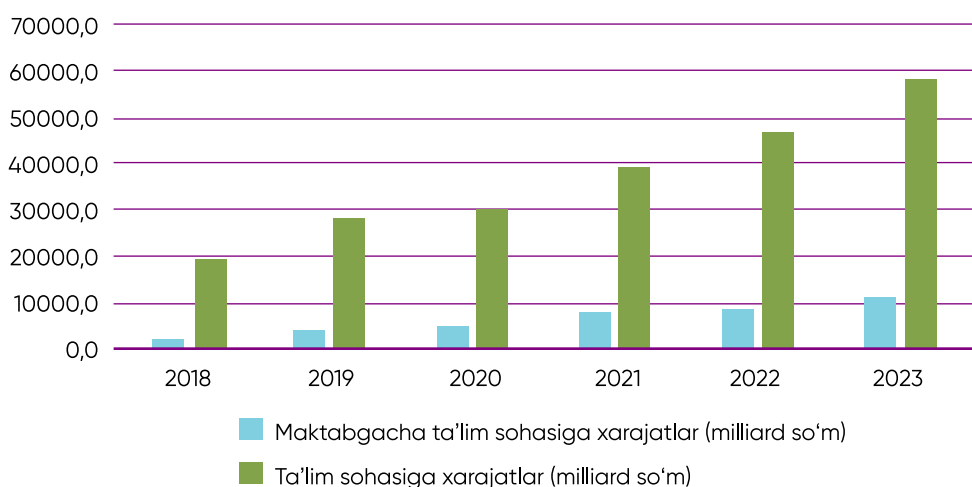
Respublika maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishdagi asosiy kamchilik uning yetarli darajada moliyalashtirilmasligidir. Garchi O'zbekistonda maktabgacha ta'lim sohasiga xarajatlar Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlariga qaraganda yuqori bo'lsa-da, bu xarajatlar BMT tomonidan tavsiya etilgan YAIMning 2% darajasidan past.

9-rasm. O'zbekiston YAIMning ta'lim va maktabgacha ta'lim sohasiga xarajatlarga nisbatan o'sish dinamikasi (milliard so'm)

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

Jadvalda (9-rasm) 2022-yilda maktabgacha ta'lim sohasiga xarajatlar 8641,3 mlrd. so'mni tashkil etgani ko'rinib turibdi, bu o'sha yildagi mamlakat YAIMga nisbatan 1,17% ni tashkil etadi. YuNISEF tavsiyalariga ko'ra, bu ko'rsatkich 2 foizdan kam bo'lmasligi kerak (9-rasm).

10-rasm. Ta'lim va maktabgacha ta'lim sohasiga xarajatlarni taqqoslash

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

Yil	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Maktabgacha ta'lim sohasiga xarajatlar (milliard so'm)	2468.1	4021.6	5177.0	7985.0	8641.3	10993.0
Ta'lim sohasiga xarajatlar (milliard so'm)	19504.3	28394.3	30047.6	39640.8	46935.9	58372.0

5-jadval. Maktabgacha ta'lim va ta'lim sohasiga xarajatlar (milliard so'm)

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida, 2023-yil

2023-yilda respublikada ta'lim sohasiga umumiy xarajatlar doirasida maktabgacha ta'lim xarajatlari atigi 18,8 foizni tashkil etdi (10-rasm, 5-jadval). Mamlakat YAIMning jadal o'sayotganini hisobga olgan holda, ta'lim sohasini nominal ko'rinishda moliyalashtirish iqtisodiy rivojlanish sur'atlaridan sezilarli darajada orqada qolmoqda.

Mamlakatda o'tgan yil hisob-kitoblari asosida maktabgacha ta'lim sohasini aholi jon boshiga me'yoriy moliyalashtirish amaliyoti tatbiq etilgan. Aholi jon boshiga moliyalashtirishni samaraliroq vaucherli moliyalashtirish bilan almashtirish mantiqan to'g'ri bo'lardi, bunda pul bevosita bolalar ortidan boradi. Vaucherli moliyalashtirish maktabgacha ta'lim muassasalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilashga yordam beradi, chunki oilalar bolalar bog'chasini o'zlari tanlaydi va o'z vaucherlaridan foydalanadi.

Ba'zi **maktabgacha ta'lim muassasalari davlatdan olinadigan subsidiya va kompensatsiyalar miqdorini oshirishga harakat qilib, o'z tarbiyalanuvchilari soni to'g'risidagi ma'lumotlarni ataylab oshirib ko'rsatishi** dolzarb muammodir (Maksad, 2022 yil). Bu – moliyalashtirishning zarur miqdorini aniqlash samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi. Ushbu muammoni hal qilish, inson va korrupsiya omillarini bartaraf etish, subsidiya va kompensatsiyalar ajratish jarayonini raqamlashtirish maqsadida, 2022-yilda "Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish" axborot tizimi ishga tushirildi. (Maksad, 2022 yil).

2023-yil Ixtiyoriy milliy hisobotiga ko'ra, **BRMni rivojlantirish uchun mavjud moliyalashtirish yetarli emas** va qo'shimcha moliyalashtirishga bo'lgan ehtiyojni qoplash uchun mahalliy va xorijiy **davlat va xususiy investitsiyalarni sezilarli darajada oshirish talab etiladi** (IMH, 2023 yil).

1.2. Uyda haq to'lanadigan parvarishlash

Mamlakatda parvarishlash bo'yicha institutsional xizmatlarning jiddiy tanqisligi va sifati pastligi, tug'ilish va o'rtacha umr ko'rish davomiyligining oshishi sharoitida uyda pullik parvarishlash xizmatlariga talab yil sayin ortib bormoqda. Uyda haq to'lanadigan bola parvarishlash va enaga xizmatlari, asosan, ayollar tomonidan va, ko'pincha, norasmiy ravishda ish beruvchi bilan xodim o'rtasida mehnat shartnomasi tuzilmasdan amalga oshiriladi. Norasmiy mehnat qilayotgan ayollarning mehnati qonun bilan tartibga solinmagan va ijtimoiy himoya bilan ta'minlanmagan.

Mavjud uyda parvarishlash xususiy xizmatlari, masalan, enaga xizmatlaridan kam ta'minlangan aholining foydalanish imkoniyati yo'q, shu bilan birga, hukumat tomonidan ko'rsatiladigan o'rinbosuvchi xizmatlar yoki bolalarni uyda parvarishlash bo'yicha ijtimoiy xodimlar xizmatlari kam rivojlangan va barcha muhtojlarni qamrab olmagan.

Ish qidirish resurslari (*OLX.uz, hh.uz*) kabi ochiq manbalarga ko'ra, Toshkent shahrida xususiy enaga xizmatlari soatiga o'rtacha 25 ming so'mni (taxminan 2 AQSH dollari) bo'lib, bu bir oyda 22 ish kuni va kuniga 8 soat hisobidan kelib chiqib, oyiga 4,40 million so'mni (taxminan 358 AQSH dollarini) tashkil etadi, bunda 2022-yil uchun Toshkent shahrida o'rtacha oylik ish haqi 6,31 million so'mni (510 AQSH dollari) tashkil etishini qayd etish lozim (*Gazeta.uz, 2023 yil*). Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, enaga xizmatlari uchun to'lov Toshkent shahridagi o'rtacha ish haqiga deyarli teng. Boshqa hududlar bo'yicha ma'lumotlar yetarli emas, ammo taxmin qilish mumkinki, aholi daromadlari Toshkent shahriga nisbatan pastligi sababli haq to'lanadigan parvarishlash xizmatlari hududlarda kamroq tarqalgan.

Shuningdek, hududlarda katta yoshdagi bolalarning uka va singillarga qarashi, keksa avlod vakillari esa bolalarga nevaralarni parvarishlashda qarashishi odatiy holat. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi tomonidan uy xo'jaliklari o'rtasida tanlanma asosida o'tkazilgan so'rovlar natijalariga ko'ra, 2022-yilning yanvar-avgust oylari holatiga ko'ra, mamlakatdagi uy xo'jaliklarining 61,4 foizi 5 va undan ortiq kishidan iborat (*UZSTAT, 2023 yil*). Mamlakatda ko'p bolali oilalar va katta uy xo'jaliklarining keng tarqalganligi keksa avlod vakillari va katta yoshdagi bolalarning yosh bolalarni parvarishlashini ommalashtirgan bo'lib, bu, shuningdek, haq to'lanadigan parvarishlashning past darajada rivojlanganidan dalolat beradi.

Haq to'lanadigan parvarishlash - bu parvarishlash xizmatlariga muhtojlarga ma'lum miqdordagi to'lov evaziga parvarishlash xizmatlarini ko'rsatishga qaratilgan professional faoliyat. Ushbu faoliyat unga muhtojlarni to'g'ridan-to'g'ri parvarishlash, masalan, ularni ovqatlantirish, cho'miltirishda, shu bilan birga, uy ishlarini bajarishda ham namoyon bo'lishi va bu xizmatdan foydalanuvchilarga u yoki bu shaklda foyda keltirishi mumkin.

Parvarishlash iqtisodiyotini rivojlantirish rasmiy ish o'rinlari yaratishni jadallashtirish va ijtimoiy himoyani ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Xalqaro mehnat tashkiloti

(XMT) hisob-kitoblariga ko'ra, parvarishlash sohasiga yetarlicha e'tibor qaratisa, 2030-yilga qadar 475 million ish o'ri yaratilishi mumkin (XMT, 2018 yil). Avvalo, bular ijtimoiy soha xodimi, tarbiyachi, enaga, oshpaz, bolalar bog'chasi tibbiyot xodimi kabi parvarishlash tarmog'idagi ish o'rinlari; shuningdek, iqtisodiyotning turdosh, masalan, qurilish, umumiy ovqatlanish, kommunal xo'jalik va boshqa tarmoqlaridagi ish o'rinlari bo'lib, parvarishlash bo'yicha yangi tashkilotlarning ochilishi ortidan ular tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar va ishlab chiqariladigan tovarlarga talab ortib boradi.

O'zbekiston Respublikasining yangi Mehnat kodeksi (30.04.2023y.), aniqroq aytganda uning 514-520-moddalarida "uy ishchisi" atamasiga ta'rif berilgan bo'lib, uy ishchilari bilan jismoniy shaxslar o'rtasidagi munosabatlar tartibga solingan. "Uy ishchilari - bu ish beruvchi bo'lgan jismoniy shaxslarga tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun ishlarni bajaradigan va xizmatlar ko'rsatadigan ishchilar (bog'bon, enaga, qo'riqchi, oqsoch, haydovchi va boshqalar). Uy ishchilarining mehnatini huquqiy tartibga solish ish va dam olish vaqti, mehnat sharoitlari, mehnat shartnomasini bekor qilish shartlari, uy ishchilarini yollash bo'yicha ish muddatini ish stajiga kiritish shartlarini o'z ichiga oladi.

Biroq ushbu qoidalar parvarishlash bo'yicha haq to'lanadigan ishchilarga nisbatan faqat ular ish beruvchi bilan individual mehnat shartnomasi tuzgan taqdirda amal qiladi. Individual mehnat shartnomasini tuzishda shartnomaning uchta nusxasidan biri mahalliy soliq organiga taqdim etilishi kerak. Ko'pincha, parvarishlash bo'yicha ishchilar mehnat shartnomasi tuzmasdan ishlaydi, bu esa ishchiga ham, ish beruvchiga ham soliq to'lashdan qochish imkonini beradi. Biroq mehnatning ushbu shakli ishchining o'zi uchun xavfli bo'lib, uni ijtimoiy himoyasiz, ish staji va pensiyasiz qoldiradi.

Respublikada norasmiy bandlik ulushi katta bo'lib, umumiy bandlikning 39,6 foizini, qishloq xo'jaligida esa 61,7 foizini tashkil etadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, ayollar orasida norasmiy bandlik ulushi (47,4%) erkaklar orasidagiga (34,0%) nisbatan yuqori. Parvarishlash bo'yicha haq to'lanadigan xizmatlar, asosan, ayollar tomonidan taqdim etiladi, chunki bandlikning bu sohasi past ish haqi tufayli erkaklar uchun jozibador emas. Ko'pincha, ayollar parvarishlash bo'yicha haq to'lanadigan xizmatlarni rasmiy shartnoma tuzmasdan, jismoniy shaxslar bilan og'zaki kelishuv asosida ko'rsatadi. Xotin-qizlar uchun norasmiy bandlik - bu ularga uy vazifalarini vaqtinchalik ish bilan birlashtirishga imkon beradigan majburiy choradir. Pullik xizmat ko'rsatuvchi xodimlarga yordam ko'rsatish uchun zarur ko'nikma va malakalarning yo'qligi xizmatlar sifatining pastligiga olib keladi.

Mamlakatda norasmiy ish bilan band bo'lgan, parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchi ayollar soni ko'pligini inobatga olgan holda, dastlabki bosqichda norasmiy band bo'lganlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga sifatli parvarishlash xizmatlarini ko'rsatish ko'nikmalariga o'rgatish choralarini ko'rish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ish bilan band ayollarning deyarli yarmida istiqbolda pensiya jamg'armalari bo'lmasligi davlat ijtimoiy ta'minoti va pensiya ta'minoti tizimi uchun jiddiy yuklama bo'ladi. Binobarin, bugungi kunda parvarishlash sohasida norasmiy band bo'lgan ishchilarni qo'llab-quvvatlash, ularga ijtimoiy himoyadan foydalanish imkoniyatini taqdim etish, bandlikni rasmiylashtirish va ularning kasbiy o'sishi uchun shart-sharoit yaratish iqtisodiy jihatdan foydaliroqdir. Parvarishlash xizmatlari uchun haq to'lanadigan ishchilar faoliyatini rasmiylashtirish, ularni o'qitish, malakasini oshirish va parvarishlash bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirish yuqori sifatli yordam ko'rsatishga xizmat qiladi, xizmat ko'rsatuvchilar mehnatini himoya qiladi va davlat byudjetining sog'liqni saqlash sohasiga xarajatlarini kamaytiradi.

Kichik biznesni rivojlantirish, parvarishlash xizmatlari ko'rsatuvchi shaxslarning malakasini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilayotgani sifatli xususiy xizmat ko'rsatish uchun malakali kadrlarni jalb etishga xizmat qilmoqda.

Uyda pullik xizmat ko'rsatishning tarqalishi va ish sharoitlarini baholash uchun etarli ma'lumotlar yoki so'rovlar o'tkazilmaganligi sababli, ushbu masala bo'yicha qo'shimcha ma'lumot olish uchun so'rov o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1.3. Uyda haq to'lanmaydigan parvarishlash

2013–yilda Xalqaro mehnat statistikasi konferensiyasi tomonidan Mehnat statistikasi to'g'risidagi xalqaro konvensiya rezolyutsiyasi qabul qilingan bo'lib, unda haq to'lanmaydigan parvarishlashga ish sifatida qaralishi lozim deb aytilgan (*XMT, 2013 yil*). Haq to'lanmaydigan parvarishlash pul ekvivalentida o'lchanmaydi, unga iqtisodiy faoliyat sifatida qaralmaydi, mamlakat YAIMni hisoblashda hisobga olinmaydi va shu bois, ko'pincha, butun dunyo bo'ylab soyada, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sahnadan chetda qoladi. Biroq haq to'lanmaydigan parvarishlash yuqori iqtisodiy qiymatga ega bo'lib, hisob-kitoblarga ko'ra, YAIMning o'rtacha 10–60% ni tashkil qiladi. XMT hisob-kitoblariga ko'ra, soatbay ish haqining eng kam miqdori, muqobil xarajatlar usuli va Vaqtdan foydalanish bo'yicha milliy so'rovlar ma'lumotlaridan foydalangan holda, haq to'lanmaydigan parvarishlash qiymati jahon YAIMning 9 foizini yoki XQPga (2011–yildagi xarid qobiliyati pariteti) o'girganda 11 trillion AQSH dollarini tashkil etadi (*XMT, 2018 yil*). Va haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlari butun dunyo bo'ylab kuniga 16,4 milliard kishi-soatni tashkil etadi, bu 8 soatlik kunda ishlaydigan 2 milliard odamga tengdir (*XMT, 2018*). BMT Taraqqiyot dasturining 2017 yildagi ma'lumotlariga ko'ra, Yevropa va Markaziy Osiyoda ayollar erkaklarnikiga qaraganda o'rtacha ikki baravar ko'p, ya'ni kuniga 4,5 soat vaqtini to'lovsiz parvarishlash uchun sarflaydi. (*BMTTD, 2020*)

Ushbu hisob-kitoblar mamlakat iqtisodiyoti uchun yo'qolgan salohiyatdan dalolat beradi. To'lovsiz yordam ko'rsatadigan ayollar va erkaklar iqtisodiy faoliyat uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan vaqtni yo'qotadilar. Bundan tashqari, bunday ishchilar ko'pincha rasmiy bandlikdan tashqarida qoladilar, bu esa o'z navbatida ularni ijtimoiy himoya tizimidan chetlatadi.

Xotin-qizlar tomonidan haq to'lanadigan va to'lanmaydigan parvarishlash o'z-o'zidan "ayollar ishi" deb hisoblanadigan, umume'tirof etilgan muassasalari mavjud bo'lgan mamlakatlarda parvarishlash, asosan, ayollar tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekistonda 3,94 milliondan ziyod kishi haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlarida band bo'lib, ularning 92 foizini ayollar tashkil etadi (*IMH, 2023 yil*). **Faqat haq to'lanmaydigan parvarishlash bilan shug'ullanadigan, rasmiy band bo'lmagan va IHYARga kiritilmagan ayollar ijtimoiy himoyasiz, pensiya jamg'armalari va daromad manbalarisiz qoladi.** Biroq haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlari ijtimoiy hayotning ajralmas qismi bo'lib, jamiyat a'zolarining farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ayollar ishlamasligining asosiy sababi ularning uy xo'jaligi va oila a'zolarini parvarishlash bo'yicha majburiyatlaridir (*JB, Gender baholash, 2023 yil*).

Haq to'lanmaydigan uy xo'jaligi va parvarishlash bilan bog'liq ishlarning notekis taqsimlanishi ayollar zimmasiga uy xo'jaligida ortiqcha yuklama keltirib chiqaradi va ularning haq to'lanadigan ishga kirishi va jamiyat hayotida ishtirok etishiga to'sqinlik qiladi.

Bundan tashqari, **oilada parvarishlashga muhtoj bolalar va qariyalar sonining ko'payishi ortidan ayollarning uy xo'jaligidagi haq to'lanmaydigan ishlari intensivligi ham ortadi.**

Hozirgi kunda uy xo'jaligi a'zolarining vaqtdan foydalanishini o'rganish bo'yicha so'rov (VFS) o'tkaziladigan mamlakatlarda uy xo'jaligi a'zolari o'rtasida oila a'zolarini parvarishlash bilan bog'liq haq to'lanmaydigan ishlar; haq to'lanadigan va to'lanmaydigan uy xo'jaligi ishlari; uyqu, ta'lim va boshqalar uchun vaqtni taqsimlashdagi nomutanosibliklarni ko'rsatish mumkin. Uy xo'jaliklarida vaqtdan foydalanishni o'rganish bo'yicha so'rov (VFS) hali O'zbekistonda o'tkazilmagan. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, ayollar erkaklarga qaraganda haq to'lanmaydigan parvarishlash va uy xo'jaligi ishlariga 3,12 soat ko'proq vaqt sarflaydi (*UZSTAT, 2021*).

Biroq vaqt taqsimoti tahlilida Uy xo'jaliklari byudjetlari bo'yicha milliy so'rov (UXBMS) natijalaridan foydalanilgan bo'lib, uning metodologiyasi Vaqtdan foydalanishni o'rganish bo'yicha so'rov (VFS) o'tkazishning xalqaro usullaridan farq qiladi. **Uy xo'jaliklari a'zolari orasida vaqt taqsimoti bo'yicha aniqroq ma'lumotlarni olish uchun xalqaro metodologiyaga mos keladigan qo'shimcha so'rov o'tkazish tavsiya etiladi.**

O'zbekistonda jamiyat tomonidan belgilangan gender rollari va stereotiplari ayolning jamiyatdagi o'rni, "erkaklar qiladigan ishlar" va "ayollar qiladigan ishlar", shuningdek, oila byudjeti va vaqtini taqsimlash masalalarida katta rol o'ynaydi. Xalqaro tashkilotlar tomonidan o'tkazilgan LITS III ("O'tish davridagi hayot") so'rovi natijalariga ko'ra, O'zbekistondagi barcha ayollar va ko'pchilik erkaklar (90%) "eri ishlamasa ham, ayol kishi uy yumushlarining katta qismini bajarishi kerak", deb hisoblaydi" (*LITS III, 2016 yil*).

Qishloq oilalaridagi gender me'yorlari ko'pincha shaharlardagidan farq qiladi. Patriarxal kayfiyatlar qishloq joylarda ko'proq namoyon bo'ladi, bundan tashqari, u yerlarda kambag'allik va ishsizlik darajasi yuqori, infratuzilma yaxshi rivojlanmagan, asosiy davlat ijtimoiy xizmatlari, jumladan, sifatli ta'lim va tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyati mavjud emas. Qishloq ayollari shaharlik ayollarga qaraganda haq to'lanmaydigan uy ishlarida ko'proq yuklamaga ega. Qishloq hududlari uchun, shuningdek, oila a'zolari sonining ko'pligi, shuningdek, erta turmush qurish va tug'ilishning yuqori ko'rsatkichlari xos. Bularning barchasi ayollarning uy xo'jaligidagi haq to'lanmaydigan ishlari hajmini oshiradi. Bundan tashqari, qishloq erkaklari orasida "ayollar o'z o'rnini bilishi kerak", xotinlar er yoki er ota-onasining ruxsatisiz uydan chiqishi mumkin emas degan qarashlar kuchli (suhbatlar asosida).

Uy xo'jaliklarida haq to'lanmaydigan parvarishlash ishlarining taqsimlanishi uy xo'jaliklarining farovonlik darajasi va mamlakat hududiga ham bog'liq. Mamlakatda monetar kambag'allikning eng yuqori darajasi Qoraqalpog'iston (19,7 foiz), Sirdaryo (19,5 foiz) va Xorazm (19,1 foiz) viloyatlariga to'g'ri keladi (*Gazeta.uz, 2023 yil*). 2015–2019–yillarda 0 dan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar sonidagi yillik o'sishning eng yuqori ko'rsatkichlari Namangan, Qashqadaryo va Jizzax viloyatlarida kuzatilgan (*JB, 2022 yil*). **Uy xo'jaligining farovonligi**

qanchalik past bo'lsa, ayollarning haq to'lanmaydigan ish yuklamasi shunchalik yuqori bo'ladi. O'zbekiston aholisining 12-15 foizini tashkil etuvchi kam ta'minlangan oilalarda muzlatgich, kir yuvish mashinasi va changyutgichlar 4 baravar kam bo'lib (*Simplex Service Group, 2020 yil*), bu, birinchi navbatda, ayollarning uy xo'jaligidagi ish yuklamasini oshiradi va uni haq to'lanadigan ish bilan birgalikda olib borish muammosini yanada kuchaytiradi.

Haq to'lanmaydigan ishlarning katta yuklamasi ayollarning o'z rivojlanishi va ta'lim olishiga bag'ishlashi mumkin bo'lgan vaqtini qisqartiradi. Kam ta'minlangan uy xo'jaliklari qishloq joylarda o'z uylariga suv ta'minoti tizimini o'rnatish imkoniyatiga ega emas va, ko'pincha, tuman markaziga shifoxona yoki bozorga borish uchun transport vositalariga ega emas (suhbatlar asosida). **Kambag'allik ayollarning haq to'lanmaydigan ish yuklamasini oshiradi, ularning sog'lig'iga salbiy ta'sir qiladi, shuningdek, mehnatga layoqatli aholining katta qismini mamlakat iqtisodiy hayotidan chetlatib, iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qiladi.**

Shahardan olisda joylashgan qishloqlarda davlat ijtimoiy xizmatlari va bolalar bog'chalari, ko'pincha, mavjud emas, xususi ijtimoiy xizmatlardan esa aholining ko'pchiligi daromadlari pastligi tufayli foydalana olmaydi. Qishloq joylardagi aksariyat erkaklarning fikricha, ayollar tadbirkorlik bilan mustaqil ravishda shug'ullana olmaydi, chunki bu "ayollar ishi" emas, shuningdek, ularda malaka va ma'lumot yetishmaydi. Ayollarga imtiyozli kreditlar olish uchun davlat tomonidan berilgan imkoniyatdan, ko'pincha, erkaklar foydalangan. Uy xo'jaliklaridagi ortiqcha ish yuklamasi ayollarga ta'lim olish uchun deyarli vaqt qoldirmaydi.

Mamlakatda sezilarli yutuqlarga erishilganiga qaramay, haq to'lanmaydigan ishlarni teng taqsimlash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishda hali ham kamchiliklar mavjud. Mamlakat qonunchiligiga ko'ra, otalar bola parvarishi uchun 3 yilgacha to'lovsiz ta'til olish huquqiga ega (*O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, 2023-yil*). Ushbu ta'tilga sarflangan vaqt ish stajiga hisoblanadi, lekin faqat ayollar ishini saqlab turiladi. Chunki ota-ona ta'tiliga chiqqan erkaklarni ish joyida ushlab turish qoidalari yo'q.

Bolali ayollar uchun munosib ish haqi va mehnat sharoitlari taklif qilingan munosib ish topish qiyin. Ko'pincha, ular parallel ravishda uy ishlari va bola parvarishi bilan bog'liq vazifalarini bajarishga imkon beradigan mehnat shartnomasi tuzish talab qilinmaydigan kam haq to'lanadigan, vaqtinchalik, mavsumiy ishlarda ishlashga majbur bo'ladi. Bularning barchasi **"onalik uchun jazo" va gender kamsitishning namoyon bo'lishidir.**

Shunday qilib, bola parvarishi bilan shug'ullanadigan yuqori sifatli, arzon bolalar bog'chalarining rivojlanishi ayollarga o'z kasbiy faoliyatini o'z farzandlariga kerakli darajadagi parvarishlashni ta'minlagan holda olib borish imkonini beradi; munosib ishga joylashish va ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi; yangi ish o'rinlarini yaratadi.

Uyda ko'rsatiladigan parvarishlash bilan bog'liq haq to'lanmaydigan ishlarni yanada chuqurroq o'rganish uchun aholi tomonidan parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talab, uy xo'jaliklari a'zolari orasida vazifalarning taqsimlanishi, asosiy parvarishlash xizmatlarini taqdim etuvchilarning ehtiyojlari va uy xo'jaligi a'zolarining kim asosiy parvarishlash ishlarini bajarishi, shuningdek, parvarish turini tanlash (institutSIONAL parvarishlash, haq to'lanadigan parvarishlash yoki uydagi haq to'lanmaydigan parvarishlash) bo'yicha qarorlari va parvarishlashning muayyan turini tanlash sabablari to'g'risida qo'shimcha ma'lumotlarni olish uchun uy xo'jaliklari orasida so'rov o'tkazish zarur.

2. Keksalarni parvarishlash tizimi

2.1. Keksalarning demografik xususiyatlari

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, keksalik 60 yoshdan boshlanadi, BMT esa 65 yoshdan oshgan aholini hisobga oladi. O'zbekiston Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, "keksalar" toifasiga pensiya yoshiga (ayollar uchun – 55, erkaklar uchun – 60 yosh) yetgan aholi kiritiladi. Avvalroq aytib o'tilganidek (2-rasm), mamlakatda demografik yuklama koeffitsiyenti o'sib bormoqda. Uning ikki komponentidan biri mehnatga layoqatli yoshdan katta aholidir (6-jadval). Aholining bu qatlami iqtisodiy faol aholi toifasiga kirmaydi va mamlakatning mehnat salohiyati sifatida hisobga olinmaydi.

Mamlakatda 80 yoshdan oshgan shaxslar ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar qatoriga kiritiladi. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, keksa ayollarning ulushi mamlakatdagi umumiy ayollar sonining 14,5 foizini, keksa erkaklarning ulushi esa 8,2 foizni tashkil etdi. Shu bilan birga, 2023-yilda pensiya yoshidagi jami aholining ulushi mamlakat umumiy aholisining 11,3 foizini tashkil etdi. (UZSTAT, Demografik ko'rsatkichlar, 2023-yil).

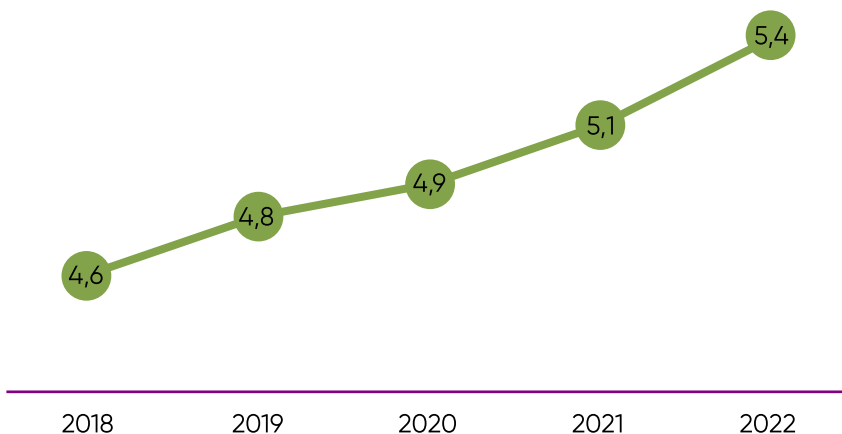
2023	pensiya yoshidagi aholi soni, ming kishi	pensiya yoshidagi aholi sonidagi ulushi sifatida, %
Ayollar, 55 yoshdan	2587.8	63.4
Erkaklar, 60 yoshdan	1494.4	36.6
Jami	4082.2	100

6-jadval. Jins kesimida pensiya yoshidagi aholi soni.

Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida. Demografik ko'rsatkichlar. 2023-yil

Shu bilan birga, o'rtacha umr ko'rish erkaklarda 72,1 yosh, ayollarda 76,6 yoshni tashkil etadi.

Yana bir muhim ko'rsatkich BMT tomonidan ishlab chiqilgan Qarish koeffitsiyentidir. Biroq bu koeffitsiyent uchun pensiya yoshidan foydalanmaydi, balki 65 yosh va undan katta yoshdagi aholining umumiy aholi soniga nisbatan ulushi sifatida hisoblanadi. Ushbu baholashga ko'ra, O'zbekistonda 65 va undan katta yoshdagi aholining mamlakat umumiy aholisiga nisbatan ulushi 5,4 foizini tashkil qilib (11-rasm), bu mamlakatni 2023-yil uchun "keksalik ostonasida" toifasiga kiritadi. Shu bilan birga, ushbu ko'rsatkichning besh yil davomidagi dinamikasini qayd etish muhimdir. 2018-yilda bu ko'rsatkich aholining 4,6 foizini tashkil etgan bo'lsa, besh yil davomida 0,8 foizga o'sib, mamlakat aholisining nominal o'sishini hisobga olgan holda 1927 ming kishini tashkil etdi. Bu ko'rsatkich yiliga o'rtacha 0,2 foizga o'sib bormoqda, bu dinamika 6-8 yil davomida saqlanb qolsa, mamlakatni keyingi bosqichga – 7 foizlik chegarani oshib o'tishga olib keladi, bunda aholi demografik jihatdan keksalar deb hisoblana boshlaydi (UZSTAT, Demografik ko'rsatkichlar, 2023-yil).

11-rasm. BMT mezonlari bo'yicha O'zbekiston aholisining qarish koeffitsiyenti dinamikasi
Manba: UZSTAT ma'lumotlari asosida. Demografik ko'rsatkichlar. 2023 yil

Ko'rinib turibdiki, aholining o'sib borayotgan ushbu qatlami qaysidir vaqtda parvarish muhtoj bo'lib qoladi, bu esa, o'z navbatida, mamlakat byudjetining ijtimoiy xarajatlar sohasidagi yuklamani oshiradi.

2.2 Keksalarni institutsional parvarishlash

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqqan holda, O'zbekiston hukumati so'nggi yillarda aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qator islohotlarni amalga oshirdi. 2021-yilda mamlakat "Nogironlarning huquqlari to'g'risidagi konvensiya"ni (2021-yil, O'RG-695-son) ratifikatsiya qilib, "O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Prezident farmoni (2022 yil, PF-175-son) qabul qilindi. Farmonda boshqa masalalar qatorida pensiya olish uchun zarur bo'lgan ish stajiga ega bo'lmagan fuqarolarga pensiya berish belgilangan. Mazkur Farmonda Ijtimoiy himoya strategiyasi belgilab berilgan bo'lib, unda 2021-yilda pensiya va keksalik nafaqasi ta'minoti bilan qamrab olingan pensiya yoshidagi aholining ulushi 77,9 foizni (3906 ming nafar pensiya yoshidagi aholidan 3042 ming kishi) tashkil etishi belgilangan. Ushbu strategiya 2030-yilga borib pensiya ta'minoti qamrovini 80 foizga oshirishga qaratilgan. Mazkur farmonning yana bir maqsadi Ijtimoiy sug'urta jamg'armasini tashkil etishdan iborat.

Shuningdek, Prezidentning "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni qabul qilingan bo'lib, unda o'zgaralar parvarishiga muhtoj bo'lgan keksa ayollarni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilgan (3.4.-band: "O'zgaralar parvarishiga muhtoj keksa ayollarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash" (PF-87-son, 2022 yil).

2023–yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga asosan, ijtimoiy himoya milliy agentligi (keyingi o‘rinlarda IHMA deb yuritiladi) tashkil etilib, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun “Saxovat” va “Muruvvat” internat uylari uning tasarrufiga o‘tkazildi (PF-82–son, 2023 yil). O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zgalar parvarishiga muhtoj keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish chora–tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun “Saxovat” internat uylari hamda Urush va mehnat faxriylari uchun ryepublika pansionati **Ijtimoiy qo‘llab–quvvatlash markazi deb qayta nomlandi** (IHMA ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023–y.).

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015–yil 10–avgustdagi 237–son qarori bilan davlat ijtimoiy xizmatlarining asosiy fodalanoqchilari deb quyidagilar belgilandi, xususan:

- pensiya yoshiga yetgan fuqarolar (60 yoshga to‘lgan erkaklar va 55 yoshga to‘lgan ayollar) va I va II guruh nogironlarini o‘z ichiga olgan “O‘zgalar parvarishiga muhtoj bo‘lgan **yolg‘iz yashovchi** keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar” toifasiga kiritilgan; yolg‘iz yoki boshqa qariyalar va nogironlar, voyaga yetmagan bolalar, shuningdek uzoq muddat davomida davolanayotgan, qamoqda saqlash joylarida va jazoni ijro etish muassasalarida bo‘lib turgan shaxslar bilan birga yashovchi va parvarishga muhtoj bo‘lgan shaxslar));
- shuningdek, “O‘zgalar parvarishiga muhtoj yolg‘iz keksalar va nogironlar” toifasiga kiritilib, shaxslar pensiya yoshidagi hamda parvarishga muhtoj va farzandlari (shu jumladan, asrab olingan farzandlari) tomonidan ta‘minlanmaydigan I va II guruh nogironlari. Voyaga yetmagan yoki nogironlar, turmush o‘rtog‘i va ota–onasi, keksalar yoki nogironlar; shuningdek, vasiylar, homiylar va sud tomonidan keksalarni yoki nogironlarni boqish mas‘uliyati yuklangan shaxslar bundan mustasno)).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga xizmatlar va yordamlar ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish chora–tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga ko‘ra, “2023–yil 15-oktyabrdan boshlab ariza beruvchilarni o‘zgalar parvarishiga muhtoj yolg‘iz yashovchi yoki yolg‘iz keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxs deb e‘tirof etish yoki bekor qilish, shuningdek yolg‘iz keksalar va nogironlar ro‘yxatiga kiritish (ro‘yxatdan chiqarish) “Inson” ijtimoiy xizmat ko‘rsatish markazlarining qarori asosida amalga oshiriladi (PQ-319–son, 2023 yil). Benefitsiarlarni aniqlash mahalla darajasida, ijtimoiy soha xodimlari tomonidan amalga oshiriladi; xizmatlarning benefitsiarlarini aniqlash tizimi raqamli formatga o‘tkazilmoqda (IHMA tomonidan taqdim etilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, 2023–yil)

Yolg‘iz yashovchi va o‘zgalar parvarishiga muhtoj keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarning shaxsiy ro‘yxati tuman, shahar hokimlari tomonidan tasdiqlanadi va ular asosida ijtimoiy yordam ko‘rsatiladi.

“Ijtimoiy yordam” deganda qonun hujjatlarida pensiya yoshidagi shaxslar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga beriladigan nafaqa, to‘lov, imtiyoz va moddiy yordam, jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari, birlamchi gigiyena vositalari, reabilitatsiya qilishning texnik vositalari va boshqalar tushuniladi. Ushbu chora-tadbirlar mazkur toifadagi aholining asosiy turmush ehtiyojlarini ta‘minlashga qaratilgan (237-son qaror).

“Ijtimoiy xizmatlar” – bu keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarning turmush darajasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar va harakatlar majmui. Bu jamiyat hayotida ishtirok etish uchun teng imkoniyatlar yaratish, shuningdek, muayyan ijtimoiy guruhning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta‘minlash imkoniyatlarini kengaytirishni o‘z ichiga oladi. “Ijtimoiy xizmat standarti” vakolatli davlat organlari tomonidan ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatuvchilarga nisbatan qo‘yiladigan talablarni o‘z ichiga oladi. Ushbu talablar xizmat tavsifi, uni taqdim etish muddati va shartlari, ijtimoiy xizmat sifati va samaradorligi ko‘rsatkichlarini qamrab oladi. “Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xizmatlari” keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishga yordam beradi. Bunga yuridik va jismoniy shaxslarni jalb etish hamda ularning mazkur ijtimoiy toifani qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha harakatlarining izchilligini ta‘minlash kiradi (237-son qaror).

237-sonli qarorga muvofiq, Sog‘liqni saqlash vazirligi ko‘magida amalga oshirilayotgan keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun yuqorida ko‘rsatilgan variantlar va ularning kombinatsiyalaridan individual ijtimoiy yordam dasturlarini shakllantirish tizimi mavjud. Ushbu tizimga muvofiq, mazkur turdagi yordamni taqdim etish va ijtimoiy xizmatlarning individual dasturini amalga oshirish sxemasi ishlab chiqilgan. Ijtimoiy yordamga bo‘lgan ehtiyoj darajasini va uning hajmini baholash mezonlari, xuddi shu qarorga muvofiq, o‘zini-o‘zi parvarishlashning mumkin bo‘lgan hajmining Bartel indeksi, shuningdek, murakkab harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini baholash bo‘yicha Lauton shkalasi yordamida baholanadi. Ushbu usul **jahon amaliyotida qo‘llanadigan samarali usul bo‘lib, unda insonning Qoldiq ish qobiliyatini baholash ko‘rsatkichlari orasida** kognitiv funksiyalar – mushaklarning kuchi va harakatlanish qobiliyatlari darajasini baholash, his qilish – ko‘rish, eshitish a‘zolarini baholash, xotira va o‘pka hajmini tekshirish ham mavjud (MMSE, 2022 yil).

2022-yil iyul oyida milliy vazirlik va idoralar mutaxassislari, BMTning ijtimoiy himoyani mustahkamlash bo‘yicha Qo‘shma dasturi (BMTTD, YuNISEF, XMT) va Jahon banki ekspertlari tomonidan hamkorlikda ishlab chiqilgan 2022–2030-yillarga mo‘ljallangan **Aholini ijtimoiy himoya qilish milliy strategiyasi** (IHMS) qabul qilindi (2022-yil 25-iyuldagi PF-175-son qarori bilan tasdiqlangan).

IHMSda 17 ta maqsad, jumladan, tibbiy-ijtimoiy xizmatlar ro‘yxati va standartlarini belgilash, **ijtimoiy sug‘urta tizimini bosqichma-bosqich joriy etish**, shuningdek, uni xalqaro standartlar asosida rivojlantirish, nogironlikni aniqlashni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, onalikni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish va boshqalar ko‘zda tutilgan.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tomonidan o'zgalarga yordamiga muhtoj yolg'iz yashovchi va yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimi to'liq qayta ko'rib chiqilgan Hukumat qarori loyihasi tayyorlangan bo'lib, unda xususan: **ijtimoiy xizmatlardan foydalanuvchilarning 4 toifasi nazarda tutilgan bo'lib, bu ijtimoiy xizmatlardan foydalanuvchilar doirasini kengaytiradi**; xizmatlardan potensial foydalanuvchilarni aniqlash mahallalarda ijtimoiy soha xodimlari tomonidan amalga oshiriladi; identifikatsiya qilish, murojaatlarni ko'rib chiqish, ehtiyojni baholash, Reestrغا (sobiq Shaxsiy ro'yxat) kiritish, Individual rejani ishlab chiqish, Individual reja samaradorligini monitoring qilish tizimi **to'liq raqamli formatga o'tkazildi (dasturiy ta'minot sinovdan o'tkazilmoqda)**; ushbu Ryeestrغا kiritilgan shaxslarga **ko'rsatiladigan xizmatlar ro'yxati kengaytirilmoqda**. Agentlik o'zgalarga yordamiga muhtoj bo'lgan shaxslarga tezkor va samarali ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishga yordam beradigan boshqa choralarni ham ko'radi (*IHMA tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar asosida, 2023 yil*).

Shu davrgacha mavjud bo'lgan **ijtimoiy himoya tizimida jiddiy kamchilik va bo'shliqlar mavjud edi**. Birinchidan, bu – **to'lovlarning past darajasi** bo'lib, bu iqtisodiyotning rasmiy sektori xodimlarini (soliq to'laydigan) ijtimoiy to'lovlarni rasmiylashtirishga undamadi; **barcha fuqarolarning butun hayoti davomida ijtimoiy himoyasini ta'minlaydigan kafolatlarning yo'qligi**; ijtimoiy yordam ajratish mezonlarining **shaffof emasligi va ular to'g'risida aholining xabardor emasligi**; **shuningdek, ijtimoiy soha xodimlarining yetishmasligi va malakasi pastligi**.

Keksalarga parvarishlash xizmatlarini ko'rsatish sohasidagi **kamchiliklardan biri ijtimoiy himoya tizimi va ijtimoiy sug'urta doirasida qamrov darajasining pastligi hisoblanadi**. Aholining atigi yarmiga yaqini ijtimoiy ta'minot tizimi doirasida qamrab olingan bo'lib, kam ta'minlangan oilalarning faqat uchdan biri ijtimoiy yordam olgan. Rasmiy va norasmiy sektorlarda mehnatga layoqatli aholi ijtimoiy sug'urta doirasida deyarli qamrab olinmagan.

Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun IHMSda quyidagi strategik vazifalar belgilangan: kafolatlangan daromad, tibbiy va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydigan ijtimoiy himoyaning bazaviy kafolatlarini joriy etish; aholining barcha qatlamlarini kambag'allikning salbiy oqibatlarini va xavf-xatarlaridan himoya qilish uchun barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash; samaradorlikni oshirish hamda shaffof va samarali boshqariladigan, arzon va oddiy tizimni yaratish; moslashuvchanlikni ta'minlash, tabiiy ofatlar va iqtisodiy inqirozlar oqibatlariga qarshi kurashning samarali yondashuvlaridan foydalanish; kafolatlangan ijtimoiy xizmatlar standartlarini ishlab chiqish, aholining turli guruhlari bilan ishlash uchun professional "ijtimoiy ishlar" xizmatini tashkil etish; barcha (aholining barcha qatlamlari) uchun butun hayoti davomida yagona ijtimoiy himoyani ta'minlash uchun ijtimoiy sug'urta, ijtimoiy yordam va ijtimoiy xizmatlar hamda bandlik dasturlarini integratsiyalashtirish; ijtimoiy sug'urta tizimida davlat-xususiy sheriklikning rolini oshirish, ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga nodavlat sektor va mahalliy hamjamiyatni jalb etish.

Vazirlar Mahkamasining 2015-yildagi 237-son qaroriga (*O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 62-son qarori*) Hukumat tomonidan 2022-yilda kiritilgan o‘zgarishga muvofiq, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar quyidagi shakllarda ko‘rsatiladi: **1. Yashash joyi bo‘yicha taqdim etiladigan ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xizmatlari, shuningdek maslahat xizmatlari. 2. Uyda parvarishlash xizmatlari. 3. Kunduzgi yoki qisqa muddatga qolish mumkin bo‘lgan muassasalarda ko‘rsatiladigan xizmatlar. 4. Internat muassasalarida ko‘rsatiladigan xizmatlar.**

Keksalarni institutsional parvarishlash **kunduzgi yoki qisqa muddatga qolish mumkin bo‘lgan muassasalardagi xizmatlar, shuningdek, internat muassasalaridagi xizmatlar** shaklida taqdim etiladi.

Mamlakatda keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun mo‘ljallangan 28 ta internat uylari mavjud bo‘lib, ularda jami 7510 kishi istiqomat qiladi (*7-jadval*), lekin bu raqamga nafaqat keksalar, balki doimiy parvarishlash va nazoratga muhtoj nogironligi bo‘lgan shaxslar ham kiradi. (*Ijtimoiy himoya milliy agentligi. Yolg‘iz keksalar uchun ijtimoiy xizmatlar, 2023-yil*). **Mamlakatda faqat keksalar uchun ixtisoslashtirilgan rivojlangan davlat internat muassasalari yo‘q.**

Yil	2018	2019	2020	2021	2022
Keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar (kattalar) uchun mo‘ljallangan internat uylari soni	27	27	26	28	28
O‘rinlar soni	6900	7125	7005	7629	7878
Yashovchilar soni	6473	6667	6491	7323	7510

7-jadval. Internatlar, ulardagi o‘rinlar va ularda istiqomat qiluvchilar soni.

Manba: UZSTAT ma‘lumotlari asosida, 2023-yil

Davlat qariyalar uyining ikki – “Saxovat” va “Muruvvat” turi mavjud. Yettita “Saxovat” internat uylari o‘zgaralar parvarishiga muhtoj bo‘lgan yolg‘iz keksalar va I guruh nogironlarining doimiy yashashi uchun mo‘ljallangan davlat tibbiy-ijtimoiy muassasalardir. Lekin mazkur muassasalarga O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga muvofiq, qarindoshlari yoki qonun hujjatlariga muvofiq ularni boqish majburiyati bo‘lgan boshqa shaxslari bo‘lmagan, 18 yoshdan oshgan I va II guruh nogironlari ham qabul qilinadi. 2023-yil holatiga ko‘ra, ushbu internat uylarida 847 nafar keksa istiqomat qiladi (*UZSTAT, 2023 yil*).

O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risida”gi Qonuni 60-moddasiga ko‘ra, farzandlari bo‘lgan keksalarni davlat internat-uylarida pullik parvarishlash imkoniyati bor bo‘lib, bunda pensiya miqdoridan qat’i nazar parvarishlash xizmatlari uchun uning 80 foizi (20% pensiya oluvchining shaxsiy ehtiyojlariga beriladi) to‘lanadi. Shunday bo‘lsa-da, mazkur xizmatdan foydalanish keksa odamning oilasi uni o‘z hisobidan parvarish qila olmasligini “isbotlashi” lozimligi bilan bog‘liq byurokratik tartiblar oqibatida qiyinlashadi (*1993-yil O‘RQ 938-XII-son.*)

Mamlakatda keksalar uchun mo'ljallangan xususiy pansionatlar ochilmoqda. Ular orasida Sirdaryo tumanidagi "Dom-Rut" hamda Koreyaning Xalqaro sog'liqni saqlash fondi tomonidan moliyalashtirilayotgan "Ariran" pansionati bor bo'lib, uning faoliyat tajribasi boshqa qariyalar uylari uchun foydali bo'lishi mumkin ("Starost v radost" 2023-yil).

Boshqa bir muhim jihat – bu yordamga muhtoj qariyalarni aniqlash darajasining pastligi bo'lib turibdi. Mamlakatda parvarishlashga bo'lgan ehtiyojni aniqlashga bo'yicha so'rovlar o'tkazilmagan. Mamlakatning ayrim hududlaridagi an'anaviy hayot tarzi keksa ota-onani qariyalar uyida parvarishlarni nazarda tutmaydi.

Milliy an'analarning afzalligi shundaki, ularga ko'ra farzandlar keksa ota-ona uchun to'liq mas'uliyatni qabul qiladi. Shunday bo'lsa-da, keksalarni parvarishlash bilan bog'liq asosiy yuk yosh avlod zimmasiga tushib, aksariyat holatlarda xotin-qizlarning oila ichidagi haq to'lanmaydigan mehnati bilan to'ldiriladi va bu aholi bir qismining iqtisodiy salohiyati o'sishiga to'sqinlik qiladi. Milliy an'analarni keksalarni parvarishlayotgan shaxslarga davlat tomonidan yordam ko'rsatish orqali qo'llab-quvvatlash va bu orqali munosib parvarishlashni kafolatlash maqsadga muvofiq bo'lar edi.

2.3 Keksalarni haq to'lanadigan va haq to'lanmaydigan tarzda parvarishlash

Yashash joyida ko'rsatiladigan ijtimoiy ko'maklashish xizmatlari, maslahat xizmatlari va uyda parvarishlash xizmatlari mamlakatda davlat ijtimoiy xizmatlarining shakllaridan biri sifatida ijtimoiy xodimlar hamda pullik asosda xizmat ko'rsatuvchi parvarishlovchilar tomonidan ko'rsatiladi. Mamlakatda maxsus tayyorgarlikdan o'tgan ijtimoiy xodimlarga nisbatan bo'lgan talab yuqori bo'lib, **mamlakatda ularning soni ancha kam.** Xususan, 2021-yilda mamlakatda atigi 2239 nafar ijtimoiy xodim bor bo'lgan bo'lsa, 2023-yilga kelib ularning soni bor-yo'g'i 2352 nafarga yetdi. **O'zgarar parvarishiga muhtoj keksalarni ijtimoiy ko'maklashish bilan qamrab olishning kengayish ko'lami mamlakatda aholi ulg'ayish sur'atining o'sish koeffitsiyentiga yeta olmayapti (11-rasm).**

Aytish joizki, 2352 nafar ijtimoiy xodim rasman ro'yxatdan o'tgan va qonunchilikka ko'ra parvarishlashga muhtoj deb hisoblanadigan va uyda parvarish oladigan 18 417 nafar qariyaga xizmat ko'rsatadi. Bu esa bir nafar xodimga uning xizmatlariga muhtoj bo'lgan 8 nafar qariya to'g'ri kelishini anglatadi. Ijtimoiy xodimlar oziq-ovqat va dori-darmonlarni xarid qilish, yashash joylarini tozalash, ovqat tayyorlash va gigiyena muolajalarida yordam ko'rsatish bilan shug'ullanadi.

Xususiy “parvarishlovchi” xizmatlari, asosan, xotin-qizlar tomonidan ish beruvchi bilan shartnoma tuzmagan holda ko’rsatiladi. Aksariyat holatlarda bu – maxsus bilimlarga ega bo’lmagan malakasiz xodimlar tomonidan ko’rsatiladigan past sifatli xizmatlardir.

Mamlakat professional ijtimoiy xodimlarni sanoqli universitetlar tayyorlab, ular orasida Puchon universiteti va A.I.Gersen nomidagi pedagogika universitetini aytib o’tish mumkin.

Butun dunyo bo’ylab parvarishlash bilan bog’liq ishlar buning uchun haq olmaydigan shaxslar, asosan, turli yoshdagi xotin-qizlar tomonidan bajariladi ([XMT, 2018](#)). O’zbekistonda ham vaziyat shunday bo’lib, BMTning Ixtiyoriy hisobotiga muvofiq, xotin-qizlar parvarish bilan bog’liq bo’lgan haq to’lanmaydigan ishlarda band bo’lganlarning 92 foizini tashkil etadi ([VNR, 2023](#)).

O’zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 109-moddasiga ko’ra, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o’z ota-onasiga ta’minot berishlari va ular to’g’risida g’amxo’rlik qilishlari shart. Aks holda, keksa yoshdagi ota-ona sud orqali eng kam ish haqining 11,75 foizidan kam bo’lmagan miqdorda aliment olish huquqiga ega. Shuningdek, ota-ona kasal bo’lgan taqdirda, farzandlarining zimmasiga qo’shimcha xarajatlar bilan ta’minlash vazifasi yuklatiladi ([O’zbekiston Respublikasi Oila kodeksi. 5-bo’lim, 109-modda. 1998-yil](#)). Kodeksga ko’ra, ota-onasining davlat va nodavlat muassasalari qaramog’ida ekanligi voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalarni ota-ona haqida g’amxo’rlik qilish va ularga moddiy yordam ko’rsatish majburiyatidan ozod qilmaydi. Shunday qilib, davlat o’z fuqarolarini zarur parvarish bilan ta’minlash borasidagi mas’uliyatni qonunchilik darajasida o’z zimmasidan qisman soqit qiladi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, mazkur kodeks 1998-yilda qabul qilingan bo’lib, hozirgi sharoitga nisbatan u birmuncha eskirgan. Kodeksning 124-moddasiga ko’ra, mazkur mas’uliyat o’zining to’g’ridan-to’g’ri farzandlari kerakli g’amxo’rlik va parvarish bilan ta’minlash imkoni bo’lmagan parvarishga muhtoj keksa yoshdagi odamlarning nabiralariга nisbatan ham amal qiladi.

Yuqorida aytib o’tilgan parvarishlash borasidagi majburiyatlarga qaramay, keksalarga g’amxo’rlik va ularni parvarishlash tizimidagi **asosiy kamchiliklardan biri – mamlakatda keksalarni parvarishlash bilan band bo’lgan oila a’zolarini moddiy va xizmatlar vositasi-da qo’llab-quvvatlash tizimining yo’qligidir.** Yagona istisno sifatida 80 yoshdan oshgan keksa odamlarni parvarishlash bilan shug’ullanayotgan shaxslarning mehnat stajiga parvarishlash davrini qo’shish imkoniyatini aytib o’tish mumkin. Ammo buning uchun parvarish qilinayotgan shaxs haqiqatan ham bunga muhtoj ekanini isbotlaydigan tibbiy xulosa talab qilinadi ([UPL24, 2022 yil](#)). Shu bilan birga, 2023-yilda mamlakatda 80 yoshdan oshgan keksalar soni 243 669 nafarni tashkil etib, bu umumiy aholi sonining 0.6% yoki 65 yoshdan oshganlarning 12.6% tashkil etgan. 80 yoshdan oshganlar, ko’pincha, qimmat dori-darmon, doimiy parvarish va parvarishlovchi odam bo’lishini talab qiladigan demensiya va boshqa kasalliklarga duchor bo’ladi. 80 yoshli keksalarni parvarishlaydigan oila a’zolari ishni tashlashga majbur bo’lishi oqibatida daromad manбайдan ayriladi. Shu bilan, ular yana boshi berk ko’chaga kiradi. Shunisi ayonki, **keksalarni munosib tarzda parvarishlash va davlat byudjetiga ortiqcha yuk tushishining oldini olish uchun vasiylarni ijtimoiy xodimlar xizmatlari va yo’qotilgan ish uchun kompensatsiya to’lash orqali qo’llab-quvvatlash zarur.**

Bundan tashqari, **ijtimoiy xizmatlar olish o‘rnatilgan yoshni 80 yoshdan tushirish kerak, negaki tibbiyotning hozirgi darajasi hamda keksalarning majburiy profilaktik ko‘riklari yo‘q bo‘lgan bir sharoitda keksalar birmuncha yoshroq paytdan parvarishga muhtoj bo‘lib, parvarish zarurligini isbotlash uchun zarur bo‘lgan tartiblarni esa soddalashtirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.**

Keksalarni parvarishlashdagi boshqa bir muhim masala – bu **pensiya ta‘minoti**. Yuqorida aytib o‘tilganidek, mamlakatda pensiya yoshidagi odamlar soni o‘tib borayotgan bo‘lib, bu esa pensiya olayotgan odamlar soni o‘tib borayotganini anglatadi. Mamlakatdagi ijtimoiy himoya tizimining jihatlaridan biri shundan iboratki, **turli xil pensiya oluvchilar bitta statistik toifaga birlashtirilib**, unga nogironlik bo‘yicha, boquvchisini yo‘qotganlik va pensiya yoshiga yetish munosabati bilan pensiya oluvchilar kiritilib, bu pensiya yoshidagi odamlar, demakki mazkur toifadagi shaxslar uchun kerak bo‘ladigan moliyalashtirishni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni o‘tkazish bilan bog‘liq vaziyatni tahlil qilishda noaniqliklarni keltirib chiqaradi.

Ko‘rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022
Pensiya va ijtimoiy nafaqa oladigan odamlar umumiy soni, ming odam	3690,3	3878,4	4029,3	4253,1	4578,1
Yosh bo‘yicha to‘lanadigan pensiyalarning minimal miqdori, ming so‘m	396,5	436,1	513,4	623,0	698,0
Tayinlangan oylik pensiyaning o‘rtada miqdori, ming so‘m	640,5	733,2	848,5	963,6	1080,8

8-jadval. Pensiya ta‘minotining asosiy ko‘rsatkichlari

Manba: UZSTAT ma‘lumotlari asosida, 2023-yil

Bunda 2022–yilda pensiyalarning o‘rtacha miqdori 1080.8 mln so‘mni tashkil qilib, mamlakatdagi o‘rtacha ish haqi 3.89 mln so‘mga teng bo‘ldi, ya‘ni o‘rtacha pensiya o‘rtacha ish haqining 27.8 foiziga teng bo‘ldi (8-jadval). ([Gazeta.uz, 2023](#)).

Keksalarni parvarishlash tizimidagi kamchiliklardan yana biri pensiya yoshiga yetganlarning O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasining maqsadli ko‘rsatkichlariga muvofiq **pensiya ta‘minoti bilan to‘liq qarmab olinmagani** ([2022-yil, PF-175-son](#)). **Jumladan, 2021-yilda pensiya yoshiga yetgan fuqarolarning bor-yo‘g‘i 77.9 foizi pensiya to‘lovlarini olgan. Strategiyada belgilangan maqsad – 2030-yilga qadar pensiya yoshiga yetgan fuqarolarning 80 foizini qamrab olish.**

Respublikada keksa yoshdagilarni uzoq muddatli parvarishlash tizimi yo‘q. Barcha yuk oila a‘zolari zimmasiga tushadi. Uzoq muddatli parvarishlashni tashkillashtirish uchun xususiy xizmatlardan foydalanishga qurbi yetadigan oilalar to‘lov asosida parvarishlovchini

yollaydi. Kam ta'minlangan oilalar esa aksariyat holatlarda sifatli parvarishlashni ta'minlash imkonini beradigan haq to'lanadigan ish bilan oilada mustaqil parvarishlash o'rtasida tanlov qilishiga to'g'ri keladi. **Uzoq muddatli parvarishlash bilan shug'ullanadigan shaxslar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishga muhtoj bo'lib, bu – sifatli parvarishlash malakalarini egallash uchun o'qitish, dori-darmon sotib olish uchun moddiy yordam kabi choralarni o'z ichiga oladi. Uzoq muddatli parvarishlash bilan ta'minlash oilalarga sifatli davlat ijtimoiy xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini berish, ijtimoiy xodimlar bilan ta'minlash, ijtimoiy sug'urta mablag'lari hisobidan uzoq muddatli parvarish bilan bog'liq xarajatlarning qoplanishi orqali davlatning mas'uliyatiga aylanishi kerak.**

Pensiya oluvchi shaxslar toifasi pensiya olish sababidan qat'i nazar bir guruhga birlashtirilgan. Ya'ni, pensiya yoshiga yetish munosabati bilan pensiyaga chiqqan keksa yoshdagi fuqarolar nogironligi bo'lgan shaxslar va boquvchisini yo'qotganlar bilan tenglashtirilgan. Bu – pensiya tizimini isloh masalasi ehtimolda ko'tariladigan bo'lsa, pensiya yoshi bilan bog'liq masalalardagi "moslashuvchanlik"ni kamaytiradi.

Shuningdek, mamlakatdagi xususiy va davlat pansionat uylari instituti ham kuchsizligicha qolmoqda. Ehtimol, bunga jamiyat dunyoqarashi va aholi aksariyat qismining qariyalar uyiga nisbatan bo'lgan salbiy munosabati ta'sir qilgan bo'lishi mumkin. Bugungi kunda bor bo'lgan sanoqli internat uylari esa ko'p jihatdan tibbiyot muassasalari bo'lib, u yerdagi kontingent pensiya yoshida yetmagan nogironligi bo'lgan shaxslar bilan "aral-ashtirib" yuborilgan. Boshqacha aytganda, nogironligi bo'lmagan, ammo hayot sifatini qulay darajada ushlab turish uchun parvarishga muhtoj bo'lgan pensionerlar uchun keksa yoshdagilarga xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan xususiy yoki davlat muassasalari yo'q.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zgarlar parvarishiga muhtoj keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risi"dagi qaroriga muvofiq quyidagilar ko'zda tutilgan:

- o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, mustaqil ravishda harakatlanish va mo'ljal olish imkoniyati cheklangan yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga ijtimoiy xodimlar assistentlarining "soatbay" asosda haftaning barcha kunlari xizmat ko'rsatishi uchun qonunchilikka muvofiq moslashuvchan ish tartibini joriy etish;
- ijtimoiy xodim assistentlarining faoliyatini har oyda bir marotaba baholash tizimi joriy etilib, ijtimoiy xodim assistentlarining moddiy rag'batlantirish maxsus fondi mehnat haqi fondining 50 foiziga yetkazish.

Shunday bo'lsa-da, hozirgi paytda ijtimoiy xodimlar instituti yaxshi rivojlanmagan bo'lib, bu ularning soni yetishmasligi, mehnat sharoitlari yaxshi emasligi, maoshi pastligi, bir xodimga deyarli 8 nafar odam to'g'ri kelishi bilan bog'liq ish yuklamasi, ijtimoiy xodimlar xizmati bilan yordamga muhtoj bo'lganlar past darajada qamrab olinganida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, keksalarni parvarishlash tizimida yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarga urg'u beriladi. Bunday kamchilik – farzandlari bor bo'lib, parvarishga muhtoj bo'lgan keksalar. Asosan ayollardan tashkil topgan kam ta'minlangan oilalardan bo'lgan vasiylar haq to'lanadigan ishni parvarishlash bilan birga olib borish muammosi bilan to'qnash keladi. Tegishli darajadagi parvarishlashni ta'minlash uchun dori-darmon, taglik, oziq-ovqat mahsulotlari, keksalarni poliklinikalarga tashish va ularga hamrohlik qilish uchun moliyalashtirish manbai kerak bo'lib, vasiylar o'zining bor vaqtini parvarishlashga sarflab, haq to'lanadigan ishdan voz kechgan holda doim keksalarning yonida bo'lishga majbur.

Mamlakatda aholining keksalarni parvarishlashga bo'lgan ehtiyojlarini o'rganish bo'yicha milliy darajadagi so'rov o'tkazilmagan.

3. Parvarishlash tizimini rivojlantirish sohasidagi xalqaro tajriba

2015–yilda 2,1 mlrd nafar odam parvarishga muhtoj bo‘lgan bo‘lsa, (shundan 0,8 mlrd – 6 yoshdan kichik va 0,2 mlrd nafari – keksa yoshdagi odamlar), 2030–yilga kelib, talab, taxminlarga ko‘ra, 2,3 mlrd odamga yetib, bu 100 mln nafar keksa yoshdagi odamlar va 100 mln nafar 6 dan 14 yoshgacha bo‘lgan bolalar qo‘shilishi hisobiga yuz beradi (*XMT, 2018–yil*). Dunyo bo‘yicha ijtimoiy ta‘minotga ketadigan davlat xarajatlarining o‘rtacha ko‘rsatkichi YAIMning 12,9 foiziga teng bo‘lib, Yevropada bu ko‘rsatkich YAIMning 17,4 foizigacha yetadi (*XMT, 2021–yil*); shundan 7,7 foizi mehnat yoshidagi aholi uchun mo‘ljallangan nafaqalarga ketsa, 10,7 foizi yosh bo‘yicha pensiya to‘lovlariga va eng kichik ko‘rsatkich – 1,5 foiz bolalar nafaqalariga ketadi (*XMT, 2021 yil*). Mazkur bo‘limda

asosiy urg'u parvarishlash xizmatlarini ko'rsatayotgan va parvarishlashga muhtoj bo'lgan shaxslar uchun qulay sharoitlar yaratish masalalarini hal qilishda to'plangan xalqaro tajribaga qaratiladi. Bunga parvarishlovchi shaxslarning haq to'lanadigan va to'lanmaydigan mehnatini parvarishlash xizmatlarini institutsiyalashtirish orqali muvozanatlashtirish, haq to'lanmaydigan parvarish bilan bog'liq vazifalarni oila a'zolari orasida teng taqsimlash, ularning mehnat bozorida imkoniyatlarini kengaytirish, mazkur sohadagi huquqiy va institutsional mexanizmlarni yaratish orqali erishiladi (*Ilkharacan & et al, 2015-yil*).

Meurs dunyoda parvarishni ta'minlash bo'yicha muvaffaqiyat qozongan quyidagi siyosiy dastur va strategiyalarni alohida ta'kidlaydi:

	Parvarishlash xizmatlarining asosiy turi	Moliyalashtirish manbai
Shvetsiya	Uydan tashqaridagi haq to'lanadigan Osh	Davlat
Germaniya	Uydagi haq to'lanadigan parvarish	Davlat
AQSH	Uyda yoki undan tashqaridagi haq to'lanadigan oilaviy bo'lmagan parvarish	Bozor

Manba: Meurs, 2022 yil

Maqsadimiz – haq to'lanmaydigan parvarishning notekis taqsiXMTi natijasi bo'lgan yuqori ijtimoiy xarajatlarsiz sifatli parvarish xizmatlarini ko'rsatishga xizmat qiladigan ilg'or amaliyotlar, modellar va siyosiy dasturlarni topish.

3.1 Bolalarni parvarishlash sohasidagi xalqaro tajriba

Bu borada xotin-qizlarning bolalarni parvarishlash sohasidagi sifatli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va ularning bandligini ta'minlash ko'pchilik mamlakatlar uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan masalaga aylandi.

Xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlariga ko'ra, oilaga yo'naltirilgan siyosat reytingida Shvetsiya, Norvegiya va Islandiya birinchi uchta o'rinni egallaydi (*Chzhen & et al, 2019-yil*).

Gender masalalarini o'rganuvchi iqtisodchilar parvarish sohasidagi samarali strategiyalar parvarish xizmatlari infratuzilmasini yaxshilashga qaratilib, ulardan barcha foydalanishi uchun imkoniyat yaratish va parvarish hamda iqtisodiyotning turdosh tarmoqlarida yangi ish o'rinlari yaratilishi ta'minlashi lozimligini taklif qilishdi. Parvarish, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga investitsiyalar hajmini ko'paytirish ham muhimlikda bundan kam bo'lmagan yo'nalishlar hisoblanadi (*Ilkharacan, 2013-yil*).

Hisob-kitoblarga ko'ra, dunyoda yangi tug'ilgan chaqaloqlari bo'lgan onalarning atigi 83,6 foizi onalikni himoya qilish dasturlaridan foydalanish imkoniyatiga ega (*XMT, 2021-yil*).

Bolalarni parvarishlash sohasini takomillashtirishdagi eng muhim omillardan biri – parvarishlashni amalga oshiruvchi shaxslarga yordam bo‘ladigan bolani parvarishlash bo‘yicha ta‘til yoki dekret ta‘tili hisoblanadi. Bundan tashqari, parvarishlash uchun asosiy mas‘uliyat ayollarning zimmasiga tushishini inobatga olgan holda, erkaklar ham parvarishlash uchun ta‘til olish imkoniyati bor bo‘lsa, ayollarning yelkasiga tushadigan yuk birmuncha yengillaydi.

Islandiya

Islandiyada bola parvarishlash bilan bog‘liq moslashuvchan va samarali ta‘tillar tizimi amal qiladi. Islandiyaning homiladorlik va tug‘ish/ota bo‘lish bilan bog‘liq ta‘til va bolani parvarishlash bilan bog‘liq ta‘til **farzand ikkala ota-onaning g‘amxo‘rligini his qilishini ta‘minlash va ota-onaga ish bilan oilaviy hayotni teng olib borish imkoniyatini taqdim etishga qaratilgan**. Islandiya 1980–yilda ayollarga bola parvarishlash uchun 3 oylik ta‘til taqdim etish huquqini taqdim etgan bo‘lib, oradan sakkiz yil o‘tgach erkaklar ham o‘xshash huquqlarga ega bo‘ldi (*Bjorn Thor Arnarson & Aparna Mitra, 2008–yil*). 2021–yil yanvar oyida Islandiya ota-ona ta‘tili tizimini ikkala ota-ona uchun birgalikda 10 oydan 12 oygacha kengaytirdi. Ota-ona ta‘til muddatini bir-birining o‘rtasida teng taqsimlashi mumkin. Agar to‘liq ish kuni davomida ishlasa, har bir ota-ona 6 oylik ta‘til va o‘z daromadining **80 foizini** olish huquqiga ega.

Finlyandiya

Finlyandiyada bolani parvarishlash bilan bog‘liq ta‘til borasida moslashuvchan siyosat amal qiladi. 2021–yildan boshlab Finlyandiyada ota-onaning jinsi va ular bolaning biologik ota-onasi yoki yo‘qligidan qat‘i nazar, ikkala ota-onaga ham bolani parvarishlash uchun ta‘til beriladi. Onalar homiladorlik va tug‘ish nafaqasini homiladorlik paytida yoki onalik paketi ko‘rinishida yoki 170 yevro miqdoridagi soliqqa tortilmaydigan bir martali summa ko‘rinishida (2023–yil holatiga ko‘ra) oladi. Homiladorlik va tug‘ish ta‘tili tug‘ruqning taxminiy sanasidan ko‘pi bilan 50 va eng kamida 30 ish kuni oldin boshlanadi. Finlyandiya Ijtimoiy sug‘urta muassasasi (KELA) homiladorlik va tug‘ish nafaqasini 105 ish kuni ichida to‘lab beradi. Farzand tug‘ilgach otalar bolani parvarishlash bilan bog‘liq ta‘tilni ko‘pi bilan 54 kunlik muddatga olishi mumkin. Shundan ko‘pi bilan

18 ish kuni, ya‘ni taxminan uch hafta davomida ota bilan ona uyda birga bo‘lishi mumkin. Bolani parvarishlash bilan bog‘liq ta‘til paytida KELA otalik nafaqasini to‘laydi (ec.europa.eu, 2023 yil avgustida baholandi).

Finlyandiyada bolalarni parvarishlash bilan shug‘ullanadigan tashkilotlarning davlat tomonidan keng ko‘lamda qo‘llab-quvvatlanishi natijasida ota-onalar dekret ta‘tilidan ishga qaytish vaqtini tanlashda birmuncha erkinlikka ega bo‘ladi (*Saxonberg, 2009–yil*).

Bolani parvarishlash sohasidagi xizmatlar sifatini ta‘minlashning muhim vositasi – **xizmatlarni litsenziyalash va ularning milliy standartlarga mos kelishini nazorat qilib**

borish. litsenziyalash AQSH, Kanada va Yangi Zelandiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining faoliyat yuritishi uchun majburiy shart hisoblanadi. Buyuk Britaniya, Germaniya, Lyuksemburg va Belgiya bolalarni uyda parvarishlash xizmatlariga litsenziya joriy etgan (*IHTT, 2015-yil*).

Emipirk natijalar shuni ko'rsatadiki **bolalarni parvarishlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari va to'liq bo'lmagan ish kunidagi ish joyini saqlab qolish bilan bir qatorda tug'ilish o'sishining ehtimolini ham oshiradi** (*Del Boca, 2008-yil*).

Skandinaviya mamlakatlari

Skandinaviya mamlakatlari **haq to'lanmaydigan mehnat bilan haq to'lanadigan bandlikni muvaffaqiyatli tarzda o'zaro bog'lash** uchun sharoit yaratishga qaratilgan siyosatni ilgari surishda o'rnak bo'lib xizmat qiladi. Bunda parvarishlash bo'yicha arzon va yuqori sifatli xizmatlar, bolalarni parvarishlar xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlarning keng tarmog'i, bolani parvarishlash bo'yicha ta'tilning uzoq muddati, bolalarni parvarishlash uchun subsidiyalar va ishning moslashuvchan jadvali taklif etiladi. Bunday yondashuvda ayollar o'zining xizmat va uy vazifalarini samarali bajarishi uchun qulay sharoit yaratilib, bolalarni parvarishlashning munosib darajasi ta'minlanadi (*Sevil, 2014-yil*). Shvetsiyaning bolalarni parvarishlash modeli, shuningdek, yosh oilalarning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, uy-joy uy uchun subsidiyalar ajratilishi, yosh oilalarga soliq imtiyozlari berilishi, bandlik uchun qulay sharoitlar yaratilishi va boshqa imkoniyatlar uchun yuqori qadrlanadi.

Fransiya

Fransiyadagi bola parvarishlash rejimi ham ayollarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilib, mehnat bozoridagi gender tengsizlikni qisqartirib, **bolalarni parvarishlash bo'yicha subsidiyalangan xizmatlar ko'rsatilishi** va ota-onalarning zimmasiga bolani parvarishlash bilan bog'liq holda tushadigan yukni kamaytiradi. Bola uch oyga to'lishi bilan ota-onalar bolalarini yoki davlat, yoki xususiy bog'chalarga berishi mumkin. Bu homiladorlik va farzand tug'ilishi bilan bog'liq ta'til tugashi muddatlariga mos keladi. Fransiyadagi bolalar bog'chalari mahalliy va hududiy davlat organlari tomonidan moliyalashtirilish bilan birga, ota-onalardan to'lovlar ham olinadi. Fransiyada davlat va xususiy maktabgacha tarbiya muassasalaridan tashqari, professional sertifikatlangan enagalar tizimi ham tarqalgan. Sertifikat 120 soatlik trening kursi va muayyan mintaqada ishlash uchun ruxsatnoma olinganidan so'ng beriladi. Mazkur sertifikat olinganidan so'ng enagalar o'z uyida 3-4 nafar bolani qabul qilishi mumkin bo'ladi. (*Dimitrijevic, 2023-yil*)

Turkiya

Oxirgi paytlarda **Turkiya uyda yosh bolalarni parvarishlayotgan ayollarning mehnatini rasmiylashtirish** bo'yicha jiddiy qadamlarni qo'ya boshladi. Shu maqsadda 2019-yilda Turkiya ijtimoiy ta'minot tashkiloti tomonidan EDU-CARE va INST-CARE dasturlari ishga tushirildi. Mazkur dasturlar doirasida moliyaviy ko'mak, tashkiliy tuzilmani yaxshilash, huquq nomalariga rioya qilish bo'yicha tadbirlar ko'zda tutilgan (*MASO, 2022-yil*).

Qozog'iston

Qozog'iston qonunchiligiga ko'ra, ota, ham ona ham bola 3 yoshga to'lguniga qadar bolani parvarishlash uchun haq to'lanmaydigan ta'til olish imkoniyatiga ega bo'lib, bu vaqt mehnat stajiga qo'shiladi (*Mehnat kodeksi kodeks, 2015-yil*). 2023-yildan boshlab, bolani tarbiyalash uchun taqdim etiladigan haq to'lanadigan ta'til 1,5 yilga uzaytirildi (Ijtimoiy kodeks, 2023-yil). Ayollar uchun homiladorlik va tug'ish ta'tili 126 kun bo'lib, farzand tug'ilishi munosabati bilan barcha ayollar bir martali davlat nafaqasini oladi (*Ijtimoiy kodeks, 2023-yil*). Birov nafaqa va to'lovlar miqdori oilalarning bola parvarishi bilan bog'liq asosiy ehtiyojlarini qoplash uchun yetarli emas. Hozirgi kunda Qozog'istonda bolalarni uyda parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchi ijtimoiy xodimlar **"ijtimoiy enagalar instituti"**ni rivojlantirish bo'yicha choralar ko'rilayotgan bo'lib, bundan maqsad – ijtimoiy zaif qatlamlardan bo'lgan uyda parvarishlar xizmatlarini taqdim etuvchi ayollarni qo'llab-quvvatlash (*Metodik tavsiyalar, 2020-yil*).

Parvarish bilan shug'ullanayotgan shaxslarning ish beruvchi tomonidan qo'llab-quvvatlanishi

Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, **bolani parvarishlash ish beruvchi tomonidan qo'llab-quvvatlanganda**, , ishga kelmaslik holatlari kamayib, bolani parvarishlash siyosati kadrlar qo'nimsizligi va kechikishlarning kamayishiga xizmat qiladi. (*Glass & Estes, 1997-yil; Seyler et al., 1995-yil; Ransom & Burud, 1989-yil*) bolani parvarishlash ish beruvchi tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan siyosatni ish unumdorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillar qatoriga qo'shadi.

Ko'plab g'arb mamlakatlarida kam ta'minlangan va notinch oilalardan bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash tizimi tarqalgan. 2014-yildan buyon Shotlandiyada notinch oilalardan bo'lgan 2-4 yoshli bolalarni yiliga 600 soat davomida bepul parvarishlash tizimi joriy etilgan. Niderlandiyada kichik yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan maqsadli dasturlar amalga oshirilmoqda. Norvegiyada ham, shu jumladan, bog'chalar to'lovini kamaytirishni ko'zda tutadigan bir qator imtiyozlar kiritilgan bo'lib, bunda yuqori chegara oila daromadining 6 foizi miqdorida o'rnatilgan (*IHTT, 2019-yil*). Fransiyaning Oilaviy nafaqalar milliy fondi «Birth pathway» deb nomlangan elektron platformani ishlab chiqargan bo'lib, unda ayollar homiladorlik payti va bola 3 yoshga to'lguniga qadar foydalanishi mumkin bo'lgan xizmatlar to'g'risidagi ma'lumotlar jamlangan. Mazkur veb-sayt nafaqalar, sug'urta, ishga joylashish va boshqa masalalar uchun mas'ul bo'lgan barcha ijtimoiy himoya tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, bu ayollar xizmatlardan foydalanishini sezilarli darajada oshiradi (*MASO, 2022-yil*).

Shunday qilib, parvarishlash xizmatlarining institutsiyalashtirishni kengaytirishga qaratilgan choralar, ikkala ota-onaga ham bolani parvarishlash uchun ta'til berish, ishning moslashuvchan jadvali, nafaqalar va bolalarni uyda parvarishlayotgan shaxslar uchun mo'ljallangan boshqa turdagi yordam haq to'lanmaydigan va oilada parvarishlar bilan bog'liq ishlarning teng taqsimlanishiga xizmat qilib, ayollarning munosib bandlikdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

3.2 Keksalarni parvarishlash sohasidagi xalqaro tajriba

Aholi sonining o'sishi bilan jamiyat qarishi bilan bog'liq jarayonlar butun dunyoda keksalarni parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabning ortishiga olib kelmoqda.

Uzoq muddatli parvarishlashni moliyalashtirish mamlakatga qarab farqlanadi. Skandinaviya mamlakatlari, xususan, Daniya, Norvegiya va Shvetsiya YAIMning 3,5 foizini uzoq muddatli parvarishga yo'naltirsa, Vengriya, Latviya va Polshada bu ko'rsatkich YAIMning 0,5 foiziga teng (*IHTT, 2020-yil*).

Amaliy misol Buyuk Britaniya

Buyuk Britaniyaning Terrok shaharchasida jismoniy imkoniyatlari cheklangan odamlar uchun xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan Thurrock Lifestyle Solutions 2013-yildan buyon parvarish bilan shug'ullanadigan korxonada va tashkilotlarni boshqarish sohasida noyob bir innovatsiyani joriy etdi. Jumladan, kompaniya davlat hisobidan tibbiy yordam ko'rsatiladigan tashkilotlardagi rahbar lavozimlarga jismoniy imkoniyatlari cheklangan odamlarni tayinladi. Mustaqil maslahat guruhining yordamida bu rahbarlar tashkilotning resurslaridan samarali foydalanish yo'nalishlarini belgilaydi, boshqaruv jamoasining tashkilot natijalari uchun hisobdorligini ta'minlaydi va aksiyadorlar manfaatlarini himoya qiladi (*Ben Collins, Social enterprises in health and care, 2020-yil*).

Angliyada keksalarni uyda parvarishlashning "Home Care" deb nomlangan samarali tizimi amal qiladi. "Home Care" – bu 12 383 ta provayder, yiliga 3 million tashrif va 59 408 ta uy sharoitida parvarishlash sharhlari bilan Buyuk Britaniyaning uy sharoitida parvarishlash bo'yicha yetakchi veb-sayti. (*homecare.co.uk, 2023-yil kirildi*).

Umumiy farovonlik davlatlari hisoblangan **Skandinaviya mamlakatlari** keksalarni parvarishlashning eng samarali tizimlariga ega.

Shvetsiyada keksalarni parvarishlash munitsipal soliqlar va davlat subsidiyalari hisobidan moliyalashtiriladi. Hozirgi kunda Shvetsiya YAIMning 11 foizi sog'liqni saqlash sohasi uchun sarflanib, 1000 nafar odamga 4,1 nafar shifokor to'g'ri keladi. 65 yoshdan katta aholining 19 foizi ijtimoiy xizmatlardan, 60 foizi esa uyda ko'rsatiladigan parvarishdan foydalanadi. Bu sohada mamlakatda, asosan davlat xizmatlari ustunlikka ega bo'lib, xususiy sektor ishtiroki yuqori darajada emas. Xarajatlarning aksariyati mahalliy yoki umumdavlat soliqlari orqali qoplanadi (*Asadzadeh & et al, 2022-yil*). Shvetsiyada ijtimoiy yordam olish huquqi Shvetsiya hududida istiqomat qilayotgan, kam ta'minlangan va o'zini boshqa usullarda ta'minlay olmaydigan har qanday shaxsga beriladi. Mamlakat qonunchiligiga ko'ra, ota-ona balog'at yoshiga yetgan farzandlarini, farzandlar esa ota-onani ta'minlashga majbur emas (*XMT, 2004-yil*). **Shvetsiyada xizmatlar sifati va moliyalashtirish hajmlari ustidan**

samarali nazorat tizimi o'rnatilgan. Ijtimoiy yordam nafaqalarini to'lashni moliyalashtiruvchi mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari huzuridagi Ijtimoiy ta'minot byurosi Sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot milliy kengashi va mintaqaviy darajadagi davlat tuzilmalari tomonidan nazorat qilinadi. **Ijtimoiy yordam me'yorlari hukumat tomonidan yordam oluvchilarning kundalik xarajatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilib, uy-joy va boshqa ehtiyojlar uchun zarur bo'lgan xarajatlar uy xo'jaligining kattaligi va tuzilmasiga qarab ko'rib chiqiladi** (uy xo'jaligi a'zolarining soni, band/ishsiz, bolalar/keksalar soni va hokazo) (XMT, 2004-yil).

Uzoq muddatli parvarishlashning dunyoda eng universal tizimiga ega bo'lgan **Daniyaning** tajribasi qiziq. Daniya keng ijtimoiy huquqlarni taklif qilib, xususiy formal ijtimoiy ta'minot rolini marginallashtiradi (*Henau & et al, 2016-yil*). Bu mamlakatdagi uzoq muddatli parvarish – parvarishga muhtoj bo'lgan shaxslarning turmush sifatini yaxshilash va ularning o'ziga-o'zi g'amxo'rlik qilish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan. 2016-yil ma'lumotlariga ko'ra, uzoq muddatli parvarish doirasida uyda yordam olayotgan keksalar ulushi 13,1 foizni tashkil etib, 8,4 foizining uyiga profilaktik tashriflar amalga oshirilgan, 7,2 foizi qariyalar uyida yashagan va 1 foizi reabilitatsiya kurslarini o'tgan. Uzoq muddatli parvarish mahalliy soliqlar hisobidan moliyalashtirilib, mahalliy kengashlar tomonidan bepul taqdim etiladi (*ESPN, 2018; Henau & et al, 2016-yil*), undan istagan odam kafolatlangan tarzda foydalanishi mumkin. Daniya norasmiy parvarishlash bo'yicha Yevropa mamlakatlari orasida eng past ko'rsatkichlarga ega bo'lib, norasmiy parvarishlash bilan band bo'lgan shaxslar yaxshigina yordam olib, yo'qotilgan ish haqining kompensatsiyasi sifatida parvarishlash nafaqasini olish huquqiga ega (*IHTT, 2011-yil*). Hukumat keksalarni uyda parvarishlashga tobora ko'proq afzallik berib, internat sharoitidagi parvarishlash o'rniga ularning uyda bo'lish muddatini uzaytirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, masalaning ma'naviy jihati va keksalarning uyda qolishni afzal ko'rish bilan bir qatorda, masalaning iqtisodiy foydasi ham bor, negaki uyda parvarishlash xarajatlari davlatga internat sharoitidagi parvarishlashdan ko'ra arzonroqqa tushadi (*Johnson & et al, 2018-yil; Chappell & et al, 2004-yil*). Uyda parvarishlash davlat tomonidan bepul ko'rsatiladi. Keksalarga to'lanadigan bazaviy pensiya oyiga 1000 yevro atrofida bo'lib, qo'shimcha nafaqa va qo'shimcha to'lovlarni inobatga olgan holda yakuniy miqdor 2400 yevro atrofida bo'ladi. Daniyalik pensionerlar oladigan pensiyasi miqdori dunyoda eng yuqorilaridan biri. Bundan tashqari, keksalarni parvarishlaydigan shaxslarga parvarishlash nafaqasi to'lanadi (*enpf.kz, 2023; Henau & et al, 2016-yil*).

AQSHdagi sog'liqni saqlash tizimi, asosan, xususiy bo'lib, odamlar kelajakda uzoq muddatli parvarishlash xarajatlari qoplanishini nazarda tutadigan sug'urta uchun to'laydi. Medicaid dasturi kam ta'minlangan aholi qatlamining tibbiy xarajatlarini qoplab, qariyalar uyidagi parvarish xarajatlarining yarmidan ko'pi ham shu dastur orqali qoplanadi. Acorn Stairlifts so'rovi natijalariga ko'ra, keksalar norasmiy yoki oilaviy parvarishlashga afzallik berib, so'rovda ishtirok etgan keksalarning 90 foizi qariganda uyda bo'lishni istashini ma'lum qilgan (*Acorn, 2020-yil*).

Yaponiya, Fransiya va Isroil dagi uzoq muddatli parvarishlashning muhim o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki, bu mamlakatlarda qariyalar uylari ijtimoiy sohaga emas, balki sog'liqni saqlash sohasiga qarashli. Mazkur amaliyot samarali bo'lib, keksa yoshdagilarning aksariyati parvarishdan tashqari tibbiy nazoratga ham muhtoj. (*Selezneva & et al, 2022-yil*).

Kanada da uzoq muddatli parvarishlash va keksalarni uyda parvarishlash bo'yicha rivojlangan davlat dasturlari bor. 2021-yil holatiga ko'ra va Kanada tibbiy ma'luXMTlar instituti ma'luXMTlariga ko'ra, mamlakatda 2076 ta qariyalar uyi bor bo'lib, shulardan 46 foizi davlat, 54 foizi xususiy, 29 foizi – xususiy-tijoriy va 2 foizi xususiy. Bu – xususiy sektor uzoq muddatli parvarish tizimida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanidan dalolat beradi. (*"Long-term care homes in Canada: How many and who owns them?" 2021 yil*). Kanadada uyda parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talab yuqori bo'lib, ular institutsional xizmatlardan ko'ra ancha arzon. Uyda parvarishlashga afzallik berishdagi muhim argumentlardan biri shuki, bu orqali keksalar o'z mustaqilligini saqlab qoladi, davlat esa uzoq muddatli parvarishni tashkillashtirish bilan bog'liq xarajat yukidan xalos bo'ladi (*Johnson & et al, 2018 yil*); (*Chappell & et al, 2004 yil*).

Italiya dagi uzoq muddatli parvarish tizimi boshqa g'arb mamlakatlar tizimidan farq qilib, ularga qaraganda pastroq darajada rivojlangan. Italiyaliklarning 2 foizdan kamrog'igina qariyalar uylari xizmatlaridan foydalanadi. Xuddi Markaziy Osiyo mamlakatlariida bo'lgani kabi, keksa qarindoshlarga g'amxo'rlik qilish Italiyada oilaning majburiyati hisoblanadi, uzoq muddatli rasmiy parvarish esa oilasi yo'q bo'lgan shaxslarga ko'rsatiladi (*Henau & et al, 2016 yil*).

Avstriya va Chexiya da vasiylik vazifalarini bajarayotgan oila a'zolari ijtimoiy nafaqalardan foydalanishi mumkin (*Genet, 2012 yil*).

AQSH va Yaponiya ning keksalarni parvarishlash bo'yicha kunduzgi markazlarni tuzish borasidagi tajribasi diqqatga sazovor. Bunday markazlarda turli madaniy-ommaviy tadbirlar o'tkazilib, kerakli parvarishlash xizmatlari ko'rsatilishi bilan bir qatorda tengqurlar bilan muloqot qilish imkoniyati taqdim etiladi. Bunday markazlarda doimiy yashash nazarda tutilmaydi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida qariyalar uylariga bo'lgan munosabatdan kelib chiqqan holda, parvarishning mazkur shakli ushbu mamlakatlar uchun eng maqbul bo'lib, keksalarga kerakli parvarishlash va muloqot imkoniyatlari taqdim etiladi.

Yaponiyada xususiy geriatriya markazlari 2000-yildan tashkil etila boshlagan. Aynan shu paytda mamlakatda uzoq muddatli parvarishlashni sug'urtalash ham yo'lga qo'yilgan. Kelajakda uy yoki internat sharoitida uzoq muddatli parvarishlash xarajatlarini qoplash imkoniyatini beradigan uzoq muddatli parvarishlashni ijtimoiy sug'urtalash, shuningdek, Germaniya, Niderlandiya, Lyuksemburg va Koreda ham joriy etilgan (*Cylus, 2021-yil*). **Uzoq muddatli parvarishni sug'urtalash keksalikdagi daromadlar barqarorligini ta'minlaydi.**

Rivojlangan mamlakatlarda parvarishga muhtoj bo'lganlarni parvarish bilan ta'minlash muammosi parvarish bilan ta'minlaydigan shaxslarni, shu jumladan, uyda norasmiy parvarish bilan shug'ullanadiganlarni qo'llab-quvvatlash muammosi bilan bir vaqtda hal qilinadi. Finlyandiyada **parvarishlovchi shaxslar uchun vaucher shaklidagi** pul nafaqalari joriy etilgan bo'lsa, Irlandiyada – bu uyda parvarishlar bo'yicha grantlar, Angliyada – pul shaklidagi to'g'ridan-to'g'ri to'lovlar, Niderlandiyada – shaxsiy byudjetlar. Parvarishlovchi shaxslarni qo'llab-quvvatlash ularning turmush sifatini ta'minlash borasidagi davlat siyosatining muhim vositasi hisoblanadi (*Bouget & et al, 2016-yil; Glending & et al, 2009-yil; Jones & et al, 2014-yil*). Yaqin odamini parvarishlash zaruriyati tufayli ishsiz qolganlar uchun bu nafaqalar, ko'pincha, oilaning asosiy daromad manbaiga aylanadi (*Marczak & et al, 2017-yil*). Shunisi ayonki, "parvarishlash bo'yicha nafaqalar miqdori qanchalik yuqori bo'lsa, parvarishlash, ayniqsa, kam ta'minlangan shaxslar uchun, ko'rsatilishining ehtimoli ham shunchalik yuqori bo'ladi" (*Bouget & et al, 2016-yil; Skira, 2015-yil*).

Ko'plab rivojlangan mamlakatlar hukumatlari **haq to'lanmaydigan parvarishni haq to'lanadigan bandlik bilan** birlashtirish uchun sharoit yaratishga intilayotgan bo'lib, buning uchun ishning moslashuvchan jadvalini joriy etish, asosiy haq to'lanadigan ishda band bo'lgan ishchilar uchun haq to'lanadigan yoki to'lanmaydigan ta'tillarni berish kabi choralar qo'llanmoqda (*XMT 2018-yil; (Marczak & et al, 2017-yil), (Courtin & et al, 2017-yil)*).

Yaponiyada parvarish bilan band bo'lganlarga 93 kunlik **haq to'lanmaydigan uzoq muddatli ta'til** olish imkoniyati taqdim etilib, parvarishlash samarali bo'lishi uchun mazkur muddatdan uni uchga bo'lgan holda foydalanish mumkinligi nazarda tutiladi. Shuningdek, parvarish bilan shug'ullanayotgan shaxs parvarishning butun muddati davomida moslashuvchan ish jadvaliga ega bo'lishi va ish vaqtidan tashqarida ishlashdan ozod qilinishi mumkin. Tadqiqotlarga ko'ra, odamlarni ishchi kuchi tarkibida ushlab qolish uchun qisqa muddatli parvarishda uzoq muddatli ta'til va ish soatlarini qisqartirish samara beradi. Uzoq muddatli parvarishda esa moslashuvchan ish jadvalini taqdim etish maqsadga muvofiq (*Ikeda, 2017-yil, (Cylus & et al, 2021-yil)*).

Norasmiy bandlik keng tarqalgani natijasida pensiya badallarining yo'qligi kelajakda davlatning ijtimoiy ta'minot tizimi va bazaviy umumiy pensiya tizimiga jiddiy yuk bo'lib tushadi. Bu borada **Monako** muammoni quyidagicha hal qildi: 2020-yildan boshlab o'zini-o'zi band qilganlar oilaviy nafaqa olish huquqida yollanma ishchilar bilan tenglashtirildi (*Monaco, SSF, 2020-yil*).

Maltada 2014-yildan buyon «Making work pay» dasturi amal qilib, uning doirasida xususiy sektordagi ish beruvchilar yordamida norasmiy mehnat qilayotgan o'qitilib, rasmiy ish bilan ta'minlanmoqda. Bu kabi dasturlar bandlik darajasining oshishi, kambag'allik darajasining pasayishi, nafaqalarga bog'liq bo'lib qolgan shaxslar sonining kamayishiga xizmat qiladi (*MASO, 2022-yil*).

Niderlandiya, Norvegiya, Sloveniya va Shvetsiya kabi mamlakatlarda **norasmiy vasiylarning vazifalari, mas'uliyati va ish tartibini belgilash va tartibga solish maqsadida rasmiy shartnomalar tuzilishi** joriy etilgan. Ammo, mavjud ma'lumotlarga ko'ra, parvarishlashda rasmiy band bo'lganlarning daromadi norasmiy sektor ishchilarinikiga qaraganda yuqoriroq (*Genet, 2012-yil*).

Keksalarni parvarishlash xizmatlarining kattagina qismi hozirgi kunda professional bo'lmaganlar tomonidan ko'rsatilmogda. Elik ikki million nafar yevropalik hozirgi kunda keksalarni parvarishlash xizmatlarini bepul va, ko'pincha, haq to'lanadigan ishga ega bo'lish imkoniyatisiz ko'rsatib kelmogda. Haq to'lanmaydigan parvarishlashning 90 foizi hozirgi kunda xotin-qizlar tomonidan ko'rsatilmogda. Parvarishga muhtoj bo'lgan yevropaliklarning yarmidan kamrog'i to'laqonli parvarishlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Yoshi 75 dan yuqori bo'lgan qariyalarning 90 foizi parvarishga muhtoj bo'lib, ularning atigi 42 foizi tegishli yordam bilan ta'minlangan (*Ursula von der Leyen, 2022-yil*).

Parvarishlash sohasida professional xodimlar yetishmayotgan bir sharoitda tegishli malakaga ega bo'lmagan parvarishlash sohasi xodimlari Daniya, Buyuk Britaniya, Irlandiya va Italiyada rag'bat sifatida muayyan qo'shimcha to'lovlarni oladi (*Bornia et al., 2011 in MASO, 2022-yil*). **Parvarishlash sohasi xodimlarini tayyorlash va o'qitish va parvarishlash sohasidagi mehnatning rasmiylashtirilishi mazkur sohani takomillashtirish bilan bog'liq choralarning muhim ustuvor yo'nalishi hisoblanadi** (*Bornia et al., 2011-yil in MASO, 2022-yil*).

Uzoq muddatli parvarishning samarali bo'lishini ta'minlash maqsadida, Yevropa **mamlakatlari xizmat ko'rsatish sifatini nazorat qilish tizimini joriy etib, u hukumatdan mustaqil bo'lgan tashkilot** tomonidan milliy yoki mintaqaviy darajada amalga oshiriladi. Masalan, Lyuksemburgda bu vazifani Uzoq muddatli parvarishni baholash va monitoring qilish davlat boshqarmasi bajaradi, Portugaliyada esa –Uzoq muddatli parvarish bo'yicha milliy tarmoq (*Ces & Coster, 2019-yil*).

Germaniyada davlat va xususiy sug'urta fondlari **uzoq muddatli parvarish xizmatlarining sifat standartlariga mos kelishini tekshirib, uning natijalari jamoatchilik uchun ochiq bo'lishi shart** (*Ces & Coster, 2019-yil*). Deyarli barcha mamlakatlarda parvarish xizmatlarini ko'rsatadigan tashkilotlar akkreditatsiyadan o'tishi shart. Parvarish xizmatlarini ko'rsatadigan tashkilotlar/kompaniyalarni akkreditatsiyadan o'tkazish ko'rsatilayotgan xizmatlar, xodimlar malakasi, infratuzilma, tashkilot strategiyasi va hokazolarni baholashning samarali vositasi hisoblanadi. Uyda ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini baholash uchun xizmatlardan foydalanuvchilar va ularning yaqinlari tomonidan bildirilgan fikrlar inobatga olinadi (*Ces & Coster, 2019-yil*). **Mazkur sifatni baholash vositalari ham davlat, ham xususiy xizmatlarga nisbatan amal qiladi.**

Aksariyat mamlakatlarda **parvarishlash sohasidagi qondirilmagan ehtiyojlar to'g'risidagi ma'lumotlar tizimli ravishda to'planmaydi** (*Genet, 2012-yil*).

Shunday qilib, butun dunyoda keksalarni uzoq muddatli parvarishlashga bo'lgan ehtiyoj o'sib bormoqda. Bunda keksalarni uyda parvarishlashga tobora ko'proq afzallik berilayotgan bo'lib, bu, avvalo, jamiyatning dunyoqarashi, keksalarning uyda qolish istagi va uyda parvarishlash davlat uchun maxsus muassasalarda, jumladan, internat va pensionlarda parvarishlashdan ko'ra arzonroq tushishi kabi omillar bilan bog'liq. Biroq **uyda parvarishlash vazifalarini bajarayotgan shaxslar davlat tomonidan yetarli darajada qo'llab-quvvatlanmasligi, xizmat ko'rsatuvchilarning mehnat yuklamasini oshirib**, ularning munosib bandlikdan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi, pensiya omonatlarini yo'qqa chiqaradi/qisqartiradi. Ayollar uyda parvarishlash bilan bog'liq haq to'lanadigan va to'lanmaydigan vazifalarning asosiy bajaruvchilari bo'lib qolmoqda.

Yevropa mintaqasi davlatlarida pensiya to'lovlarini ko'paytirish, keksalarni parvarishlash xizmatlarini qisman xususiy sektorga o'tkazish, keksalar faolligini rag'batlantirish va pensiya yoshini ko'tarish uchun turli usulblardan foydalanilmoqda (*MASO, 2022-yil*).

Rivojlangan Yevropa mamlakatlarida infratuzilma va uyda parvarishlash imkoniyatlari bor, hech bo'lmasa ayrim xizmat turlaridan foydalanish imkoniyati ta'minlanadigan moliyaviy asos yaratilgan (*Genet, 2012-yil*). Rivojlangan davlatlarda uyda parvarishlash vazifalarini (rasmiiy, norasmiiy, haq to'lanadigan va to'lanmaydigan) bajarayotgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning ko'plab vositalari joriy etilgan bo'lib, ular kundalik xarajatlar va munosib turmush darajasini ta'minlash asosida hisoblangan nafaqa va qo'shimcha to'lovlar, malakani oshirish, haq to'lanadigan va to'lanmaydigan ta'tillar, moslashuvchan ish jadvali va boshqa shakllarda taqdim etiladi.

Parvarishga bo'lgan talabning o'sishi va professional xodimlar yetishmasligini inobatga olib, norasmiiy band bo'lganlar soni ko'p bo'lgan ayrim mamlakatlar uchun **Avstriya, Kipr va Italiyaning norasmiiy parvarishni legallashtirish va rasmiylashtirish** borasidagi tajribasini qabul qilish maqsadga muvofiq bo'lardi (*Genet, 2012-yil*). Ushbu mamlakat hukumatlari dastlabki bosqichda mehnat sharoitlarini yaxshilash, parvarish sohasida norasmiiy band bo'lganlar uchun qo'shimcha to'lovlarni joriy etishi maqsadga muvofiq bo'lardi, negaki bu orqali byudjetning uzoq muddatli parvarish uchun ketadigan xarajatlarini qisqartirilardi. Quyidagi choralar parvarishga bo'lgan o'sib borayotgan talabni qondirish choralarining muhim qismiga aylanishi mumkin: parvarishlash xizmatlarini ko'rsatayotgan shaxslar yaqinlarini parvarish qilishni asosiy haq to'lanadigan ish bilan birga olib borishi uchun qulay sharoit yaratish; parvarish sohasining professional ishchilarini o'qitish va tayyorlash; ijtimoiy kapital o'sishiga xizmat qiladigan sog'lom qarish va keksalarning ijtimoiy integratsiyasini ilgari surish; shuningdek, ko'ngillilik madaniyatini rivojlantirish (*Genet, 2012-yil*).

Amaliy misol. Shvetsiya va Germaniyaning maktabgacha ta'lim tizimi sharhi

1970-yillardan boshlab, Shvetsiya joriy etilgan oila siyosati doirasida maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) ochib, buning natijasida mamlakatdagi 1 dan 5 gacha bo'lgan bolalarning 80 foizi qamrab olinadi.

Hukumat tomonidan avvalboshdan ota-onalik vazifalarini ish bilan birgalikda olib borish imkoniyatlarini yaxshilash vazifasi qo'yilgan edi. Ijtimoiy-iqtisodiy model rivojlanishi munosabati bilan mamlakatda bir qator sohalarda progressiv soliqqa solish "an'anasi" bor bo'lib, u MTT faoliyatida ham o'z aksini topdi. Xususan, MTTdagi xizmatlar narxi xizmat oluvchilarning daromadlariga bog'liq bo'lib, kam ta'minlangan oilalar bu xizmatlardan bepul foydalanishi mumkin bo'lgan bir paytda, daromadlari yuqori bo'lgan oilalar oyiga 135 yevrogacha to'lashi talab qilinishi mumkin va shu orqali balans mutanosibligi ta'minlanadi. Bu orqali ota-onalar mehnat sohasi va yoshidan qat'i nazar (masalan talaba ota-onalar) o'z farzandlarini MTTga berish imkoniyatiga ega bo'ladi (*Si, 2023-yil*).

Shvetsiyadagi bolalar bog'chalari munitsipal tashkilotlar hisoblanib, bolalar bir yoshdan qabul qilinib, keyinchalik bir yillik maktabgacha bo'lgan tayyorgarlik taqdim etiladi. Bolalarning bog'chada bo'lish vaqti tong soat 6 dan kech soat 7 gacha (*"Kichkintoylar uchun katta rejalar – Qvant," 2021-yil*). Shuningdek, mamlakat qadriyatlarini singdirish, bilimlarga intilish, umumiy asosiy bilimlar, jamoa tarkibida ishlash, atrofdagilarga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi yo'nalishlar qamrab olingan o'quv dasturining yuqori sifati bilan ham ajralib turadi. Yaqindan buyon mamlakatda maktabgacha ta'lim sohasida jins bo'yicha ajratishga yo'l qo'yilmaydigan dasturlar joriy etilib, bolaning jinsidan qat'i nazar bir xil ta'lim va ko'ngilochar tadbirlar dasturlari o'qitilmoqda.

MTTlar sifatiga ham yuqori talablar qo'yilib, jumladan, xodimlar oliy ma'lumotga ega bo'lishi, Ta'lim vazirligining litsenziasini olgan bo'lishi, yordamchi ishchilar (hamshira, oshpazlar) o'rta-maxsus ma'lumotga ega bo'lishi talab qilinadi. Aytish joizki, mamlakatdagi tarbiyachilar ulushida erkaklar 5 foizgachani tashkil etib, bu ancha yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Mahalliy korxonalar (ferma, sanatoriy, qo'riqxonalar) bilan kelishgan holda mashg'ulotlar vaqti-vaqti bilan tabiat qo'ynida o'tkaziladi (*"Kichkintoylar uchun katta rejalar – Qvant," 2021-yil*).

Germaniyada bog'chaga qatnash majburiy emas, ammo mamlakatda MTTlarning tanqisligi sezilmoqda. Mamlakatda, shuningdek, bog'cha uchun oila daromadlaridan kelib chiqqan holda to'lov qilishning moslashuvchan tizimi joriy etilgan bo'lib, buning ota-ona o'z farzandi muayyan bog'chaga borishi kerakligi isbotlangan taqdirda munitsipalitet ota-onaning daromadlari bilan bog'chani narxi o'rtasidagi isbotlangan farqni to'lab berishi mumkin. Shvetsiyadan farqli ravishda Germaniyadagi bog'chalarning aksariyati jismoniy shaxslar, metsenatlar, maxsus NNTlar va diniy tashkilotlarga tegishli (*Wedia, 2023-yil*).

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ta'lim dasturlari MTTning qaysi tashkilotga tegishli ekani va geografik joylashuvi tufayli farqlanishi mumkin, negaki Germaniya federatsiya maqomiga ega bo'lib, har bir viloyat o'z farqlariga ega.

Masalan, bolalar, asosan, ochiq havoda bo'lgan holda parvarish va bilim oladigan "o'rmon bog'chalari" bor; yoki bo'lmasa fermerlik bog'chalari bor bo'lib, ular qishloq xo'jalik obyektlarida mahalliy ishbilarmonlar tomonidan qo'shimcha korxonalar sifatida tuziladi va ularda bolalar erta yoshdanoq hayvon va o'simliklar bilan muomala qilishni o'rganadi. Germaniyada MTTdagi o'qishning oxirgi maktab-oldi yili hisoblanadi va mavjud kelishuvlardan kelib chiqqan holda, bolalarni maktab muhitiga moslashtirish maqsadida, mashg'ulotlar maktablarda o'tkazilishi mumkin (*"Kichkintoylar uchun katta rejalar – Qvant," 2021-yil*).

3.3 Parvarishlash xizmatlarining bozor iqtisodiyotiga asoslangan modellari: xalqaro tajriba

20-asrning 80-yillaridan boshlab, umr ko'rish o'rtacha davomiyligining uzayishi va aholining qarishi, G'arb mamlakatlarida xotin-qizlar iqtisodiy va siyosiy huquqlarining kengayishi barobarida, parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabning ortishiga olib keldi. Davlat institutlarining o'sayotgan talabni qondira olmasligi parvarish bo'yicha xususiy xizmatlar rivojlanishiga xizmat qildi. G'oya parvarish sohasida faoliyat yuritayotgan o'zaro raqobatchi tashkilotlarni ilgari surishdan iborat bo'lib, bozor qonunlariga ko'ra, sifatli xizmat ko'rsatayotgan va o'zgarayotgan talabga tez va moslashuvchan tarzda javob berayotgan o'yinchilargina faoliyatini davom ettira olishi kerak edi.

Rivojlangan mamlakatlarda xususiy xizmatlarni yaratish yaxshi yo'lga qo'yilgan infratuzilma va davlat tomonidan moliyalashtiriladigan mavjud parvarish xizmatlari hamda uchinchi tarmoq (notijorat tashkilotlari) tomonidan ko'rsatilayotgan notijoriy ijtimoiy xizmatlar tajribasiga asoslangan.

Iqtisodiy-ijtimoiy va demografik vaziyatdagi o'zgarishlardan kelib chiqqan holda, mamlakatlarning parvarishlash sohasidagi siyosati ham o'zgarib borgan. Bunda, xususan, keksalarni parvarishlash xizmatlari bilan to'liq qamrab olishdan, keng ko'lamda va eng muhtojlarga maqsadli yordam ko'rsatish tizimlarining joriy etilish holatlari kuzatilgan. Bu esa 90-yillar oxirlari va 2000-yillar boshlarida parvarishlash xizmatlari bilan qamrab olish darajasining pasayishiga olib keldi (*Kröger, & et al, 2019-yil; Kröger and Leinonen, 2012 yil; Szebehely and Meagher, 2018 yil*).

Parvarish sohasidagi choralar turli mamlakatlarda turli natijalarga olib kelmoqda. Masalan, **Finlyandiya**da shunday vaziyat yuzaga keldiki, keksalar parvarish xizmatlar-

idan foydalanish bo'yicha aniq huquqlarga ega emas, bu xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari esa, ko'proq, mahalliy siyosat va xususiy xizmat ko'rsatuvchilarga bog'liq. Finlyandiya ham davlat, ham xususiy tarzda ko'rsatiladigan parvarish xizmatlaridan foydalanish imkoniyati, odatda, qishloq joylardan ko'ra, shaharlarda ko'proq (Kröger, & et al, 2019-yil)).

Janubiy Koreyada tijoratlashtirish 2000-yillar boshlarida parvarishlash bo'yicha davlat institutsional xizmatlari cheklangan va rivojlanmagan va norasmiy parvarishlash xizmatlari ustun kelib turgan sharoitda boshlangan. 2008-yilga qadar Koreyada bevosita yoki bilvosita tarzda oila a'zolari tomonidan ko'rsatiladigan norasmiy parvarishlash ustun kelgan. Bundan tashqari, avvalboshdan mamlakatda parvarishlash bo'yicha xususiy xizmatlarni baholash tizimi ishlab chiqilmagan. **Bularning bari parvarishlash sohasidagi muammolarning keskinlashuvi, xizmatlar sifatining pastligi, keksalar bilan shafqatsizlarcha munosabatda bo'lish va korrupsiya holatlarini keltirib chiqardi.** Uzoq muddatli parvarishlashni majburiy muntazam baholash tizimi 2011-yilda joriy etilib, avvaliga ikki yilda bir marta, 2017-yildan esa uch yilda bir marta o'tkaziladi (Jung & et al, 2023-yil).

Koreyadagi uzoq muddatli parvarish ijtimoiy sug'urta badallari va soliq tushumlariga asoslanadi. Xususiy tashkilotlarga buxgalterlik hisobotlarini taqdim etish talablarining yumshatilishi, parvarish xizmatlarini ko'rsatish uchun litsenziya olish talabining bekor qilinishi ko'rinishidagi kattagina imtiyozlar taqdim etilishi ularga muayyan darajada erkinlik berdi. Bu orqali xususiy tashkilotlar xizmatlar sifati zarar ko'rishiga qaramay foydani maksimalashtirish yo'lida to'siqlarsiz ishlash imkoniyatiga ega bo'ldi.

Parvarishlash tizimidagi xususiy subyektlarni ushlab turish maqsadida, Koreya hukumati uzoq vaqt davomida ularga berilgan **imtiyozlarni saqlab turib, qat'iy buxgalteriya hisobi yuritilishini 2018 yildagina joriy etdi** (Jung & et al, 2023-yil). Shuningdek, Koreya hukumati keksalarni parvarishlash sohasidagi xususiy tashkilotlarning davlat nazoratini kuchaytirib, ularning hisobdorligini joriy etgan bo'lsa-da, xususiy tashkilotlarning roli o'z ustuvorligini saqlab qoldi. **Koreyada, Sharqiy Osiyoning boshqa mamlakatlarida bo'lgani kabi, ijtimoiy ta'minot dasturlarida asosiy urg'u endi ijtimoiy himoya emas, balki iqtisodiy unumdorlik bo'lib qoldi (Holliday, 2000 yil; Walker and Wong, 2006 yil in Jung & et al, 2023 yil), davlat ijtimoiy ta'minoti esa unumsiz va samarasiz deb qaralar edi. Koreyadagi ijtimoiy xizmatlarda davlat xizmatlarining ulushi juda past: uzoq muddatli parvarishlashda 2019-yilda – atigi 1,0%; 2020-yilda bolalarni parvarishlash xizmatlarida - 14,0%; va 2019-yilda tibbiyot xizmatlarida 5,7 %»** (Jung & et al, 2023-yil).

Amaliy misol. Keksalarni parvarishlash tizimi sharhi – Koreya misolida

Janubiy Koreya – Osiyoda demografik yuk koeffitsiyenti eng yuqori bo'lgan mamlakatlardan biri bo'lib, 2022-yilda bu ko'rsatkich 37,1 foizni tashkil etgan. Mamlakat fuqarolarining 11.4 foizi 65 yoshdan oshgan. Mamlakatdagi o'rtacha umr ko'rish davomiyligi erkaklar orasida 75.8 yil bo'lsa, ayollar orasida 82.5 foiz bo'lib, bu keksalarni parvarishlash bo'yicha rivojlangan tizim bo'lishini taqozo etadi (*Countrymeters.info, 2022-yil*).

Janubiy Koreyadagi konfutsiylik ta'limi keksalarni parvarishlashga nisbatan an'anaviy yondashuvni nazarda tutib, unga ko'ra yosh avlod katta avlodga g'amxo'rlik qilishi kerak. Parvarishning bu turi uchun haq to'lanmaydi va u uyda kechadi. Biroq urbanizatsiya darajasini ko'tarilishi bilan mamlakatda sekin-asta an'anaviydan institutsional tizim tomon siljish yuz berdi. Bu qarashlarning o'zaro qo'shilishi natijasida "Qariyalar markazlari" («Senior Center») paydo bo'ldi. Avvaliga ijtimoiy tashabbus sifatida yuzaga kelgan bunday tashkilotlar keksalar uchun kunduzgi hordiq markazlari sifatida shakllanib, ularda qariyalar o'zlari yaxshi ko'rgan ishlar bilan shug'ullanishi, o'zaro muloqot qilishi, yangi tanish-bilishlar orttirishi, zarur bo'lganda, tibbiy parvarish olishi mumkin edi. 2018-yil holatiga ko'ra mamlakatda 66 286 ta shunday markaz va 385 ta ijtimoiy ta'minot markazlari faoliyat yuritgan («senior welfare centers») (*"Long-term care system in Korea", 2020-yil*).

2000-yilda Janubiy Koreya keksa aholining 7 foizlik chegarasini bosib o'tishi natijasida BMT o'lchamlariga ko'ra mamlakat "qarib borayotgan jamiyat" maqomini oldi. Bu esa hukumatga "keksa aholi uchun uzoq muddatli parvarish tizimini rivojlantirish kengashi"ni tuzishga turtki berdi ("Promotion Board of the long-term care (LTC) system for the Elderly). Shu yilning o'zida Yaponiyada uzoq muddatli parvarish holatini sug'urtalash tizimi – long-term care insurance (LTCI) – ishga tushirilgan bo'lib, ushbu tajriba 2008-yilda Koreyada ham joriy etildi.

LTCI – ijtimoiy davlat sug'urtasi bo'lib, unga ko'ra, 40 yoshdan katta bo'lgan barcha fuqarolar daromadidan kelib chiqqan holda muayyan badal to'lab boradi. Bunda 65 yoshdan oshgan barcha fuqarolar sug'urta badallarining miqdoridan qat'i nazar imtiyozlardan foydalanish huquqiga ega (shuningdek, surunkali kasalliklari yoki nogironligi bo'lgan 65 yoshdan kichik fuqarolar ham sug'urtadan foydalanish huquqiga ega). Sug'urtaning bu turidan yosh bilan bog'liq kasalliklarda tibbiy yordam olish yoki uy sharoiti yoki qariyalar uyida parvarishlash xizmatlarini to'lash uchun foydalanish mumkin.

Mazkur sug'urta tizimining turli xizmatlarni olish bo'yicha cheklovlari bor, ya'ni muayyan xizmatlarni olishda faqat asosiy ehtiyojlar, boshqalarida esa to'liq zarur ko'lam qamrab olinishi mumkin. Ammo, ko'pincha, kerakli qo'shimcha xizmatlar turli nafaqa, pensiya, boshqa sug'urta polislari va kam ta'minlangan shaxslar uchun mo'ljallangan imtiyozlar hisobidan qoplanishi mumkin (*"Long-term care system in Japan," 2020-yil*).

Parvarishga muhtoj bo'lgan 65 yoshdan katta bo'lgan shaxslar sug'urta agentligiga rasmiy ariza berganidan so'ng maxsus o'qitilgan agentlar arizachining uyiga tashrif buyurib, 90 banddan iborat ro'yxatdan foydalangan holda uning holatini baholaydi va kerakli xizmatlar turlarini belgilaydi (yoki xizmatlarni rad etish to'g'risida qaror qabul qilinadi). Shundan so'ng tarkibiga shifokor-gerontolog ham kirgan 15 nafar a'zodan iborat komissiya tegishli qaror qabul qiladi.

Bunda qat'iy monitoring tizimi ham bor bo'lib, unga ko'ra keksalar har ikki yilda majburiy tibbiy ko'rikdan o'tkazilib, undan maqsad ijobiy yoki salbiy o'zgarishlar yuz berganda zarur tibbiy parvarish darajasini aniqlash.

Ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati juda yuqori darajada bo'lib, bunga sabab – xizmat ko'rsatuvchilar aksariyat holatlarda xususiy tashkilotlar bo'lib, bu Osiyo mamlakatlarida keksalarni parvarishlash bo'lgan talabning ortib borayotganiga o'ziga xos javobdir. Qariyalar uylaridagi xizmatlar narxi oyiga 800 dan 1100 AQSH dollarigacha bo'lib, shundan, yuqorida keltirilgan parametrlardan kelib chiqqan holda, 80 dan 100 foizgacha bo'lgan xarajatlar kompensatsiya qilinadi (xizmatlardan uyda foydalanilgan holda – 85-100 foiz). Ta'kidlash joizki, Koreyadagi ko'pchilik qariyalar uylari tibbiyot muassasalari hisoblanmaydi va ularda bevosita tibbiyot xizmatlarini ko'rsatish ta'qiqlangan, ammo monitoring maqsadida shifokorlar bu kabi uylarga oyda ikki marotaba tashrif buyurish amaliyoti yo'lga qo'yilgan. Qariyalar uylarining sifati har uch yilda NHI (National Health Insurance) kompaniyasi tomonidan baholanadi va baholash natijalari jamoatchilik uchun ochiq. Bu, o'z navbatida, raqobat darajasini oshirib, demakki, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatiga ham ijobiy ta'sir qiladi (*"Long-term care system in Korea," 2020-yil*).

Qozog'iston, 1990–yillarda Sovet ittifoqi parchalangandan so'ng keng rivojlangan bolalar bog'chalarini tarmog'i yo'qolgach, bolalar bog'chalarida joylarning o'tkir yetishmovchiligi kelib chiqdi. Mamlakatda 1991–yilda faoliyat yuritgan 8 881 ta bog'chadan, 2000–yillar boshlariga kelib, 1106 ta tashkilot saqlanib qoldi (*Nugmanova & et al, 2020–yil*). Bu muammoni hal qilish uchun 2000–yillarda Qozog'istonda parvarish sohasiga nodavlat sektorini jalb qilish uchun bir qator normativ–huquqiy akt va dasturlar qabul qilindi. 2006–yilda Qozog'iston Respublikasining "Konsessiyalar to'g'risida"gi qonuni qabul qilinib, unga ko'ra, "iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi ijtimoiy infratuzilma va hayotni ta'minlash" obyektlarini konsessiyaga topshirish imkoniyati paydo bo'ldi. (*Konsessilar to'g'risidagi qonun, 2006–yil*). Mazkur qonunga ko'ra, maktabgacha ta'lim muassasalarining xizmatlari ijtimoiy ahamiyatga mos deb belgilangan. 2010–yilda mamlakatda "Balapan" dasturi qabul qilingan bo'lib, uning maqsadi 2020–yilga kelib bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrov darajasini 100 foizga yetkazish. Dasturda, shuningdek, mazkur tarmoqqa kiritiladigan investitsiyalarni oshirish, maktabgacha ta'lim sohasida xususiy sektor faoliyatini rivojlantirish, yangi maktabgacha ta'lim muassasalarini qurish va 90–yillarda xususiylashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalarini davlat tasarrufiga qaytarish, maktabgacha ta'lim

muassasalariga davlat buyurtmasini berish va xususiy davlatgacha ta'lim muassasalarini subsidiyalash choralari nazarda tutilgan (*Balapan, 2010*). 2015-yilda **Davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonun qabul qilingan bo'lib, unga ko'ra, xususiy kapitalni jalb qilish va davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish mexanizmini ishlab chiqish ko'zda tutilgan. Ishbilarmonlar uchun moliyaviy-iqtisodiy rag'batlarni yaratish maqsadida, yangi maktabgacha ta'lim muassasalarini ochishga qo'yiladigan ko'p talablar soddalashtirildi, litsenziya bekor qilindi, soliq imtiyozlari taqdim etildi** (*Zakon GCHP, 2015; Nalogovyy kod-eks 2008 va 2017-yillar*). Ushbu siyosat xususiy maktabgacha ta'lim muassasalari sonining keskin ortishiga xizmat qildi. "2018-yilda tashkil etilgan 788 ta yangi muassasaning 711 tasi xususiy bo'lgan". 2021-yilda mamlakatda 10871 ta maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyat yuritgan bo'lib, shundan 5898 tasi davlat va 4973 tasi xususiy bo'lgan, 6470 asi shaharlarda, 4401 tasi qishloq hududlarda bo'lgan (*Nugmanova & et al, 2020-yil*). Shunday bo'lsa-da, maktabgacha ta'lim muassasalarida o'rin yetishmovchiligi muammosi hali ham bartaraf etilgani yo'q. Ustiga-ustak, **yengillashtirilgan talablar va kiritilgan joriy etilgan imtiyozlar ta'lim xizmatlari sifatiga yagona mezonlar va mustaqil baholash tizimining yo'qligi sharoitida maktabgacha ta'lim muassasalarining rivojlanishida muammolar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi**. Qozog'istonda maktabgacha ta'lim muassasalarining moliyalashtirilishi mahalliy ijro etuvchi organ tomonidan jon moshiga o'rnatilgan me'yor asosidagi davlat buyurtmasi asosida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim buyurtmasi ham davlat, ham nodavlat tashkilotlarida joylashtiriladi. Shunday bo'lsa-da, davlat tomonidan ko'rsatiladigan yordam miqdori tashkilotning bola parvarishi bilan bog'liq asosiy ehtiyojlarini ham qamrab olmaydi (*Meurs, 2022-yil*). Hozirgi paytda davlat buyurtmasiga qaram bo'lib qolgan xususiy bog'chalar qiyin ahvolda qolgan, negaki xizmatlarga bo'lgan narxlarni ko'tarish ularga bo'lgan talab darajasini tushiradi. Hozirgi kunda Qozog'iston hukumati **sifatni oshirish, ta'lim xizmatlarining sifatining yagona mezonlarini ishlab chiqish, vaucher moliyalashtirishni joriy etish va maktabgacha muassasalar faoliyatini litsenziyalash masalalari ustida ishlamoqda**.

Qozog'istonda, shuningdek, "Raqamli Qozog'iston" davlat dasturi amalga oshirilayotgan bo'lib, u xizmatlardan foydalanishni osonlashtirishni ilgari surish, aholini bola parvarishlash, homiladorlik va tug'ish nafaqalari hamda 1,5 yoshgacha bo'lgan bolani parvarishlash xizmatlari to'g'risida faol xabardor qilishga qaratilgan (*Kazakhstan, SSIF, 2018-yil; akorda.kz, 2023-yil*)

Xususiy kapitalni jalb qilish usullaridan biri – bu davlat-xususiy sheriklik (DXSH) bo'lib, u davlat bilan xususiy sektor kompaniyalarining xizmat ko'rsatish, infratuzilma obyektlarini qurilish, qayta qurish, boshqarish va ularga xizmat ko'rsatish borasidagi hamkorlik mexanizmidir. DXSHning parvarishlash sohasida dunyoda keng tarqalgan turlaridan biri – bu parvarish xizmatlarini **outsorsingga topshirish. Mazkur vosita orqali davlat ijtimoiy yo'naltirilgan xususiy va notijorat korxonalarini qo'llab-quvvatlab, raqobatga asoslangan bozorni shakllantirishi mumkin. Xizmatlar sifati, samaradorligi va xavfsizligini nazorat qilish davlat ixtiyorida qoladi**. Masalan, **Daniya**da mahalliy davlat organlari keksalarni

uyda uzoq muddatli parvarishlash xizmatlarini ko'rsatuvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlashi shart bo'lib, qariyalarning xizmat ko'rsatuvchilarni o'zi tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. **Finlyandiya va Norvegiya** da uzoq muddatli parvarish uchun vaucherlar taqdim etilib, xizmatdan foydalanuvchilar xizmat ko'rsatuvchilarni o'zi tanlashi va vaucherdan "pul iste'molchining ortidan boradi" tamoyili asosida foydalanib, parvarish sohasida xizmatlarni taklif qiluvchilar orasida raqobatni keltirib chiqarishi mumkin [Genet et al., 2012-yil].

Shunday qilib, **parvarish sohasida xususiy xizmatlarni joriy etish uchun mamlakatda xususiy tizimlar faoliyati uchun zarur bo'lgan sharoitlar yaratilishi kerak, jumladan, "raqobatlashayotgan bozor kuchlari; xususiy korxonalar faoliyatini xolis baholash; tranzaksiya (operatsion) xarajatlar pastligi; aniq rag'batlantirish tuzilmasi; "qaymoqni olish"ga bo'lgan rag'batlarga yo'l qo'yilmasligi va xizmat ko'rsatuvchilarga bo'lgan ishonch"** (Greve, 2003, 2009 in Jung & et al, 2023).

Boshqa mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, parvarish xizmatlarini tijoratlash tirish borasidagi tadbirlar **xizmatlar sifatini baholash va xavfsizligini ta'minlash tizimini yaratish, xususiy tashkilotlarning jamiyat va davlat oldidagi hisobdorligini ta'minlash bilan birga ketishi kerak.** Bu orqali xususiy xizmat ko'rsatuvchilar **barcha zarur axborot bilan ta'minlanadi, xususiy kompaniyalar uchun investitsiyalar bilan bog'liq xatarlarning oldini oladi va parvarish bilan bog'liq xizmatlarning investitsiyaviy jozibadorligini ta'minlaydi.**

Parvarish sohasidagi xususiy xizmatlarning sifat va xavfsizlik bilan bog'liq xatar va kamchiliklariga qaramay, **ularni tijoratlash tirish yangi ish joylarining yaratilishi, parvarish sohasidagi xizmatlar bilan bog'liq innovatsiyalar ishlab chiqilishiga xizmat qilib, pirovardida, bu xizmat oluvchilarning hayot sifati va qoniqishini yaxshilashi mumkin. Agar "tanlov va raqobat" modeli to'g'ri ishlab chiqilgan bo'lsa, u samarali, tezkor, adolatli va yuqori sifatli xizmatlar ko'rsatilishini ta'minlashi mumkin** (Le Grand, 2007), (1-ilova).

Hozirgi kunda dunyoda xususiy va davlat sektorlarining hamkorligi asosida yaratilgan raqamli platformalar keng tarqalmoqda. Raqamli texnologiyalar aholini parvarishlash xizmatlari bilan shaffof va keng tarzda qamrab olishga xizmat qilib, xizmat ko'rsatuvchilar va xizmatlardan foydalanuvchilar uchun birdek foydali, negaki mehnat bozorida ish kuchiga bo'lgan talab va taklif to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini beradi (MASO, 2022-yil), (1-ilova).

Shunday qilib, parvarishlash xizmatlarining tijoratlashuvi davlat uchun muayyan foydali jihatlarni taqdim etib, ijtimoiy muammolarning hal etish, talabga moslashuvchan tarzda va tez javob berish, ham parvarishlash, ham iqtisodiyotning turdosh tarmoqlarida qo'shimcha ish joylarini yaratish, byudjetga bo'lgan yuklamani kamaytirishga xizmat qiladi. Xususiy sektor oladigan foydalar ham aniq – bu foydani maksimallashtirish imkoniyatini beradigan faoliyatni diversifikatsiyalash.

Biroq parvarishlash xizmatlarining tijoratlashuvi salbiy oqibatlarga ham ega bo'lishi mumkin. Bunda, jumladan, xizmatlar sifatining past bo'lishi, xizmat oluvchilar uchun xavfsizlik bilan bog'liq muammolar kelib chiqishi va kam ta'minlangan aholi mazkur xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmasligi kabi omillar paydo bo'ladi.

Bozor modellarining samara va xizmatlar sifatini qurbon qilish hisobiga foydani maksimallashtirishga urg'u berish bilan bog'liq xatarlarining oldini olish maqsadida, ko'p mamlakatlar hukumatlari tijorat xizmatlarini tartibga solish vositalarini joriy etishga o'tib, bunda xizmatlar ko'rsatishni litsenziyalash va sertifikatlash, shartnoma tuzish, sifat nazorati, mustaqil tashkilotlar tomonidan amalga oshirilayotgan parvarishlash faoliyatini akkreditatsiyadan o'tkazish bo'yicha qat'iyroq tartiblarni o'rnatish, xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha milliy va mintaqaviy standartlarni joriy etish va tashkilotlar faoliyatini majburiy tarzda monitoring qilib borish kabi choralar qo'llanmoqda.

Bolalar va keksalarni parvarishlash bo'yicha sifatli xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kafolatlash maqsadida, parvarishlash sohasini moliyalashtirish, standart va normativlarni o'rnatish, xizmatlarni baholash va nazorat qilish nuqtayi nazaridan tartibga solishda davlat yetakchi ahamiyat kasb etishi lozim (*XMT, 2018-yil; Ilkkaracan, 2018-yil*).

4. Tijratlashtirish

Parvarishlash xizmatlarini tijratlashtirish bo'yicha dunyo tajribasi hamda mamlakatdagi vaziyat tahlilidan kelib chiqqan holda shuni xulosa qilish mumkinki, xususiy sektorni parvarishlash sohasiga jalb qilish parvarishlash sohasidagi xizmatlar yetishmovchiligining o'rnini qoplagan holda xizmatlar sifatining oshishiga xizmat qiladi. Nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarining afzalligi shundaki, ular imkon qadar ko'proq mijoz jalb qilishi uchun aholi ehtiyojlaridan kelib chiqishi kerak. Xususiy sektorni jalb qilish ham parvarish sohasida, ham iqtisodiyotning turdosh tarmoqlarida qo'shimcha ish o'rinlarini yaratdi. Tijratlashtirishning yanada kengayishi parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabning o'sishi bilan bog'liq tarzda davlat byudjetiga tushadigan yuklamani kamaytirishi kerak.

Parvarishlash bo'yicha davlat institutsional muassasalarining yetishmovchiligi hamda davlat byudjetining cheklanganligi munosabati bilan O'zbekiston bozorga asoslangan yechimlar va parvarishlash sohasini tijratlashtirish hamda davlat-xususiy sheriklik – DXSH mexanizmini joriy etishga murojaat qilmoqda.

Biznes bilan davlat o'rtasidagi hamkorlikning bu turi turfa xil shakllarni olishi va turli amalga oshirish mexanizmlaridan iborat bo'lishi mumkin. Ammo bundagi maqsad doim xususiy sektorga foyda olish imkoniyatini bergan holda ijtimoiy muammolarni hal qilish bo'lib qoladi.

O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik (DXSH)

Ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonun respublika Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil aprelida qabul qilingan (*2019-yil O'RBQ-537-son*). 2021-yilda, ta'lim to'g'risidagi qonunga muvofiq, DXSH mexanizmini maktabgacha ta'lim sohasiga integratsiyalash taklif qilindi. 2021-yil aprelida Prezidentning "Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori (*2021-yil, PQ-5071-son*) qabul qilinishi natijasida, ilgari imzolangan shartnomalar uchun bosqichma-bosqich ravishda kredit ajratish masalasi tasdiqlandi. Mazkur qarorga (*2021-yil, PQ-5071-son*) muvofiq, 1412 ta shartnoma tuzilgan. 2021-yil mayida Prezidentning "Hududlarda maktabgacha ta'lim xizmatlarini kengaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilingan bo'lib, u hududlarda DXSH mexanizmlaridan foydalangan holda maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish ko'lamini kengaytirishga qaratilgan (*2021-yil, PQ-5125-son*).

2021-yil iyunida Prezident qarori bilan tasdiqlangan hududlarda maktabgacha ta'lim tarmog'ini kengaytirish bo'yicha "yo'l xaritasi"ga muvofiq, DXSH asosida ochilgan oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalariga qo'shimcha imtiyozlar berildi (*2021-yil, PQ-5144-son*).

Buning natijasida 2020-yil fevralidayoq DXSH asosidagi maktabgacha ta'lim muassasalarining soni 6776 tani tashkil etib, ulardagi bolalar soni esa 204 ming nafarga yetdi. Sakson to'rtta tashkilot outsorsing asosida hamkorlikni yo'lga qo'yib, 542 ta davlat MTT larida xizmatlarni ko'rsata boshladi. Vazirlar Mahkamasining alohida qarori bilan (*626-son*) 2019-yilda ishbiarmonlar bilan tegishli sifat va barcha sanitariya-gigiyena me'yorlariga rioya qilgan holda tayyorlangan oziq-ovqat mahsulotlari va tayyor ovqatlarni yetkazib berish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri kelishuvlarni tuzish amaliyotini joriy etishga qaratilgan choralar kompleksi amalga oshirildi. Sog'liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlikda "Maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'lom ovqatlanish oyligi" o'tkazildi (*Vazirlar Mahkamasining 626-son qarori, 2019-yil*). Mazkur sheriklik doirasida oshpazlar, tibbiy xodimlar va oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash va yetkazish uchun mas'ul bo'lgan xodimlar uchun jahon ilg'or tajribasi asosida bir qator seminarlar o'tkazildi. Bu tadbirlar uchun tibbiyot sohasidagi davlat ekspertlari jalb etildi (*"Kichikintoylar uchun katta rejalar – Qvant," 2021-yil*).

Shunday qilib, DXSH to'g'risidagi qonun joriy etilganidan keyin bir yil o'tiboaq mam-lakatda sezilarli natijalar paydo bo'la boshladi. Xususiy kompaniyalar bilan maktabgacha ta'lim muassasalari o'rtasida turli xil davlat va xalqaro tashkilotlarni jalb qilgan holda shart-nomalar tuzish amaliyoti paydo bo'ldi. Biroq ijtimoiy ta'sirni "umuman olganda ijobiy" deb baholash mumkin bo'lsa, masalaning tijoriy tomoni ham maktabgacha ta'lim muassasalari, ham davlat uchun ochiqlicha qolmoqda.

Ijtimoiy tadbirkorlik

Ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan tijoriy modellardan biri – bu ijtimoiy tadbirkorlik institutidir. Ijtimoiy korxonalarining borligi xususiy va davlat sektorlarining hamkorligi natijasi bo'lib, ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ijtimoiy tadbirkorlikning afzalligi shundaki, u mehnat bozorida to'g'ridan-to'g'ri raqobat qila olmaydigan shaxslarni (nogironligi bo'lganlar, keksalar, ijtimoiy muhim bo'lgan kasalliklari bo'lganlar, sobiq mahbuslar) ishga joylashga hissa qo'shadi.

Xususiy sektor mazkur toifa ishchilarini yollashdan unchalik manfaatdor bo'lmagan bir paytda, davlat mazkur fuqarolarni ishga joylash orqali ijtimoiy yuk darajasini tushirishdan manfaatdor. Bunda ijtimoiy zaif fuqarolarni ishga yollash yoki aholining mazkur qatlamlari uchun mahsulot (protezlari, nogironlar aravachalari va hokazolar) ishlab chiqarish sharti bilan muayyan jihatlarda imtiyoz olayotgan korxonalar o'ziga xos javob bo'ladi.

2022-yilda O'zbekistonda Tadbirkorlik kodeksi qabul qilingan bo'lib, ijtimoiy tadbirkorlikni institut sifatida huquqiy tartibga solish undagi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Bunga qadar 2021-yilda mamlakatda ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risidagi qonunni qabul qilishga urinishlar bo'lgan, ammo undagi ayrim qoidalarni, jumladan, "ijtimoiy zaif" toifasidan aholining ayrim qatlamlarini chiqarib tashlash bilan bog'liq savollar ko'tarilgani bois ularni qayta ko'rib chiqish zarurati tufayli hujjat qayta ishlashga yuborilgan edi (*"Glava Minyusta i senatory posporili naschyot zakona o sotsialnom predprinimatelstve," 2021-yil*). Shunga qaramay, bugun mamlakatda ijtimoiy tadbirkorlik masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. O'R Tadbirkorlik kodeksi va ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risidagi qonun loyihasida ijtimoiy tadbirkorlik muayyan yuridik shaxs yoki yakka tartibdagi tadbirkorlarning ijtimoiy-ekologik muammolarni hal qilish yoki ularning oqibatlarini yumshatishga qaratilgan faoliyati sifatida belgilanadi; ijtimoiy korxonalar esa – bu aholining ijtimoiy zaif qatlamlari bandligini ta'minlash, ijtimoiy mahsulotlarni ishlab chiqarish, ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatish, shuningdek ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan va, mazkur Kodeksga binoan, ijtimoiy korxonalar ro'yxatiga kiritilgan korxonadir. Biroq ijtimoiy korxonalar ro'yxati hozirgi kunda shakllantirilmagan.

2023-yili "Ijtimoiy tadbirkorlik yarmarkasi" o'tkazilib, unda tadbirkorlar va hukumat vakillari hamda BMTning turli institut va agentliklari ishtirok etdi (*UzDaily, 2023-yil*).

Mamlakatdagi ijtimoiy muammolarga javob sifatida ijtimoiy tadbirkorlik O'zbekistonda turli sohalarda rivojlanish uchun yaxshi asosga (*2018-yil, PQ-3782-son*), biroq parvarish iqtisodiyoti nuqtayi nazaridan, ijtimoiy tadbirkorlik bilvosita amal qilmoqda, xolos, masalan, jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun mo'ljallangan inventar ishlab chiqarish orqali.

Ijtimoiy tadbirkor maqomini Tadbirkorlik kodeksida belgilangan muayyan mezonlarga mos kelgan taqdirda olish mumkin. Kodeksda mazkur maqomni olish uchun bir qator talablar qo'yiladi, jumladan: ishchilar shtatining kamida 70 foizi aholining zaif qatlamlari vakillaridan iborat bo'lishi; tushumlarning kamida 90 foizi ijtimoiy sohadagi faoliyatdan

olinishi, daromadning 50 foizi ijtimoiy tovar va xizmatlardan olinishi yoki subyet favqulodda hodisalar oqibatlariga qarshi kurashishda ishtirok etishi.

Ijtimoiy korxonaning asosiy majburiyatlaridan biri – o'tgan moliyaviy yildagi foydaning uchdan ikki qismini ijtimoiy korxonaga faoliyati yoki loyihalarga qayta investitsiya qilish.

Shunday qilib, ijtimoiy tadbirkorlik foydaning yaratilishiga xizmat qilmaydi va na xususiy sektor, na norasmiy sektorning raqobatiga bardosh bera oladi. O'zbekiston sharoitida ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanishi soliq imtiyozlari, xizmat va tovarlarga davlat buyurtmasini joylashtirish, ijtimoiy korxonaga elektron savdolardan foydalanish imkoniyatini taqdim etish, korxonaga ishchilarini ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy tadbirkorlar uchun treninglar o'tkazish shaklidagi davlat yordamisiz istiqbolga ega emas. Biznes sektorning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish va ijtimoiy tadbirkorlar xususiy sektor tomonidan qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash zarur. Davlat xususiy sektor ijtimoiy korxonalarini buyurtmalar portfeli bilan ta'minlashi uchun rag'batlar yaratishi mumkin. Shuningdek, davlat ijtimoiy korxonalarini ijtimoiy xizmatlar marketingida qo'llab-quvvatlashi zarur. Ijtimoiy korxonalarini qo'llab-quvvatlashda mavjud vositalardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish, mavjud kvotalarga rioya etilayotganining monitoringini yuritish maqsadga muvofiq bo'lardi, negaki, masalan, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun o'rnatilgan kvotalar doim ham ishlamaydi (intervyu asosida).

Ijtimoiy ta'sir obligatsiyalari

DXSH sohasidagi nisbatan yangi yechimlardan biri – bu **ijtimoiy ta'sir obligatsiyalarini (Social Income Bonds – SIB)** joriy etish. Bu mexanizm turli xil nomlanadi: Pay for Success Bonds (PSB), Social Benefits Bonds (SBB), Payment by results (PbR) va Development Impact Bond (DIB) (*«Who succeeds gets paid,» 2011*).

Lekin uning mohiyati bir – ijtimoiy ta'sir obligatsiyasi (SIB) davlat, investor va xususiy sektor o'rtasidagi shartnoma bo'lib, uning doirasida ijtimoiy muammolarni hal qilish maqsadidagi moliyalashtirish amalga oshiriladi. Ijtimoiy ta'sir obligatsiyasi, aslini olganda, mazkur atama tushuniladigan ma'nodagi obligatsiya emas, negaki kompensatsiya korxonaga foydasi hisobidan emas, balki davlat tomonidan ijtimoiy muammoni hal qilish borasidagi natijalar asosida to'lanadi. Agar maqsadlarga erishilmasa, investorlar na foyda oladi, na asosiy summani qaytarish imkoniga ega bo'ladi (*“SIB – социальные облигации,” 2015-yil*).

Ijtimoiy ta'sir obligatsiyalariga investitsiya kiritish hajmi oxirgi yillarda oshib, bu investorlar uchun jamiyatga hissa qo'shish, kompaniyalarga esa o'zining ijtimoiy mas'uliyatini kengaytirish usuli bo'lib xizmat qilmoqda (*“Social outcomes partnerships and the life chances fund,” 2015-yil*).

Ijtimoiy ta'sir obligatsiyalari, ko'pincha, xatarli investitsiya sanaladi, negaki **to'laligicha ijtimoiy natijaning muvaffaqiyatiga bog'liq bo'ladi**. Odatdagi obligatsiyalardan farqli ravishda, ijtimoiy ta'sir obligatsiyalari foiz stavkasining o'sishi, reinvestitsiya xatari yoki bozor xatari kabi omillarga ta'siriga tushmaydi. Shunga qaramay, ularga defolt va inflyatsiya xatar-

lari tahdid solishi mumkin. Bunda hukumat ham foyda olish emas, balki ijtimoiy vazifani hal qilishdagi yakuniy natija, ya'ni sifatli xizmatlarni olishga qaratilgan vositani qo'lga kiritadi.

Shunday qilib, SIBni amalga oshirish uchun ikkita asosiy shart bajarilishi lozim: ijtimoiy tarmoq uchun maqsadga erishishga qaratilgan qat'iy **maqsadli ko'rsatkichlarni yaratish va avans kapitalini** taqdim etishga tayyor bo'lgan ijtimoiy investorlarning borligi.

SIBdan foydalanishda, ko'p holatlarda, natijaga erishilgach, to'lovlar ijtimoiy tizimning yaxshilanishidan manfaatdor bo'lgan hukumat, uning institutlari va tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. Markaziy banklar vositachiligidagi xalqaro moliyaviy tashkilotlar yoki shu maqsadda tuzilgan fondlar investor vazifasini o'tashi mumkin.

SIBdan foydalanish mexanizmi beshta agent-tomon ishtirokida amalga oshiriladi: 1) jalb qilinadigan **investorlar** vazifasini o'taydigan turli donor tashkilotlar, yirik va o'rta biznes, turli fondlar va, mazkur obligatsiyalar jismoniy shaxslar foydalanishi mumkinligi sharti bilan joylashtirilishi mumkin, agar mazkur institut mamlakatda rivojlangan bo'lsa; 2) natijalarga erishilishidan kelib chiqqan holda kompensatsiya **«to'lovchi»** (aksariyat holatlarda – davlat tashkilotlari); 3) tashkilotchi va **emitent** vazifasini o'taydigan kelishuv provayderi; 4) **ijrochilar**, ijtimoiy muammoni hal qilishi nazarda tutiladigan tashkilotlarning o'zi; 5) erishilgan natijalar tahlili va bahosini taqdim eta oladigan majburiy **mustaqil baholovchi**.

SIB shartnomasini tuzishda investor boshlang'ich kapitalni kelishuv provayderi orqali qo'yilgan ijtimoiy vazifani hal qilish bilan shug'ullanadigan bevosita ijrochiga beradi. Ijrochi kapitalni to'laligicha o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarishga sarflash majburiyatini oladi va kapitalni to'laligicha belgilangan ijtimoiy maqsadlar uchun sarflaydi. Maqsadni qo'ygan buyurtmachi vazifasini o'tayotgan davlat, xalqaro tashkilot yoki boshqa shaxs oldindan belgilangan ko'rsatkichlar bajarilishi bilan investorlarga summani to'lab berish majburiyatini oladi. Ko'rsatkichlarga erishilish darajasi mustaqil ekspertlar tomonidan aniqlanadi.

Shunday ekan, BRM obligatsiyalarini chiqarish bo'yicha ijobiy tajribaga ega bo'lgan O'zbekiston sharoitida yirik biznes, xalqaro birja va fondlar, xalqaro tashkilotlari SIBga investitsiya kirituvchilar vazifasini o'tashi mumkin.

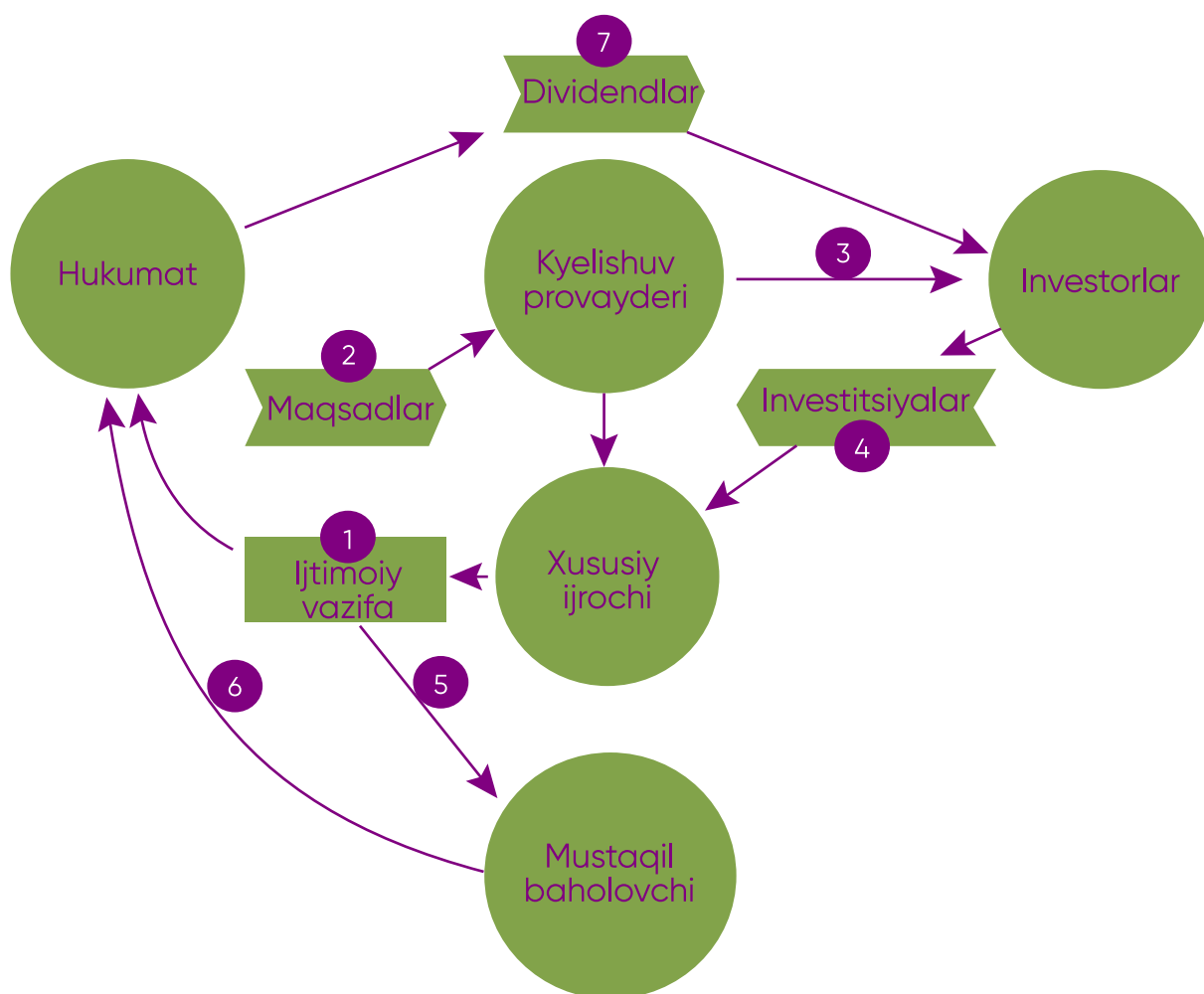
Keyinchalik, mamlakat moliyaviy tizimi tegishli darajada rivojlanishi bilan jismoniy shaxslar ham jalb qilinishi mumkin. Bunda kelishuv provayderi bo'lib Ijtimoiy himoya agentligi yoki mustaqil tashkilotlar ishtirok etishi mumkin. Kelishuv ijrochisi sifatida tenderlar o'tkazilishi orqali mustaqil pudratchilar ishtirok etishi mumkin. Investorlarga kompensatsiyani natijalarga erishish darajasidan kelib chiqqan holda davlat fondlari, davlat byudjeti, xalqaro moliya tashkilotlarining mablag'lari asosida davlat to'laydi. Erishilgan natijalarni baholash uchun mustaqil ekspertlarni yollash maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy ta'sir obligatsiyalarining muvaffaqiyat darajasini baholash mushkul bo'lishi mumkin, negaki ular, ko'pincha, oddiy obligatsiyalarga qaraganda o'zgaruvchilar soni ko'proqligi sababli miqdoriy baholash mushkul bo'lgan ijtimoiy ta'sirga asoslanadi. Shu

bois moliyalashtirishni olish bilan bog'liq bo'lgan xatarlar bor. Ehtimol, maktabgacha ta'lim va keksalarni parvarishlash bo'yicha yagona sifat standartlarining ishlab chiqilishi va joriy etilishi mazkur muammoning hal etilishiga o'z hissasini qo'shishi mumkin (*"Social impact bond (SIB): Definition, how it works, and example," 2012-yil*).

SIB modelidan foydalanish davlat uchun muayyan afzalliklarni taqdim etib, xatarlar pasayishi va davlatga tushadigan soliq yuklamasining kamayishiga xizmat qiladi, ijtimoiy tarmoqni moliyalashtirishni osonlashtiradi, ijtimoiy xizmatlar moliyalashtirilishining hajm va samaradorligini oshiradi, loyihalardagi xatarlar darajasini tushirib, yo'qotishlarning qisqarishi va mablag'lar paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

12-rasm. Ijtimoiy ta'sir obligatsiyalari blok-chizmasi

Manba: GERC

Bozor tamoyillariga asoslangan har qanday modelning samara va xizmatlar sifatini qurbon qilish hisobiga foydani maksimallashtirishga urg'u berish bilan bog'liq xatarlarining oldini olish maqsadida, shartnomalar tuzish, sifat nazorati, mustaqil tashkilotlar tomonidan amalga oshirilayotgan parvarishlash faoliyatini mustaqil akkreditatsiyadan o'tkazish, xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha milliy va mintaqaviy standartlarni joriy etish va tashkilotlar faoliyatini majburiy tarzda monitoring qilib borish kabi choralari orqali tijorat xizmatlarini tartibga solish vositalarini joriy etish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Bunda davlatning ijtimoiy mas'uliyati parvarishlash sohasidagi xususiy sektor faoliyatini tartibga solish, ham xususiy, ham davlat sektori uchun yagona sifat standartlarini belgilash, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifat nazoratini baholash va nazorat qilishdan iborat bo'lishi lozim. Mazkur chora-tadbirlarning barchasi aholining bolalar va keksalarni parvarishlash bo'yicha yuqori sifatli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini ta'minlashga hissa qo'shadi.

5. Xulosa

O'zbekistonda parvarishlash tizimi to'g'risidagi jamoatchilik uchun ochiq bo'lgan barcha ma'lumotlar tahlili, ekspertlar va viloyatlardagi aholi bilan o'tkazilgan chuqur intervyular natijalariga ko'ra parvarishlash tizimining uy xo'jaligidagi haq to'lanmaydigan mehnatning teng taqsimlanishi va parvarishlash xizmatlarini ko'rsatayotgan shaxslarning munosib bandligini ta'minlashga to'sqinlik qilayotgan kamchiliklar aniqlandi.

Parvarishlash tizimining takomillashtirilishi xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish, fuqarolar umumiy turmush darajasi va mamlakat iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilashning asosiy omillaridan biridir. Aholi qarish sur'atining tezlashishi, tug'ilish darajasining yuqoriligi va O'zbekistonda muhokama qilinayotgan pensiya yoshining ko'tarilishi parvarishlash xizmatlariga bo'lgan talabni oshirib, uni qondirish uchun parvarishlash sohasiga davlat investitsiyalarini ko'paytirish, xizmatlarning institutlashtirilishini kengaytirish, infratuzilmani rivojlantirish, kadrlarni tayyorlash va uyda haq to'lanadigan va to'lanmaydigan xizmatlarni ko'rsatayotgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Davlat byudjetiga bo'ladigan ehtimoldagi bosimni yumshatish va mamlakat ijtimoiy tanglikning oldini olish uchun parvarishlash tizimini takomillashtirishni bugunning o'zidanoq boshlash zarur.

Uy xo'jaliklarining so'rovi parvarishlash sohasidagi vaziyat, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati to'g'risida qo'shimcha ma'lumotlarni olishga yordam beradi va parvarish ko'rsatuvchi shaxslar va muassasalarning real ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi.

6. Ilova

1-ILOVA. Haq to'lanmaydigan ishni qisqartirish va qayta taqsimlash bo'yicha qonunchilikdagi kamchiliklar

Vazifa	Yordam turlari	Foydalanuvchilar/ benefitsiarlar	Ijrochi	Foydalanish/oraliq	Cheklovlar/sabablar
Parvarishlash bo'yicha haq to'lanmaydigan ishni qayta taqsimlash					
Bolalarni parvarishlash	2 yoshgacha bo'lgan bolani parvarishlash bo'yicha haq to'lanadigan ta'til	Ish bilan ta'minlangan ota/ona/vasiylar	Ish beruvchi	Otalar – juda kam holatlarda	1. Otalar ta'til olishdan manfaatdor emas. To'lovlar miqdori past. 2. Ish beruvchi ehtimoldagi ta'til tufayli ayollarni ishga yollashdan manfaatdor emas. To'lov miqdori past, mehnatga haq to'lash minimal miqdorining 60%
	3 yoshgacha bo'lgan bolani parvarishlash bo'yicha haq to'lanmaydigan ta'til		Ish beruvchi/ davlat		1. Otalar bolani parvarishlash bo'yicha ta'til olishdan manfaatdor emas. Oila uchun foydasi yo'q, negaki, aksariyat holatlarda erkaklarning maoshlari ayollarnikiga qaraganda kattaroq
	Ishchilarning ish paytini qisqartirish / ish vaqtini kamaytirish huquqi /»ijtimoiy ta'tillar«/ovqatlantirish uchun tanaffus/ nobyudjet tashkilotlarida		Ish beruvchi		Ish beruvchi bilan kelishilgan o'zaro kelishuvlar asosida

Parvarishlash bo'yicha haq to'lanmaydigan ishni qisqartirish	Yordam turlari	Foydalanuvchilar/ benefitsiarlar	Ijrochi tashkilot	Foydalanish oralig'i	Cheklovlar (sabablar)
	Davlatga qarashli maktabgacha ta'lim muassasalari (3 dan 7 yoshgacha)	Barcha oilalar	Davlat	Keng foydalaniladi	Maktabgacha ta'lim muassasalarida joylar yetishmasligi, xususiy maktabgacha ta'lim muassasalarining sifati pastligi va pedagoglar malakasining pastligi. Bog'chaga joylashtirish uchun eng maqbul yosh – 3 yoshdan, faqatgina muayyan shartlarda 2 yoshdan joylashtirish mumkin
	Xususiy bog'chalar (2 yoshdan) va uydagi pulli enagalar	Faqat daromadlari o'rta va yuqori darajada bo'lgan oilalar	Davlat/ xususiy sektor	Kamdan-kam holatlarda foydalaniladi	Kam ta'minlangan va qishloq joylarda istiqomat qiluvchilar uchun foydalanish imkoniyati cheklangan. Faqatgina muayyan shartlarda 2 yoshdan joylashtirish mumkin
Qo'shimchalar					
Pensiyalar	Pensiya yoshining ehtimoldagi oshirilishi	Pensiya yoshidagi aholi	Davlat		“Onalik uchun jarima”. Parvarishlash sohasiga tushadigan yuklamani ko'paytiradi.

Vazifa	Yordam turlari	Foydalanuvchilar/ benefitsiarlar	Ijrochi	Foydalanish/ oraliq	Cheklovlar/sabablar
Moddiy/Pul ko'rinishidagi yordam	Homiladorlik va tug'ish nafaqasi: davlat majburiy minimal iste'mol xarajatlarining 4 barobarini to'laydi (ish beruvchi minimal iste'mol xarajatlarining 4 barobari bilan o'rtacha oylik ish haqining 75 yoki 100 foizi o'rtasidagi farqni to'lashi kerak	Rasman ish bilan ta'minlangan homilador ayollar (shu jumladan, nodavlat korxonalari ishchilari)	davlat majburiy minimal iste'mol xarajatlarining 4 barobarini to'laydi/ish beruvchi minimal iste'mol xarajatlarining 4 barobari bilan o'rtacha oylik ish haqining 75 yoki 100 foizi o'rtasidagi farqni to'lashi kerak. Bunda ishga qabul qilingan kundan boshlab amalda ishlangan vaqt bilan bir yilgacha va undan ko'p bo'lgan davrdan kelib chiqqan holda hisob yuritiladi. Mazkur nafaqalarni moliyalashtirish manbai – Ijtimoiy sug'urta fondi.	Shartlarga javob bersa – har doim	Ish beruvchi ayollarni ishga yollashdan/ko'proq maosh to'lashdan manfaatdor emas Faqat rasman band bo'lganlar uchun O'zini-o'zi band qilganlar olmaydi Nafaqa miqdori kam
	2 yoshgacha bo'lgan bolani parvarishlash nafaqasi – eng kam ish haqining 60 foizi	Rasman ish bilan ta'minlangan ota/ona/vasiy (Mehnat kodeksiga binoan) Kam ta'minlangan ayollar (Vazirlar Mahkamasi qaroriga binoan)	Davlat/ish beruvchi	Ishsiz, o'zini-o'zi band qilganlar, norasmiy band bo'lganlar olmaydi	Faqat kam ta'minlangan uchun tolko dlya maloobespechennyx (Vazirlar Mahkamasi qaroriga binoan) To'lovlar miqdori ozligi Ijtimoiy himoya yagona reestriga kiritilish to'lovlar olish uchun ortiqcha byurokratik to'siqlar

Vazifa	Yordam turlari	Foydalanuvchilar/ benefitsiarlar	Ijrochi	Foydalanish/ oraliq	Cheklovlar/sabablar
Parvarishga muhtoj keksalar					
Parvarishlash bo'yicha haq to'lanmaydigan ishning qayta taqsimlanishi	Keksalar, parvarishga muhtoj va 80 yoshdan oshganlarni parvarishlash mehnat stajiga yoziladi	Keksalar, parvarishga muhtojlar / 80 yoshdan oshgan shaxslarni parvarishlayotgan shaxslar	Ish beruvchilar/ Pensiya jamg'armasi	Noma'lum	Ko'pincha, keksalar 80 yoshga to'lmasdan turib parvarishga muhtoj bo'ladi. Aholining mazkur imkoniyat to'g'risidagi xabardorlik darajasi pastligi Rasmiylashtirish mushkul. Parvarishlash vaqti stajga qo'shilishdan avval tibbiyot muassasasi tomonidan isbotlanishi kerak
	Qonunchilikka binoan, keksalarni parvarishlash uchun oila a'zolari mas'ul	Keksa qarindoshlarini parvarishlash bilan shug'ullanayotgan shaxslar, avvalo, ayollari	Umumiy, an'anaviy amaliyot	Tez-tez	Keksalarni parvarishlashdagi yuklamaning katta qismi ayollarga tushadi. Gender stereotiplari
Parvarishlash bo'yicha haq to'lanmaydigan ish qisqarishi					
	Institutsional parvarishning ahamiyati yuqori emasligi, institutsional parvarish tizimi rivojlanmagan	Keksalar va ularning oilalari	Davlat	Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarning 0.16 foizdan kamrog'i 28ta davlat stasionariga joylashtirilgan – 7510 nafar odam.	Uzoq muddatli parvarish yo'qligi. Institutsional xizmatlar sifatining pastligi An'anaviy dunyoqarash – uyda parvarishlashni afzal ko'rishadi.
	Ijtimoiy xodimlar instituti	Rivojlanmagan	Davlat	Kamdan-kam	Ijtimoiy xodimlar bilan qamrab olish darajasining pastligi. Ijtimoiy xodimlar malakasining yetishmasligi va maoshlar pastligi (70\$dan). Bir nafar ijtimoiy xodimga yuklanadigan xizmatlar sonining ko'pligi.
Moddiy/pul ko'rinishidagi yordam					
	Oilaning kekxa a'zolarini parvarishlayotgan shaxslar uchun nafaqa/kompensatsiyalar yo'q	Keksalarni parvarishlayotgan oila a'zolari	Davlat		Oilaning kekxa a'zolarini parvarishlayotgan shaxslar moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlanmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

(2022). Главная — CABAR.asia. <https://cabar.asia/ru/uzbekistan-gosudarstvennyh-detskih-sadov-ne-hvataet-chastnye-dorogi>

(2023). Women, Business and the Law - Gender Equality, Women Economic Empowerment - World Bank Group. <https://wbl.worldbank.org/content/dam/sites/wbl/documents/2023/Executive%20Summary.pdf>

«Переход от дошкольного образования к школьному должен быть мягким» — Агриппина Шин. (2022, November 18). Газета.uz. <https://www.gazeta.uz/ru/2022/11/18/preschool-education/>

237-сон 10.08.2015. О мерах по дальнейшему усилению адресной социальной защиты и поддержки престарелых и инвалидов. (2015). LEX.UZ с Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/2718858>

237-сон 10.08.2015. О мерах по дальнейшему усилению адресной социальной защиты и поддержки престарелых и инвалидов. (2015). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/2718858#2719466>

28.10.2022. Трудовой кодекс Республики Узбекистан. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6257291?ONDATE=12.04.2023>

30.04.1998. Семейный кодекс Республики Узбекистан. (1998). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/104723>

45 years of the mini-mental state examination (MMSE): A perspective from ibero-America. (2022). PubMed Central (PMC). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9745978/>

494-сон 03.08.2021. О мерах по дальнейшему развитию системы оказания дошкольных образовательных услуг на базе мобильных групп. (2021). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/5559812>

626-сон 25.07.2019. О дальнейшем совершенствовании системы здорового питания в государственных дошкольных образовательных учреждениях. (2019). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/4441107?ONDATE2=05.04.2022&action=compare>

62-сон 08.02.2022. Об утверждении нормативно-правовых актов об организационной структуре и организации деятельности службы медико-социальной экспертизы. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/5852492>

938-XII-сон 03.09.1993. О государственном пенсионном обеспечении граждан. (1993). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/112312>

Acorn, 2020. Acorn Stairlifts, Digital Healthcare, 2020 <https://www.acornstairlifts.com/>

akorda.kz, 2023, https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

Asian Development Bank. (2022). <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/805016/uzb-2021-ru.pdf>

Bjorn Thor Arnarson & Aparna Mitra, 2008. The Paternity Leave Act in Iceland: implications for gender equality in the labour market, 2008.

Bouget & et al, 2016. Bouget D, Spasova S, Vanhercke B. Work–life balance measures for persons of working age with dependent relatives in Europe. A study of national policies. Brussels, European Commission, European Social Policy Network (ESPN); 2016. (https://www.researchgate.net/publication/308099101_ESPN_Thematic_Report_on_worklife_balance_measures_for_persons_of_working_age_with_dependent_relatives_Poland accessed 1 September 2021).

Cès, S. and Coster, S. (2019), Mapping long-term care quality assurance practices in the EU European Social Policy Network (ESPN), Brussels: European Commission.

Chappell & et al, 2004. Chappell Neena & et al. Comparative costs of home care and residential care. Journal article citation: Gerontologist, 44(3), June 2004, pp.389-400. Publisher: Oxford University Press.

Childcare In Japan: A Comprehensive Guide to Maternity & Paternity Leave <https://www.tytoncapital.com/projects/maternity-paternity-support-benefits-japan/> (accessed August 2023).

Chris Lau. Japan wants 85% of male workers to take paternity leave. But fathers are too afraid to take it , CNN, March 26, 2023 <https://edition.cnn.com/2023/03/26/asia/japan-paternity-leave-policy-challenges-intl-hnk-dst/index.html>.

Chzhen Yekaterina, Gromada Anna, Gwyther Rees. Are the world's richest countries family friendly? Policy in the OECD and EU., June 2019

Courtin E, Jemiai N, Mossialos E. Mapping support policies for informal carers across the European Union. Health Policy. 2014 Oct;118(1):84-94. doi: 10.1016/j.healthpol.2014.07.013.

Cylus & et al, 2021. Cylus J, Figueras J, Normand C. Станет ли старение населения концом социального государства? Обзор фактических данных и варианты политики. Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ; 2021 г

Cynthia Flash, 2015. The Intergenerational Learning Center, Providence, Mount St. Vincent, Seattle, Journal of Intergenerational Relationships, 13:4, 338-341, DOI: 10.1080/15350770.2015.1105095.

Del Boca, 2008. Daniela Del Boca. The effect of child care and part time opportunities on participation and fertility decisions in Italy, Journal of population economics, Volume 15, 2008.

EBRD & ICRW, 2019. Global Best Practices: Care Provision in the Private Sector. European Bank for Reconstruction and Development and the International Center for Research on Women, 2019.

ec.europa.eu, accessed August 2023. [https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1109&intPageId=4514&langId=en#:~:text=Fathers%20can%2C%20after%20the%20birth,a%20paternity%20allowance%20\(isyysraha\).](https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1109&intPageId=4514&langId=en#:~:text=Fathers%20can%2C%20after%20the%20birth,a%20paternity%20allowance%20(isyysraha).)

enpf.kz, 2023. <https://www.enpf.kz/ru/pension-system/world/denmark.php> accessed August 2023

ESPN, 2018. Thematic Report on Challenges in long-term care, Denmark, Jon Kvist, 2018.

European Bank for Reconstruction and Development and WB. (2016). Life in Transition Survey. <https://www.ebrd.com,what-we-do,economic-research-and-data/data/lits.html>

European Commission. 2021a. The 2021 ageing report : Economic & budgetary projections for the EU Member States (2019-2070) (Institutional paper, No.148). Luxembourg, Publications Office of the European Union.

European Commission. 2021b. 2021 Long-term care report: Trends, challenges and opportunities in an ageing society. Luxembourg, Publications Office of the European Union

Eurostat, 2021. Population structure and ageing. Luxembourg

Genet & et al, 2012. Genet N., Boerma W., Kroneman M., Hutchinson A., Saltman R. Home care across Europe: Current structure and future challenges // World Health Organization. 2012.

Glass, J. & Riley, L. (1998). Family responsive policies and employee retention following childbirth. *Social Forces*, 76 (4): 1401-1435

Glendinning, C. 2013. Long term care reforms in England: a long and unfinished story, in C. Ranci and E. Pavolini (eds) *Reform in Long-Term Care Policies in European*.

Henau & et al, 2016. Jerome De Henau, Susan Himmelweit, Zofia Łapniewska and Diane Perrons. Investing in the Care Economy A gender analysis of employment stimulus in seven OECD countries. March 2016. International Trade Union Confederation.

homecare.co.uk, (accessed 2023).

How to Invest in the Care Economy: A Primer, United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific 2022 <https://ec.europa.eu>

<https://www.homecare.co.uk/homecare/listings.cfm/searchtown/Beverley>

<https://www.ilo.org/global/topics/care-economy/lang--en/index.htm>

IFC, 2017. International Finance Corporation. 2017. Tackling childcare: The business case for employer-supported childcare. IFC. Retrieved from https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/bd3104e5-5a28-4ee9-8bd4-e914026dd700/01817+WB+Childcare+Report_FinalWeb3.pdf?MOD=AJPERES.

Ikeda S . 2017. Supporting working carers' job continuation in Japan: prolonged care at home in the most aged society. *International Journal of Care and Caring*, 1(1):63–82;2017.

Ilkcaracan I., Kim K., Kai T. «The impact of public investment in social care services on employment, gender equality and poverty: the case of Turkey», 2015. UNDP, UN Women, ILO.

Ilkcaracan, I. (2018) "Promoting Women's Economic Empowerment: Recognizing and Investing In The Care Economy," UN Women, Issue Paper, New York.

Ilkcaracan, İ. 2013. "The Purple Economy: A Call for a New Economic Order beyond the Green Economy." In LIFE e.V. /GenaNet, ed. *Green Economy and Green Growth: Who Cares? Approaching the linkages between Care, Livelihood and the Green/Sustainable Economy*, pp. 32–38. Berlin: Life e.V./German Federal Ministry for the Environment.

ILO, 2004. *International Experience with Social Assistance Schemes. Five Country Case Studies*. Moscow, 2004. ILO, 2004 ISBN 92!2!116806!9

ILO, 2018. *Care work and care jobs for the future of decent work / International Labour Office – Geneva: ILO, 2018*

ILO. (2013). *Statistics of work, employment and labour underutilization ICLS/19/2013/2 19th International Conference of Labour Statisticians*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_220535.pdf

ILO. (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_633135.pdf

ILO. (2022). *Care at work Investing in care leave and services for a more gender equal world of work*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_838653.pdf

ILO. 2021a. *ILO social protection dashboards*. Geneva, International Labour Office.

ILO. 2021b. *World Social Protection Report 2020–22: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future*. Geneva, International Labour Office.

Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2023). *Добровольный национальный обзор по реализации национальных целей и задач устойчивого развития Узбекистана до 2030 года*, Правительство ООН/У3. https://api.mf.uz/media/document_files/02_05_2023ru.pdf

ISSA. 2022. *ISSA Database of good practices*. Geneva, International Social Security Association.

Johnson & et al, 2018. Johnson Shanthi & et al. No place like home: a systematic review of home care for older adults in Canada. *Journal article citation:Canadian Journal on Aging*, September 2018, pp.1-20. Canadian Association on Gerontology;

Jones K, Netten, A, Rabiee P, Glendinning C, Arksey H, Moran N. (2014). Can individual budgets have an impact on carers and the caring role? *Ageing and Society*, 34(1), 157-175. doi:10.1017/S0144686X12000748.

Jung, C., Walker, A. and Moon, Y (2023) Reconciling for-profit social service provision with a regulatory framework: Korean long-term care, *International Journal of Care and Caring*, 7(1): 33-49, DOI: 10.1332/239788221X16394003673637

Kröger & et al, 2019. Kröger, T., Puthenparambil, J.M. and Aerschot, L.V. (2019) 'Care poverty: unmet care needs in a Nordic welfare state', *International Journal of Care and Caring*, 3(4): 485-500, DOI: 10.1332/239788219X15641291564296

Kröger, T. and Leinonen, A. (2012) Transformation by stealth: the retargeting of home care services in Finland, *Health and Social Care in the Community*, 20(3): 319-27.

Kröger, T., Anttonen, A. and Sipilä, J. (2003) Social care in Finland: weak and strong universalism, In A. Anttonen, J. Baldock and J. Sipilä (eds) *The young, the old and the state: Social care systems in five industrial nations*, Cheltenham: Edward Elgar, pp 25–54.

Le Grand, J. (2007) The politics of choice and competition in public services, *The Political Quarterly*, 78(2): 207–13. doi: 10.1111/j.1467-923X.2007.00848.x

Long-term care homes in Canada: How many and who owns them? (2021). Canadian Institute for Health Information | CIHI. <https://www.cihi.ca/en/long-term-care-homes-in-canada-how-many-and-who-owns-them>

Maksad. (2022, August 24). Работников дошкольных учреждений ожидает резкое повышение заработной платы. *Новости Узбекистана сегодня*: nuz.uz. <https://nuz.uz/obschestvo/1252701-rabotnikov-doshkolnyh-uchrezhdenij-ozhidaet-rezkoe-povyshenie-zarabotnoj-platy.html>

Malley & et al, 2014. Malley J., Holder J., Dodgson R., Booth S. Regulating the quality and safety of long-term care in England // *Regulating long-term care quality: An international comparison*. 2014. P. 180–210.

Marczak J, Fernández JL, Wittenberg R. Quality and cost-effectiveness in long-term care and dependency prevention: the English policy landscape CEQUA report. London, London School of Economics and Political Science, CEQUA LTC Network;2017

Maternity/Paternity leave in Iceland <https://www.norden.org/en/info-norden/maternitypaternity-leave-iceland>

Meurs Mieke, *Care Work: A Key Issue for the 21 st Century*. Presentation at the Third Gender Economics Forum, GERC, Narxoz University, Kazakhstan, 2022.

Meurs, Nugmanova, Jurakulova, Lipovka, Zhaksakykov, Yerbosynov, *Care Economy in KZ: identification of gaps and development of innovative policy*. GERC, Narxoz University. Project of Eurasia Foundation/SICA financed by USAID Report, 2022

Mohammad Asadzadeh, Ali Maher, Mehrnoosh Jafari, Khalil A. Mohammadzadeh, Seyed Mojtaba Hosseini. 2022. *Journal of Family Medicine and Primary Care* 11(2). DOI: 10.4103/jfmprc.jfmprc_1277_21|

Nugmanova & et al, 2020. Nugmanova, Salimzhanova, Yerbosynov, Zhaksalykov, Kussainkyzy. 2020 Women's Unpaid Work in Kazakhstan. UN Women. <https://eca.unwomen.org/ru/digital-library/publications/2022/08/otchet-o-neoplachivaemom-domashnem-trude-zhenschin-v-kazakhstane>

OECD, 2011. "Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care". OECD: Paris, 336 pp. Available at <http://www.oecd.org/els/health-systems/help-wanted.htm>

OECD, 2015. Starting Strong IV. Monitoring Quality in Early Childhood Education and Care. <https://www.oecd.org/publications/starting-strong-iv-9789264233515-en.htm>

OECD, 2019. Changing the odds for vulnerable children: Building opportunities and resilience. Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development.

OECD, 2020. Focus on spending on long-term care. Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development

OECD.org, Encouraging Quality in Early Childhood Education and Care (ECEC) <https://www.oecd.org/education/school/48483409.pdf>

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. (2023). mpe.uz - O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. <https://mpe.uz/post-detail/posts/news/2595>

Pavolini, E. and Ranci, C. (2008) Restructuring the welfare state: reforms in longterm care in Western European countries, *Journal of European Social Policy*, 18(3): 246–59.

Ransom, C., & Burud, S. (1989). Productivity impact study of an on-site child care center. Unpublished manuscript, Burud and Associates, Pasadena, CA.

Salamon Lester M. The marketization of welfare: changing nonprofit and for-profit roles in the American welfare state..*Social Service Review*, 67(1), March 1993, pp.16-39. University of Chicago Press)

Saxonberg Steven. 2009. Freedom of choice through the promotion of gender equality *Social Policy and Administration*, 43(6), December 2009, pp.666-679. Publisher: Wiley

Seyler, D., Monroe, P. & Garan, J. (1995). Balancing work and family: The role of employer-supported child care benefits. *Journal of Family Issues*, 16: 170-193.

Si. (2023, August 16). The Swedish school system. sweden.se. <https://sweden.se/life/society/the-swedish-school-system>

Simplex Service Group. (2020). Бедность в Узбекистане. New.cer.uz. <https://www.cer.uz/en/post/publication/bednost-v-uzbekistane-2>

Sipilä, J. (ed) (1997) *Social care services: The key to the Scandinavian welfare model*, Aldershot: Ashgate

Skinner Mark W., Rosenberg Mark W., Managing competition in the countryside: non-profit and for-profit perceptions of long-term care in rural Ontario. *Social Science and Medicine*, 63(21), December 2006, pp.2864-2876. Elsevier.

Skira MM. Dynamic wage and employment effects of elder parent care. *International Economic Review*, 56(1):63-69;2015.doi: 10.1111/iere.12095»

Skira, 2015 in Cylus J, Figueras J, Normand C. Станет ли старение населения концом социального государства? Обзор фактических данных и варианты политики. Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ; 2021 г).

Social impact bond (SIB): Definition, how it works, and example. (2012, July 31). Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/s/social-impact-bond.asp>

Social outcomes partnerships and the life chances fund. (2015). GOV.UK. <https://www.gov.uk/guidance/social-impact-bonds>

Super User. (2023). Демография. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography>

Super User. (2023). Социальная сфера. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/social-protection>

Sustainable Development Goals (SDGs) in the field of sustainable development for the period up to 2030». UN General Assembly, 2015.

Szebehely, M. and Meagher, G. (2018) Nordic eldercare — weak universalism becoming weaker?, *Journal of European Social Policy*, 28(3): 294-308.

The 17 goals. (2015). Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/goals>

The World Bank. (2020). IMPLEMENTATION COMPLETION AND RESULTS REPORT TF #018066 ON A GRANT IN THE AMOUNT OF US\$49.9 MILLION TO THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN FOR THE IMPROVING PRE-PRIMARY AND GENERAL SECONDARY EDUCATION PROJECT. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/987011593402708464/pdf/Uzbekistan-Improving-Pre-Primary-and-General-Secondary-Education-Project.pdf>

Theobald, H. (2015) Marketization and managerialization of long-term care policies in a comparative perspective, in T. Klenk and E. Pavolini (eds) *Restructuring Welfare Governance: Marketization, Managerialism and Welfare State Professionalism*, Cheltenham: Edward Elgar, pp 27-44, www.e-elgar.com/shop/gbp/restructuring-welfaregovernance-9781783475766.html

Una Dimitrijevic. 2023. Una Dimitrijevic Childcare in France, <https://www.expatica.com/fr/living/family/childcare-in-france-106409/#overview>

UNDESA. 2019. World population prospects 2019. New York, NY, United Nations Department of Economic and Social Affairs.

UNDP. (2023). Care at work Investing in care leave and services for a more gender equal world of work. United Nations Development Programme. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/Final_Gender%20Digital%20Divide%20in%20Uzbekistan_d.pdf

Ursula von der Leyen, 2022. A European Care Strategy for caregivers and care receivers. <https://ru.euronews.com/next/2023/02/22/rb-04-long-term-care>.

Uzbekistan - Country partnership framework for the period FY2022-FY2026. (2022). World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/558271653576525839/uzbekistan-country-partnership-framework-for-the-period-fy2022-fy2026>

Uzbekistan economic indicators. (2023). TheGlobalEconomy.com. <https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan>

Uzbekistan. (2023). High-Level Political Forum on Sustainable Development. <https://hlpf.un.org/countries/uzbekistan/voluntary-national-reviews-2023>

WB. (2023). UZBEKISTAN MPO. Public Documents | The World Bank. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d5f32ef28464d01f195827b7e020a3e8-0500022021/related/mpo-uzb.pdf>

Wedia. (2023). Childcare in Germany (Kindertagesstätte / Kita). iamExpat. <https://www.iamexpat.de/expat-info/family-kids/childcare-germany-kita-kindertagesstaette>

Who succeeds gets paid. (2011, February 17). The Economist. <https://www.economist.com/united-states/2011/02/17/who-succeeds-gets-paid>

Women, business and the law 2023 report. (2023, March 2). World Bank. <https://www.vseмирnyybank.org/ru/news/press-release/2023/03/02/pace-of-reform-toward-equal-rights-for-women-falls-to-20-year-low>

World Bank. (2022). РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН ОБЗОР ГОСУДАРСТВЕННЫХ РАСХОДОВ. Повышение эффективности расходов в человеческий капитал и водохозяйственную инфраструктуру. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/211a455f-1bfc-440d-861e-ff43490ce43d/content>

Балапан, 2010. Программа по обеспечению детей дошкольным воспитанием и обучением «Балапан» на 2010-2014 гг. и на 2010-2020 гг. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000488>

Большие планы для самых маленьких — Qvant. (2021). Qvant — Научный журнал. <https://qvant.uz/news/bolshie-planyi-dlya-samyih-malenkih/>

Большие планы для самых маленьких — Qvant. (2021). Qvant — Научный журнал. <https://qvant.uz/news/bolshie-planyi-dlya-samyih-malenkih/>

ВБ дал рекомендации по улучшению госрасходов в социальной сфере в Узбекистане. (2023, April 10). Газета.uz. <https://www.gazeta.uz/ru/2023/04/10/wb-report/>

Всемирный Банк. (2022). Обзор государственных расходов Узбекистана. Лучшее соотношение цены и качества в человеческом капитале и водной инфраструктуре. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/556421586324506269/pdf/Uzbekistan-Public-Expenditure-Review.pdf>

Демография. (2023). Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/demography>

Дошкольное образование в Узбекистане: тенденции и современное состояние. (2019, May 24). Молодой ученый. <https://moluch.ru/archive/364/81473/>

Дошкольное образование в Узбекистане: тенденции и современное состояние. (2021, May 24). Молодой ученый. <https://moluch.ru/archive/364/81473/>

Закон ГЧП, 2015. Закон Республики Казахстан о государственно-частном партнерстве от 31 октября 2015 года № 379-V ЗРК.

Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 167-III «О концессиях» (изменения и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г.)

ЗРУ-537-сон 10.05.2019. О государственно-частном партнерстве. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/4329272?ONDATE=07.06.2022>

ЗРУ-595-сон 16.12.2019. О дошкольном образовании и воспитании. (2019). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/4646931>

ЗРУ-637-сон 23.09.2020. Об образовании. (2020). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/5013009>

ЗРУ-695-сон 07.06.2021. О ратификации Конвенции о правах инвалидов (Нью-Йорк, 13 декабря 2006 года). (2021). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/5447430>

ЗРУ-798-сон 28.10.2022. Об утверждении Трудового кодекса Республики Узбекистан. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6257461>

Исламский банк развития выделил Узбекистану \$400 млн. (2023, April 27). Kapital.uz. <https://kapital.uz/ibr-vydelil-sredstva/>

К концу 2022 года размер средней зарплаты в Ташкенте превысил 6 млн сумов. (2022). Фергана — международное агентство новостей. <https://fergana.media/news/129020/?country=uz>

К концу 2022 года размер средней зарплаты в Ташкенте превысил 6 млн сумов. (2022). Фергана — международное агентство новостей. <https://fergana.media/news/129020/?country=uz>

Кому в Узбекистане засчитывается в трудовой стаж время, затраченное на уход за больными? (2022, 5). Новости Узбекистана. <https://upl.uz/obshestvo/24876-news.html>

МАСО, 2022. Приоритеты социального обеспечения: тенденции, проблемы и решения. Международная ассоциация социального обеспечения, 2022.

Методические рекомендации, 2020 Республиканский центр «Дошкольное детство»
Методические рекомендации «Введение института домашних воспитателей на дому («социальных нянь»), в том числе в штатных расписаниях дошкольных организаций». Нур-Султан 2020. стр.8

Названы самые бедные регионы Узбекистана. (2023, July 27). Газета.uz. <https://www.gazeta.uz/ru/2023/07/27/poverty/>

Налоговый кодекс, 2008. Статья 135 и Статья 253, Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (По состоянию на 2016 г.) от 10 декабря 2008 года № 99-IV ЗРК».

Налоговый кодекс, 2017. Статья 290 и статья 394, Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет, 2017.

Новый проект направлен на повышение качества и доступа к дошкольному образованию в Узбекистане. (2019, May 29). World Bank. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2019/05/29/new-project-aims-to-strengthen-the-quality-and-access-to-early-childhood-education-in-uzbekistan>

Подведены итоги деятельности системы дошкольного образования в Узбекистане за первое полугодие 2023 года. (2023). <https://yuz.uz>. <https://yuz.uz/ru/news/podveden-itogi-deyatelnosti-sistem-doshkolnogo-obrazovaniya-v-uzbekistane-za-pervoe-polugodie-2023-goda>

Постановление Президента Республики Узбекистан от 12.04.2021 г. N ПП-5071 «О дополнительных мерах по развитию государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования». (2021). Buxgalter.uz. https://buxgalter.uz/doc?id=657442_postanovlenie_prezidenta_respubliki_uzbekistan_ot_12_04_2021_g_n_pp-5071_o_dopolnitelnyh_merax_po_razvitiyu_gosudarstvenno-chastnogo_partnerstva_v_sfere_doshkolnogo_obrazovaniya&prodid=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

ПП-2707-сон 29.12.2016. О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования на 2017-2021 годы. (2016). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/3090099>

ПП-316-сон 27.09.2023. О дополнительных мерах по дальнейшей поддержке государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования. (2023). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6619789>

ПП-322-сон 14.07.2022. О дополнительных мерах по дальнейшему развитию государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/6108869>

ПП-3261-сон 09.09.2017. О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования. (2017). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/3334245>

ПП-3305-сон 30.09.2017. Об организации деятельности Министерства дошкольного образования Республики Узбекистан. (2020). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/3362879?ONDATE=09.10.2020>

ПП-3651-сон 05.04.2018. О мерах по дальнейшему стимулированию и развитию системы дошкольного образования. (2018). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/3610430>

ПП-3782-сон 11.06.2018. Об организационных мерах по стимулированию обеспечения занятости социально уязвимых слоев населения. (2018). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/3778019>

ПП-4235-сон 07.03.2019. О мерах по дальнейшему усилению гарантий трудовых прав и поддержке предпринимательской деятельности женщин. (2019). <https://lex.uz/docs/4230938>

ПП-4235-сон 07.03.2019. О мерах по дальнейшему усилению гарантий трудовых прав и поддержке предпринимательской деятельности женщин. (2019). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/4230938>

ПП-5071-сон 12.04.2021. О дополнительных мерах по развитию государственно-частного партнерства в сфере дошкольного образования. (2021). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/5367003>

ПП-5125-сон 26.05.2021. О дополнительных мерах по расширению дошкольных образовательных услуг в регионах. (2021). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/5438444?ONDATE=27.05.2021%2000>

ПП-5125-сон 26.05.2021. О дополнительных мерах по расширению дошкольных образовательных услуг в регионах. (2021). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/5438444>

ПП-5144-сон 10.06.2021. О дополнительных мерах по расширению сети дошкольных образовательных организаций в районах с низким уровнем охвата. (2021). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/5452935>

РесЦГСЭН МЗ РУз. (2018). САНИТАРНЫЕ ПРАВИЛА, НОРМЫ И ГИГИЕНИЧЕСКИЕ НОРМАТИВЫ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. <https://lex.uz/files/5014377.zip>

Реформы Мирзиёева в Узбекистане — новый курс на пути к свободному рынку? (2016). Central Asia Analytical Network. <https://www.caa-network.org/archives/8104>

Селезнева & et al, 2022. Система долговременного ухода: уроки международного опыта для России [Текст] : докл. к XXIII Ясинской (Апрельской) междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 2022 г. ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики» / Е. В. Селезнева, О. В. Синявская, Е. Л. Якушев, Е. С. Горват, Н. Б.

Грищенко, Д. Е. Карева ; науч. ред. О.В. Синявская. — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2022. — 156 с. — ISBN 978-5-7598-2657-6 (в обл.). — ISBN 978-5-7598-2467-1 (e-book).

Сеть дошкольных образовательных организаций расширяется. (2021). Norma.uz Информационно-правовой портал. https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/set_doshkolnyh_obrazovatelnyh_organizaciy_rasshiryetsya

Социальный Кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗПК.

Средняя номинальная зарплата в 2022 году выросла до 3,89 млн сумов. (2023, January 30). Газета.uz. <https://www.gazeta.uz/ru/2023/01/30/wages/>

Старость в радость. (2023). www.akkc.uz. <https://www.akkc.uz/ru/post/124>

Трудовой кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗПК.

Узбекистан: Государственных детских садов не хватает, частные — дороги. (2022, September 29). CABAR.asia. <https://cabar.asia/ru/uzbekistan-gosudarstvennyh-detskih-sadov-ne-hvataet-chastnye-dorogi>

УП-175-сон 25.07.2022. Об утверждении Стратегии социальной защиты населения Республики Узбекистан. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6130271>

УП-175-сон 25.07.2022. Об утверждении Стратегии социальной защиты населения Республики Узбекистан. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6130271>

УП-5198-сон 30.09.2017. О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования. (2017). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/3362884>

УП-60-сон 28.01.2022. О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/5841077>

УП-79-сон 26.05.2023. О мерах по эффективной организации деятельности Министерства дошкольного и школьного образования и организаций в его системе. (2023). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6476177>

УП-82-сон 01.06.2023. О комплексе мер по оказанию качественных социальных услуг и помощи населению, а также налаживанию системы их эффективного контроля. (2015). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/ru/docs/6480351>

УП-87-сон 07.03.2022. О мерах по дальнейшему ускорению работы по системной поддержке семьи и женщин. (2022). LEX.UZ — Ўзбекистон қонунчилиги. <https://lex.uz/docs/5899500>

ЎҲР. (2022). ЎҲР. <https://nsdg.stat.uz/goal/7>

ЎҲР. (2023). <https://nsdg.stat.uz/goal/4>

ЎҲР. (2023). ЎҲР. <https://nsdg.stat.uz/goal/11>

